

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

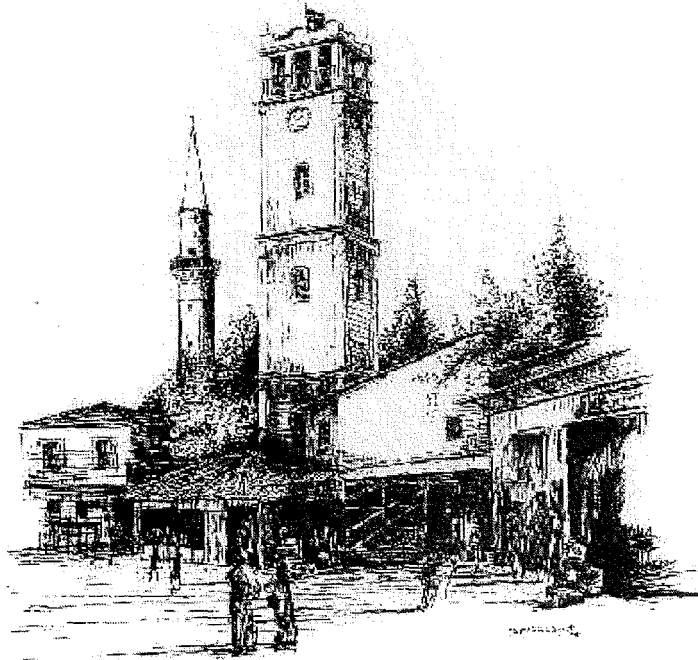
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ:

«ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ, ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟ»

Διπλωματική Εργασία με θέμα

*«Η Μειονότητα των Πομάκων: Οικονομικές, Κοινωνικές και
Πολιτισμικές Απόψεις»*

Ροβόλα Γεωργία

Επιβλέπων Καθηγητής: Μ. Ψαλιδόπουλος

Μέλη τριμελούς εξεταστικής επιτροπής: Μ. Ψαλιδόπουλος

Ν. Σαρής

Γ. Καραμπελιάς

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2005

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
1. Εισαγωγή.....	5
2. Ορισμός του θέματος.....	8
2.1 Ορισμός της έννοιας "μειονότητα".....	9
2.2 Μειονότητες και θεωρία του έθνους.....	12
2.3 Η μειονότητα της Δ. Θράκης.....	15
2.4 Το πρόβλημα της ονομασίας της μειονότητας.....	16
3. Βιβλιογραφική επισκόπηση.....	19
4. Η ποιοτική μέθοδος.....	23
4.1 Μεθοδολογία.....	26
4.2 Τεχνικές.....	28
4.3 Επεξεργασία Υλικού.....	31
5. Ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο συγκρότησης της μουσουλμανικής μειονότητας.....	33
5.1 Η Συνθήκη της Λωζάννης.....	33
5.2 Η μουσουλμανική μειονότητα αμέσως μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης.....	34
5.3 Το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας.....	35
5.4 Οι σχέσεις με την Βουλγαρία και ο "από Βορράν κίνδυνος".....	36
5.5 Επιπτώσεις από το Κυπριακό ζήτημα.....	37
5.6 Η περίοδος της δικτατορίας στην Ελλάδα.....	38
5.6.1 Τα κατασταλτικά μέτρα διάκρισης.....	39
5.7 Η μειονοτική πολιτική μετά το 1974.....	40
5.8 Ο πληθυσμός της μειονότητας.....	42
5.9 Πτυχές του μειονοτικού ζητήματος.....	43
5.10 Ανασταλτικοί παράγοντες στην ένταξη της μειονότητας.....	45
6. Η παράσταση των Πομάκων.....	49
6.1 Απόψεις για την ιστορία-καταγωγή των Πομάκων.....	49
6.2 Αριθμητικά στοιχεία για τον πληθυσμό των Πομάκων.....	52
6.3 Η γλώσσα των Πομάκων.....	53
6.4 Η θρησκεία των Πομάκων.....	54
7. Αυτοπροσδιορισμός.....	55
7.1 Ιστορική Αναδρομή.....	55
7.1.1 Αυτοπροσδιορισμός ως "Τούρκοι".....	58
7.1.2 Αυτοπροσδιορισμός ως Πομάκοι.....	60
7.2 Ο ρόλος της θρησκείας στον αυτοπροσδιορισμό των Πομάκων.....	61
7.3 Αυτοπροσδιορισμός και θρησκεία στην νεότερη γενιά	62
8. Η σημερινή πραγματικότητα των Πομάκων.....	64
8.1 Τοπική κοινωνία και οικονομία	64
8.2 Μορφές κοινωνικής οργάνωσης των Πομάκων.....	66
8.2.1 Το τέλος του παραδοσιακού τρόπου ζωής.....	66

8.2.2	Το σημερινό πλαίσιο διαβίωσης των Πομάκων.....	68
8.2.3	Μεταβολές στην νοοτροπία τους.....	68
8.3	Η απασχόληση στα αστικά κέντρα.....	69
8.4	Η απασχόληση στα Πομακοχώρια.....	71
8.5	Πομάκοι και Ανεργία.....	73
9.	Περιγραφή του χώρου και των ανθρώπων.....	75
9.1	Κομοτηνή.....	75
9.1.1	Πανεπιστήμιο.....	75
9.1.2	Μουσουλμανικές συνοικίες.....	76
9.1.3	Κατοικίες παλιννοστώντων.....	77
9.1.4	Κατοικίες αθίγγανων.....	78
9.1.5	Οι Πομάκοι στον χώρο της Κομοτηνής.....	78
9.2	Η περιγραφή του Εχίνου και των κατοίκων του.....	79
9.2.1	Το χωριό.....	79
9.2.2	Οι άνθρωποι.....	80
10.	Υγεία και κοινωνική φροντίδα.....	83
11.	Η εκπαίδευση της μειονότητας.....	86
11.1	Το νομικό καθεστώς λειτουργίας της μειονοτικής εκπαίδευσης.....	87
11.2	Σύνθεση και λειτουργία των μειονοτικών σχολείων.....	88
11.3	Διδακτικό Προσωπικό.....	89
11.4	Σχολικά βιβλία και οικονομικοί πόροι.....	91
11.5	Προσχολική Αγωγή.....	92
11.6	Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.....	93
11.7	Συνέπειες της μικρής συμμετοχής στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση.....	94
12.	Επίλογος.....	96
12.1	Δυσκολίες στην συλλογή υλικού και την έρευνα.....	96
12.2	Συμπεράσματα.....	99
12.3	Προτάσεις.....	102
13.	Βιβλιογραφία.....	107

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εντάσσεται στη ευρύτερη θεματική των μειονοτήτων και επικεντρώνεται στην μειονότητα των Πομάκων της Δυτικής Θράκης. Σκοπός της έρευνας είναι η ανάδειξη των κοινωνικών και πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων των Πομάκων καθώς και ο εντοπισμός και η διερεύνηση των ιδιαίτερων προβλημάτων που αντιμετωπίζει η συγκεκριμένη ομάδα.

Για τον λόγο αυτό κρίθηκε αναγκαίο να εξεταστούν βασικοί τομείς της ζωής τους όπως η οικονομική τους κατάσταση, το πλαίσιο μέσα στο οποίο διαβιώνουν, η απασχόληση των Πομάκων αλλά και το πρόβλημα της ανεργίας. Επίσης εξετάζεται το ζήτημα της εκπαίδευσης, καθώς και η σχέση τους με κοινωνικά αγαθά όπως η υγεία και η κοινωνική φροντίδα.

Αρχικά εξετάζεται και διερευνάται το ιστορικό πλαίσιο το οποίο διαμόρφωσε το «μειονοτικό ζήτημα» στη Δυτική Θράκη ξεκινώντας από τη Συνθήκη της Λωζάννης(1923), αλλά και το ιδιαίτερο καθεστώς των Πομάκων ως επιμέρους μειονότητα της θεσμικά κατοχυρωμένης, μουσουλμανικής μειονότητας.

Η κατανόηση των διαφόρων διαστάσεων της ζωής των Πομάκων απαιτεί παράλληλα την γνώση των κοινωνικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού που εξετάζεται και του πεδίου όπου διενεργείται η εμπειρική έρευνα. Τον σκοπό αυτό εξυπηρετεί η εξέταση των στοιχείων που δομούν την ταυτότητα των Πομάκων μέσα στη βιβλιογραφία, ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιοι αυτοπροσδιορίζονται και η εξέταση του ρόλου της θρησκευτικής πίστης στη ζωή τους.

Τέλος εξάγονται κάποια συμπεράσματα που αφορούν στην οικονομική και κοινωνική τους θέση, η οποία είναι ιδιαίτερα υποβαθμισμένη. Το γεγονός αυτό σχετίζεται με το επίπεδο μόρφωσης, τις ευκαιρίες απασχόλησης καθώς επίσης και τις κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στους Πομάκους και τους υπόλοιπους μειονοτικούς αλλά και τους πλειονοτικούς.

Για την υλοποίηση των προτάσεων που περιέχονται στη διατριβή ή και προτάσεις που πιθανώς να προκύψουν από τις επιμέρους μελέτες, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι παρακάτω παράμετροι:

- οι ιδιαιτερότητες που προκύπτουν από την θρησκεία, τα ήθη και τα έθιμα τους
- οι ισχυροί οικογενειακοί και συγγενικοί δεσμοί
- οι ελλείψεις που έχουν στην ελληνική γλώσσα
- η δυσπιστία τους απέναντι στο κράτος και κατ' επέκταση η επιρροή που μπορεί να δέχονται από άλλα ισχυρά κέντρα.

Λέξεις κλειδιά: Πομάκοι

Εθνοτική μειονότητα

Ιστορικές αιτίες

Οικονομικοί και κοινωνικοί παράγοντες

1. Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η αποτύπωση της σημερινής κατάστασης της μουσουλμανικής μειονότητας με έμφαση στον πληθυσμό των Πομάκων. Πιο συγκεκριμένα η μελέτη αυτή στοχεύει στη διερεύνηση και καταγραφή των κοινωνικών χαρακτηριστικών των ατόμων που ανήκουν στη μειονότητα των Πομάκων καθώς και των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν κατά την ένταξη τους στην ευρύτερη κοινωνία.

Πρόκειται για μια διερεύνηση του μειονοτικού φαινομένου. Αρχικά δίνεται το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συγκροτήθηκε η μειονότητα. Στη συνέχεια επιχειρείται η καταγραφή της θέσης των Πομάκων σε σχέση με την υπόλοιπη μουσουλμανική μειονότητα και τον πλειονοτικό πληθυσμό, λαμβάνοντας υπόψη την πολυπλοκότητα του φαινομένου. Η εργασία, επίσης, επιχειρεί να αναδείξει και τον τρόπο με τον οποίο βιώνουν την ταυτότητά τους τα ίδια τα μέλη της μειονότητας των Πομάκων.

Στην παρούσα διατριβή τίθενται ερωτήματα και διερευνώνται ζητήματα κοινωνικής πολιτικής και οικονομικής πραγματικότητας που αφορούν στους Πομάκους. Μέσα από τη μελέτη αναδεικνύεται η κοινωνική και γεωγραφική κινητικότητα της συγκεκριμένης ομάδας, η παραδοσιακή οικονομία που ως ένα βαθμό διατηρείται ακόμα, ο καταμερισμός της εργασίας κατά φύλο, η δομή της οικογένειας, η σχέση με τη μουσουλμανική θρησκεία, ο τρόπος που συγκροτείται η ταυτότητα της μειονότητας, καθώς και η εκπαίδευσή τους.

Μέσω της βιβλιογραφικής έρευνας προέκυψε η ανάγκη της επιτόπιας έρευνας. Στην επιτόπια έρευνα τα κύρια εργαλεία ήταν η συμμετοχική παρατήρηση, και οι

συνεντεύξεις από κρατικούς φορείς αλλά και από ντόπιο πληθυσμό (Πομάκους). Με τον τρόπο αυτό έγινε μια προσπάθεια να διερευνηθούν αφενός μεν τα στοιχεία που καταδεικνύουν ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού, αφετέρου γίνεται αναφορά στη γνώμη των εκπροσώπων των φορέων, με τους οποίους έγινε η επαφή, σχετικά με την διαφορετική μεταχείριση της συγκεκριμένης ομάδας. Στις συνεντεύξεις με τους Πομάκους διερευνήθηκαν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία διαμορφώνουν την ταυτότητα της συγκεκριμένης ομάδας, λαμβάνοντας υπόψη και τη δική τους άποψη για τη ζωή τους.

Οι ποιοτικές ερευνητικές μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν, θεωρούνται ότι είναι οι πλέον κατάλληλες στην περίπτωση της «μελέτης σε βάθος» των κοινωνικών φαινομένων, αναζητώντας το νόημα που δίνουν τα ίδια τα υποκείμενα της έρευνας σε συγκεκριμένες καταστάσεις και γεγονότα¹.

Η διατριβή περιλαμβάνει τα παρακάτω κεφάλαια:

Πρώτον, ορίζεται το ζήτημα- πρόβλημα που πρόκειται να μελετηθεί, δηλαδή γίνεται διερεύνηση του φαινομένου της συγκρότησης μιας μειονότητας και δίδονται κάποιοι δόκιμοι ορισμοί για τους όρους «μειονότητα», «έθνος» και «εθνικισμός».

Δεύτερον, παρουσιάζονται κάποιες σημαντικές βιβλιογραφικές πηγές που αφορούν στην ιστορία των Πομάκων και στα στοιχεία που διαμορφώνουν την ταυτότητά τους. Αναφέρονται επίσης έρευνες που σχετίζονται με το υπό μελέτη θέμα καθώς και βιβλία- οδηγοί γύρω από την ποιοτική έρευνα.

Τρίτον, παρουσιάζεται η μεθοδολογία η οποία χρησιμοποιήθηκε, όπου περιγράφονται με σαφήνεια οι μέθοδοι που εφαρμόστηκαν κατά την συλλογή και ανάλυση των στοιχείων και γίνεται αναφορά στις πληροφορίες στις οποίες συλλέχθηκαν.

¹ Βλ. Bogdan, R.& Taylor, S. (1975) *Introduction to Qualitative Research Methods*, New York: John Wiley & Sons. σ.σ. 1-3

Τέταρτον, επιχειρείται η ανάλυση του ιστορικού και πολιτικού πλαισίου μέσα στο οποίο συγκροτήθηκε η μειονότητα, ξεκινώντας την ιστορική αναζήτηση από το αφετηριακό σημείο της Συνθήκης της Λωζάννης.

Πέμπτον, αναλύεται η παράσταση των Πομάκων στην βιβλιογραφία, όπου αναφέρονται στοιχεία σχετικά με την ιστορία, την καταγωγή, τη γλώσσα και τη θρησκεία των Πομάκων.

Έκτον, γίνεται αναφορά στον τρόπο αυτοπροσδιορισμού των ίδιων των μελών της μειονότητας των Πομάκων.

Έβδομον, περιγράφεται η σημερινή κατάσταση των Πομάκων όπως προκύπτει μέσα από τις συνεντεύξεις αλλά και τη βιβλιογραφία. Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζονται θέματα που αφορούν στην τοπική κοινωνία και στην οικονομία της Θράκης, στις σύγχρονες μορφές κοινωνικής οργάνωσης των Πομάκων, στις μορφές απασχόλησης τους καθώς και στο ζήτημα της ανεργίας.

Όγδοον, περιγράφεται λεπτομερώς το πεδίο της έρευνας, δηλαδή ο χώρος και οι άνθρωποι της Κομοτηνής και του Εχίνου.

Ένατον, αναλύεται το ζήτημα της υγείας και της κοινωνικής φροντίδας, όπως αναδεικνύεται και μέσα από την επιτόπια και την βιβλιογραφική έρευνα.

Δέκατον, εξετάζεται το ζήτημα της εκπαίδευσης των μελών της μειονότητας.

Τέλος, καταγράφονται οι κυριότερες δυσκολίες που συναντήθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας και οι ιδιομορφίες που υπήρχαν αναφορικά με τις συνθήκες διεξαγωγής της. Επίσης, παρουσιάζονται τα κυριότερα συμπεράσματα της έρευνας και οι προτάσεις για περαιτέρω διερεύνηση του θέματος και βελτίωση της υπάρχουσας κατάστασης.

2.Ορισμός του Θέματος

Το πολιτικό και επιστημονικό ενδιαφέρον σχετικά με τις μειονότητες και τον εθνικισμό οφείλεται στο γεγονός ότι τέτοια φαινόμενα είναι ορατά σε πολλές σύγχρονες κοινωνίες ώστε είναι αδύνατο να τα αγνοήσει κανείς. Στις Αρχές του 20^{ου} αιώνα πολλοί θεωρητικοί πίστευαν ότι τα φαινόμενα του εθνικισμού και του ρατσισμού θα μειώνονταν τα επόμενα χρόνια ως αποτέλεσμα της εκβιομηχάνισης και της νεωτερικότητας. Αντίθετα από τις προσδοκίες τους όμως, σήμερα, τα φαινόμενα αυτά κατέχουν μεγάλη πολιτική σημασία, ειδικά μετά τις αλλαγές που έχουν συντελεστεί στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

Στη σημερινή εποχή λαμβάνοντας υπόψιν και το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, είναι δύσκολη η διατήρηση της ιδιαιτερότητας του καθενός. Επίσης προκειμένου να προστατεύσει κανείς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του και την κληρονομιά του, θα πρέπει να συνειδητοποιήσει ότι η δική του ταυτότητα δεν αποτελεί παρά μία ταυτότητα ανάμεσα σε άλλες. Στην πραγματικότητα η συνύπαρξη πολλών και διαφορετικών ταυτοτήτων αποτελεί τον καλύτερο τρόπο για να αναστοχαστεί κανείς πάνω στον εαυτό του αλλά και να αναδειχτούν μέσα από τη συμβίωση υπέρτερες μορφές ζωής.

Για την Ευρωπαϊκή Ένωση οι διακρίσεις εις βάρος των μειονοτήτων θεωρούνται ότι αποτελούν εμπόδιο στην οικονομική και κοινωνική συνοχή της, διότι λόγω των διακρίσεων δεν αξιοποιούνται πλήρως οι δυνατότητες του εργατικού δυναμικού². Με τη συνθήκη του Άμστερνταμ και κυρίως το άρθρο 13, μεταξύ άλλων παρέχεται η δυνατότητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση να προσθήσει την ισότητα, την διασφάλιση των

² European Commission, (1998), *Report: Accomplishing Europe through education and training*.

θεμελιωδών δικαιωμάτων των Ευρωπαίων πολιτών και «την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων κτλ»³.

Η Ελλάδα από τη δεκαετία του '90 αρχίζει να δείχνει ενδιαφέρον για τον μειονοτικό πληθυσμό αντιλαμβανόμενη ότι η πολιτική που αναπτύσσει σχετικά με την μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης σχετίζεται με τον ρόλο της Θράκης στην ευρύτερη περιοχή⁴.

2.1. Ορισμός της έννοιας «μειονότητα»

Οι μειονότητες αποτελούν περίπλοκο ζήτημα για τα κράτη, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις όπου θέτουν σε αμφισβήτηση την εδαφική ακεραιότητα της χώρας⁵, ενώ τα πράγματα δυσκολεύουν περισσότερο αν υπάρχει αλυτρωτισμός από κάποιο γειτονικό κράτος το οποίο επιδιώκει την προσάρτηση των εδαφών όπου κατοικούν οι ομοεθνείς του. Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα δεν υπάρχει χώρα στα Βαλκάνια που να μην έχει απειληθεί η εδαφική της ακεραιότητα από κάποια γείτονα χώρα.

Στις μέρες μας τα κράτη καλούνται να αναπτύξουν την πολιτική τους που αφορά στις μειονότητες με βάση τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η πολιτική των μη διακρίσεων και η προστασία των μειονοτήτων αποτελεί ένα δείκτη για το δημοκρατικό πολίτευμα και το επίπεδο του πολιτισμού της συγκεκριμένης χώρας αλλά και μια επιτακτική ανάγκη αφού οι διακρίσεις και η καταπίεση είναι όχι μόνο παράνομες αλλά και πρακτικά ατυχείς⁶.

³ Βλ. www.europa.eu.int "Protection of fundamental rights within the union"

⁴ Βλ. Ακαδημία Αθηνών, (1995) *Η ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές*. Κέντρο Ερευνας της Ελληνικής Κοινωνίας. Αθήνα. σσ. 199-200

⁵ όπως για παράδειγμα οι Βάσκοι στην Ισπανία, οι Τουρκοκύπριοι στην Κύπρο κ.α.

⁶ Ηρακλείδης, Α. (2001), *η Ελλάδα και ο εξ Ανατολών κίνδυνος. Αδιέξοδοι και διέξοδοι*. Πόλις, Αθήνα σ 296

Για την έννοια της μειονότητας δεν υπάρχει ένας γενικά αποδεκτός ορισμός. Ερευνητές, διεθνείς οργανισμοί και μη κυβερνητικές οργανώσεις εργάστηκαν για δεκαετίες χωρίς κανείς να καταφέρει να καταλήξει σε ένα αποδεκτό από όλους αποτέλεσμα. Όπως αναφέρει ο Κ. Χατζηκωνσταντίνου «οι μειονότητες δεν είναι οργανωμένες οντότητες, δεν είναι σαφώς προσδιορισμένες και είναι μάλλον αποτέλεσμα της συμπεριφοράς της πλειονότητας»⁷.

Η δυσκολία του ορισμού της μειονότητας προκύπτει από το γεγονός ότι δεν υπάρχουν σταθερά μεθοδολογικά κριτήρια ενώ μεταβάλλονται οι προϋποθέσεις και η έκταση της προστασίας που τους δίνεται κάθε φορά. Στη σύγχρονη εποχή η προστασία των μειονοτήτων θεωρείται πλέον ότι αποτελεί τμήμα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Σύμφωνα με την (Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου) του ΟΗΕ: «ο όρος μειονότητα περιλαμβάνει μόνο εκείνες τις μη κυριαρχικές ομάδες ενός πληθυσμού, οι οποίες έχουν -και επιθυμούν να διατηρήσουν- σταθερές εθνικές, θρησκευτικές και γλωσσικές παραδόσεις και χαρακτηριστικά εμφανώς διαφορετικά από εκείνα του υπόλοιπου πληθυσμού.

Τέτοιες μειονότητες πρέπει να αποτελούνται από ένα αριθμό προσώπων ικανό για τις ίδιες, ώστε να αναπτύσσουν τέτοια χαρακτηριστικά.

Τα μέλη τέτοιων μειονοτήτων οφείλουν να υπακούουν στους νόμους του κράτους του οποίου είναι υπήκοοι.»⁸

⁷ Βλ. Χατζηκωνσταντίνου, Κ. (1982) «Η έννοια της μειονότητας- δυσκολίες και προβλήματα προσδιορισμού», *Επιστημονική Επετηρίδα του «Αρμενόπουλου»* τχ.3, Θεσσαλονίκη σσ.261-283 στο Δώδος, Δ.Χ. (1994) *Εκλογική γεωγραφία των μειονοτήτων*. Εξάντας, Αθήνα, σ.26.

⁸ Βλ. UN, Doc. E/CN.4/358, 1950, στο Τσιτσελίκης, Κ. (1996) *Το Διεθνές και Ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η Ελληνική έννομη τάξη*. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή. σ. 32

Για να υπάρξει λοιπόν μια μειονότητα θα πρέπει να πληροί κάποιες προϋποθέσεις. Τα μέλη της μειονότητας θα πρέπει : 1) να είναι πολίτες του κράτους και να αποτελούν μειοψηφία μεταξύ των γηγενών πληθυσμών, 2) να χαρακτηρίζονται από εθνικά, γλωσσικά ή πολιτιστικά χαρακτηριστικά διαφορετικά από εκείνα της πλειοψηφίας, 3) να αποκλείονται από βασικά αγαθά της κοινωνίας τους εξαιτίας των παραπάνω χαρακτηριστικών τους. Ο κοινωνικός αποκλεισμός των μειονοτικών ομάδων είναι αυτός που προσδίδει την ιδιαίτερη έννοια της μειονότητας, σε μια ομάδα⁹ και 4) να εκφράζουν συλλογικά την επιθυμία διατήρησης των ιδιαιτεροτήτων τους.

Κάθε μειονότητα έχει ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία τη διαμορφώνουν και τη διαφοροποιούν από το σύνολο. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι η εθνική συνείδηση, η θρησκεία, η γλώσσα, οι διαφορετικές πολιτιστικές αξίες και πρακτικές. Ανάλογα με το ποιο ή ποια στοιχεία υπερτερούν σε μια μειονότητα, εκείνη χαρακτηρίζεται ως εθνική, θρησκευτική, γλωσσική κλπ.

Ο όρος μειονότητα έχει καταστεί προβληματικός. Αναμφίβολα σε συμβολικό επίπεδο ο όρος αυτός έχει αποκτήσει υποτιμητικές συνδηλώσεις και αυξάνει την ήδη υπάρχουσα ανισότητα μεταξύ των διομαδικών σχέσεων των ομάδων. Για τον λόγο αυτό έχουν γίνει προσπάθειες αντικατάστασής του από άλλους όρους, όπως «πολιτισμικά διαφέροντες πληθυσμοί»¹⁰. Ωστόσο, και ο τελευταίος όρος παρουσιάζει προβλήματα, καθώς οι διακρίσεις εις βάρος των μειονοτήτων δεν περιορίζονται στο επίπεδο της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας αλλά παραπέμπουν και σε διαφορές ευρύτερα κοινωνικές.

⁹ Soydan H., Williams C., (1998), "Exploring concept", in H.Soydan, C.Williams, *Social work and minorities: European perspectives*, London, Roudledge. pp3-4

¹⁰ Βλ. Ζαϊμάκης, Γ., Καλλινικάκη, Θ. (2004), *Τοπικός χώρος και πολυπολιτισμικότητα. Σάπες, Θράκη*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα. σ.111. Επίσης Cummins, J. (1999), *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση: Εκπαίδευση με σκοπό την ενδυνάμωση σε μια κοινωνία ετερότητας*, μτφρ. Αργύρη Σ., Gutenberg, Αθήνα. σ.10

2.2 Μειονότητες και θεωρία του έθνους

Η έννοια της «μειονότητας» δεν είναι δυνατό να γίνει κατανοητή εάν δεν αναλυθούν πρώτα οι όροι «έθνος» και «εθνικισμός». Αυτοί οι όροι φαίνεται ότι εκφράζουν κάτι σημαντικό για τις νεωτερικές κοινωνίες, χωρίς όμως να μπορούν εύκολα να αποσαφηνιστούν και να τους αποδοθούν επαρκείς ορισμοί. Αυτό γιατί «προσπαθούμε να εντάξουμε ιστορικούς καινοφανείς, πρώτο- εμφανιζόμενες, μετατρεπόμενες και, ακόμα και σήμερα, διόλου πανανθρώπινες οντότητες σε ένα σκελετό μονιμότητας και παγκοσμιότητας.»¹¹

Ο εθνικισμός αποτελεί μια αφήγηση μέσα από την οποία το άτομο συνδέεται με καταστάσεις έξω από τον δικό του χώρο-χρόνο όπως τα ιστορικά γεγονότα, τους ήρωες και τις παραδόσεις. Ο εθνικισμός έχει την δύναμη να καταλύει σε ένα βαθμό τον χώρο-χρόνο και να δίνει συνέχεια στο έθνος, ως κάτι που υπήρχε από πάντα και θα συνεχίσει να υπάρχει για πάντα. Το έθνος εκλαμβάνεται ως μια ενότητα πολιτών με κοινή γλώσσα, θρησκεία, ιστορία και παραδόσεις. Επομένως οι μειονότητες που βρίσκονται μέσα σε αυτήν την ενότητα, είναι εξ' ορισμού ένα ξένο, εχθρικό σώμα. Στην πραγματικότητα το έθνος δεν αποτελεί μια αμετάβλητη κοινωνική οντότητα, όπως συχνά μας παρουσιάζεται, αντίθετα θεωρείται ως παράγωγο της νεωτερικότητας και των μεγάλων επαναστάσεων σε μια πολύ πρόσφατη ιστορική εποχή, προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι ευρύτερες υλικές ανάγκες των ανθρώπων.

Θεωρητικοί του εθνικισμού όπως ο E.J. Hobsbawm, ο E. Gellner, ο B. Anderson τονίζουν ότι το έθνος δεν έχει κανένα ιδιαίτερο νοηματικό περιεχόμενο αφ' εαυτού

¹¹ βλ. Hobsbawm, E.J. (1994); *Εθνη και εθνικισμός. Από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*. Ινστιτούτο του βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα. σελ. 17

αντίθετα, ο εθνικισμός είναι αυτός που δίνει νόημα και συγκροτεί το έθνος¹². Η ιδεολογία του εθνικισμού προϋπάρχει και σημασιοδοτεί την έννοια του έθνους. Ιστορικά η σύγχρονη έννοια της λέξης «έθνος» εμφανίζεται γύρω στον 18^ο αιώνα¹³. Αντίθετα από τις ερμηνείες που δίνονταν τον 19^ο αιώνα για τον εθνικισμό ως «αφύπνιση του έθνους από ένα βαθύ ύπνο»¹⁴, οι σύγχρονοι θεωρητικοί πρεσβεύουν ότι ο εθνικισμός επινόησε τα νεωτερικά έθνη προσδίδοντας καινούργια χαρακτηριστικά σε μια παλιά λέξη. «Αυτό που μας φαίνεται σήμερα φυσικό, κάποτε ήταν ανοίκειο και για να πείσει χρειαζόταν να προσφύγει σε κάθε λογής επιχειρήματα»¹⁵.

Σύμφωνα με τον E. Kendourie, είναι αληθέστερο να πούμε ότι η εθνική ταυτότητα είναι δημιούργημα μιας εθνικιστικής θεωρίας παρά ότι η εθνικιστική θεωρία είναι η εκδήλωση και η έκφραση μιας εθνικής ταυτότητας¹⁶. Για τον λόγο αυτό, ο εκάστοτε εθνικισμός στοιχειοθετεί με διαφορετικό τρόπο το εκάστοτε έθνος. Η γλώσσα, η θρησκεία, η παράδοση συναρθρώνονται κάθε φορά διαφορετικά, προκειμένου να συγκροτήσουν την «εθνική ταυτότητα». Η τελευταία, με τη σειρά της, αποτελεί μια σειρά από ταυτίσεις. Τα μέλη μιας ευρύτερης ομάδας ταυτίζονται με την ιδέα του έθνους καθώς και με τα σύμβολα του: έπειτα για τον λόγο αυτό ταυτίζονται και διωποκειμενικά εφόσον θεωρούν ότι εντάσσονται στην ίδια εθνική οικογένεια. Επομένως, μέσα από την διαδικασία κάθετων και οριζόντιων ταυτίσεων των μελών της, η ευρύτερη ομάδα μεταλλάσσεται σε «εθνική ομάδα», ενώ τα μέλη της έχουν μια

¹² Anderson, B. (1991), *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London. σ.3, Gellner, E. (1983) *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford σ. 48-49, Hobsbawm, E.J. (1994) ό.π. σ.21-23

¹³ βλ. Hobsbawm, E.J.(1994), ό.π. σσ. 28-30, επίσης για την απαρχή του έθνους βλ. Λέκκας, Π. (1992), *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*. Ε.Μ.Ν.Ε – ΜΝΗΜΩΝ 1992, Αθήνα. σσ. 78-79

¹⁴ βλ. Anderson, B. (1991), ό.π. σ.196

¹⁵ βλ. Kedourie, E. (1999), *Ο Εθνικισμός*. Κατάρτι, Αθήνα. σ.37

¹⁶ Kendourie, E. (1999) ό.π. σσ. 202-203

ιδιαίτερη αίσθηση του συνανήκειν, εφόσον είναι φορείς της ίδια «εθνικής ταυτότητας»¹⁷.

Κατά τον B. Anderson το έθνος είναι μια «φαντασιακή κοινότητα», αφ' ενός μεν γιατί γίνεται αντιληπτό ως μια οριζόντια συντροφικότητα,, αφ' ετέρου δε διότι τα μέλη και του πιο μικρού έθνους ουδέποτε θα γνωρίσουν όλα τα υπόλοιπα μέλη της εθνικής κοινότητάς τους, παρ' όλο που πιστεύουν ότι ανήκουν και συμμετέχουν από κοινού σε αυτήν¹⁸.

Το έθνος επομένως υφίσταται ως ενότητα όχι σε πραγματικό επίπεδο αλλά σε μια φαντασιακή σύλληψη, η οποία αποκτά την ισχύ της όχι μέσα από τις υποκειμενικές παραδοχές των ατόμων αλλά από τον θεσμοθετημένο χαρακτήρα των εθνικών ταυτίσεων ο οποίος τους προσδίδει μια ιστορική βαρύτητα¹⁹.

Ο ελληνικός εθνικός λόγος δομήθηκε πάνω στην παραδοχή ότι η Ελλάδα είναι μια χώρα με γλωσσική, θρησκευτική και εθνοτική ομοιογένεια . Η ελληνική κοινωνία όπως και όλες οι υπόλοιπες κοινωνίες είναι πολυπολιτισμική. Υπάρχουν θεωρητικοί που ισχυρίζονται ότι ο ελληνικός πολιτισμός δεν είναι ένας ούτε είναι διαχρονικός²⁰.

Όπως θα δούμε παρακάτω, οι σύγχρονες μειονότητες της Βαλκανικής χερσονήσου δημιουργήθηκαν κατά την αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία οδήγησε στην δημιουργία των εθνικών κρατών. Η κρατική διοίκηση στο Οθωμανικό κράτος γινόταν με τρόπο ο οποίος επέτρεπε την πολιτισμική πολυμορφία στους

¹⁷ Δεμερτζής, Ν.(1996), *Ο λόγος του εθνικισμού, αμφίσημο σημασιολογικό πεδίο και σύγχρονες τάσεις*. Σάκκουλα, Αθήνα. σσ.86-87

¹⁸ Anderson, B. (1991) ;ό.π. σσ. 5-7

¹⁹ Δεμερτζής, Ν.(1996), ό.π. σ. 90

²⁰ ο Χριστόπουλος Δ. αναφέρει ότι «το γεγονός ότι η ελληνική κοινωνία ήταν μια κοινωνία σχετικά ομοιογενής πολιτιστικά δεν μπορεί να σχετίζεται με την ενικότητα του “ελληνικού πολιτισμού”». Βλ. «Το τέλος της εθνικής ομοιογένειας» στο Αθ.Μαρβάκης, Δ.Παρσανόγλου, Μ.Παύλου(επιμ.) (2001), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

κόλπους της Αυτοκρατορίας²¹. Αργότερα τα εθνικά κράτη που σχηματίζονται προσπαθούν να αποκτήσουν πολιτιστική ομοιογένεια, κάτω από την επιρροή του Διαφωτισμού²². Η γλώσσα και η θρησκεία έπαιξαν πρωτεύοντα ρόλο στη δημιουργία της εθνικής συνείδησης των ανθρώπων

2.3 Η μειονότητα της Δυτικής Θράκης

Η μειονότητα που κατοικεί στη Δυτική Θράκη αποτελείται από ένα πληθυσμό με κοινή θρησκευτική ταυτότητα. Οι κανόνες που επιβάλλει η θρησκεία τους και η διαφορετικότητα τους σε σχέση με την πλειονότητα δημιουργούν την πολιτισμική διαφορετικότητα τους μέσα στο χώρο της Θράκης.

Μέσα στο μειονοτικό πληθυσμό διακρίνονται τρεις διαφορετικές ομάδες ως προς άλλα χαρακτηριστικά τους όπως η γλώσσα και οι πολιτισμικές πρακτικές²³. Στην ουσία πρόκειται για μια εθνική μειονότητα (μειονοτικοί Τούρκοι) και δύο εθνοτικές (Πομάκοι και Αθίγγανοι), κάθε μια με τη δική της γλώσσα, οι οποίες αποτελούν στο σύνολο τους μια θρησκευτική μειονότητα, τη μουσουλμανική.

Οι έννοιες εθνοτική, γλωσσική και πολιτιστική ομάδα συχνά αλληλοκαλύπτονται. Στην περίπτωση που η εθνική ταυτότητα συνυπάρχει με τη γλωσσική και την

²¹ Βλ. Σαρρή, Ν. *Οσμανική Πραγματικότητα II. Η Δοσιματική Διοίκηση*. Αρσενίδης, Αθήνα.σ.308

²² Για τον σχηματισμό της «εθνικής συνείδησης» Κιτρομηλίδης Π.Μ. «Νοερές Κοινότητες» και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια. Στο Βερεμής, Θ. (1999), *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.

²³ Το ζήτημα της εθνικής ταυτότητας των Πομάκων δεν είναι ξεκάθαρο. Οι θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί είναι διαφορετικές και θα αναλυθούν στο κεφάλαιο 6.

θρησκευτική, η διάκριση ανάμεσα στην εθνική και την εθνοτική ομάδα γίνεται ακόμα πιο συγκεκριμένη²⁴.

Στην ελληνική βιβλιογραφία έχει επικρατήσει να γίνεται ο διαχωρισμός ανάμεσα στις τρεις ομάδες, παρ' όλα αυτά συχνά παρατηρείται η τάση από την ίδια την μειονότητα να μην τονίζει τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα μέλη της αλλά να υποστηρίζει μια ενιαία ταυτότητα όλων των μελών της.

Για την παρούσα εργασία οι Πομάκοι αποτελούν μια υποομάδα μέσα στην μουσουλμανική μειονότητα λόγω της ιδιαίτερης γλώσσας και των υπολοίπων πολιτισμικών πρακτικών αλλά και λόγω του διαφορετικού κοινωνικού status σε σχέση με τους μειονοτικούς Τούρκους.

2.4 Το πρόβλημα της ονομασίας της μειονότητας

Η ονομασία τόσο ολόκληρης της μειονότητας όσο και των επιμέρους ομάδων από τις οποίες αποτελείται, είναι ένα πρώτο πρόβλημα που πρέπει να αντιμετωπιστεί.

Οι όροι οι οποίοι χρησιμοποιούνται συχνά, τόσο στον δημόσιο λόγο όσο και στον επιστημονικό, για την μειονότητα στο σύνολο της και για τα επιμέρους τμήματα της βασίζεται στο θρησκευτικό κριτήριο όπως το όρισε η Συνθήκη της Λωζάννης. Σύμφωνα με το άρθρο 45 της συνθήκης, ο πληθυσμός της Θράκης χωρίζεται σε «μουσουλμάνους» και «χριστιανούς»²⁵. Οι επιμέρους ομάδες που σχηματίζονται

²⁴ Για την αποσαφήνιση των εννοιών εθνοτικός και εθνικός βλ. Τσιτσελίκης, Κ.-Χριστόπουλος, Δ. (1999), *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα. Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών*. Κριτική, Αθήνα.. σσ. 435-436

²⁵ Είναι κατανοητό ότι δεν είναι ακριβές το να περιλάβει κανείς στην ομάδα των χριστιανών για παράδειγμα όλους εκείνους που δεν είναι μουσουλμάνοι.

στους κόλπους της μειονότητας είναι οι αποκαλούμενοι τουρκογενείς, τουρκόφωνοι ή τουρκικής καταγωγής, οι Πομάκοι και οι Αθίγγανοι.

Σύμφωνα με την Τρουμπέτα Σ. η εκάστοτε ονομασία που χρησιμοποιείται για την πρώτη ομάδα, αποτελεί μια ιδεολογική τοποθέτηση, έναν ταυτολογικό προσδιορισμό. Η ίδια θεωρεί πολύ προβληματική την χρήση των παραπάνω όρων και επιλέγει να χρησιμοποιήσει συμβατικά τον όρο «μειονοτικοί Τούρκοι»²⁶.

Επίσης οι Γ. Ζαϊμάκης και Θ. Καλλινικάκη χρησιμοποιούν εναλλακτικά τον όρο «Τούρκοι μειονοτικοί» ο οποίος χρησιμοποιείται και από τα μέλη της μειονότητας²⁷.

Ο όρος «Τούρκος» δεν χρησιμοποιείται από τη βιβλιογραφία διότι θεωρείται ότι δεν συμβαδίζει με την νομικά αναγνωρισμένη μειονότητα, διότι η Συνθήκη της Λωζάννης αναγνωρίζει μια μουσουλμανική και όχι εθνική ή εθνοτική μειονότητα²⁸. Στην παρούσα εργασία υιοθετείται ο όρος «μειονοτικοί Τούρκοι».

Η μειονότητα των μουσουλμάνων της Θράκης παρουσιάζει ενδιαφέρον διότι με την θεσμική κατοχύρωσή της²⁹ ξεκινά και η προσπάθεια ενοποίησης των διαφορετικών αρχικά κοινοτήτων των μουσουλμάνων. Ιδιαίτερα οι ομάδες των Πομάκων και των Αθίγγανων παρουσιάζουν ενδιαφέρον διότι δεν διαθέτουν ένα εθνικό κράτος προέλευσης, σε αντίθεση με τους μειονοτικούς Τούρκους. Σε ένα κόσμο όπου οι αναπαραστάσεις των εθνικών κρατών κυριαρχούν, αυτές οι ομάδες φαίνονται να είναι «άνθρωποι χωρίς τόπο προέλευσης», χωρίς κράτος αναφοράς.

²⁶ Τρουμπέτα, Σ. (2001), *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων*. Κριτική, Αθήνα.σς19-21

²⁷ Ζαϊμάκης, Γ., Καλλινικάκη, Θ.(2004), *τοπικός χώρος και πολυπολιτισμικότητα . Σάπες, Θράκη*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.σ. 113

²⁸ Ηρακλείδης, Α. (2001), *Η Ελλάδα και ο εξ ανατολών κίνδυνος, αδιέξοδα και διέξοδοι*. Πόλις, Αθήνα. σ. 305

²⁹ βάσει της συνθήκης της Λωζάννης

Γίνεται προσπάθεια να καθοριστούν οι παράγοντες που επηρέασαν και συνεχίζουν να επηρεάζουν την ταυτότητα και την καθημερινότητα της μουσουλμανικής μειονότητας και ιδιαίτερα των Πομάκων. Το μειονοτικό ζήτημα πρέπει να τοποθετηθεί στο συγκεκριμένο ιστορικό συγκείμενο μέσα στο οποίο δημιουργήθηκε προκειμένου να γίνει κατανοητό, να ενταχθεί δηλαδή στο ευρύτερο πλαίσιο των σχέσεων των βαλκανικών κρατών. Για τον λόγο αυτόν είναι απαραίτητο να αναφερθούμε στα σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα που όρισαν την τύχη της μειονότητας παλαιότερα και συντέλεσαν στην διαμόρφωση της ταυτότητας τους.

3. Βιβλιογραφική Επισκόπηση

Για τους Πομάκους έχουν γραφτεί αρκετές μελέτες. Σημαντική κατηγορία βιβλιογραφίας αποτελεί η προσπάθεια προσδιορισμού του εθνικού ανήκειν των Πομάκων, που προσπαθούν να ανιχνευθούν οι πολιτικές και ιστορικές συνθήκες συγκρότησης της συγκεκριμένης ομάδας. Τέτοια είναι η μελέτη του Χιδίρογλου Π. «οι Έλληνες Πομάκοι και η σχέση τους με την Τουρκία» (εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 1989). Ο συγγραφέας μεταφέρει τόσο την τουρκική όσο και τη βουλγαρική εκδοχή, όσον αφορά την καταγωγή των Πομάκων, προκειμένου να τις αντικρούσει με τις ελληνικές θέσεις οι οποίες εξίσου εντάσσονται στο πλαίσιο διαμόρφωσης των εθνικισμών του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα.

Μια δεύτερη κατηγορία βιβλιογραφίας περιλαμβάνει έρευνες ανθρωπολογικής κατεύθυνσης που ασχολούνται με την καταγραφή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της ομάδας όπως είναι η καθημερινή ζωή, η γλώσσα, η θρησκεία, η οικογένεια, τα ήθη και τα έθιμα που συγκροτούν την ιδιαίτερη ταυτότητα αυτών των ανθρώπων. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσεται η μελέτη του Βαρβούνη Μ.Γ. «Η καθημερινή ζωή των Πομάκων. Το παράδειγμα του χωριού Κύνκος της Ξάνθης» (εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1997). Επίσης το έργο του Θεοχαρίδη Π.Δ. «Πομάκοι. Οι μουσουλμάνοι της Ροδόπης» (εκδ. ΠΑΚΕΘΡΑ, Ξάνθη 1995) το οποίο περιλαμβάνει πολλά λαογραφικά, εθνολογικά και γλωσσολογικά στοιχεία.

Εκτός από τις προαναφερθείσες κατηγορίες ξεχωρίζει μια μεγάλη ενότητα δημοσιευμάτων σχετικά με την εκπαίδευση των Πομάκων, η οποία εντάσσεται στα πλαίσια της μειονοτικής εκπαίδευσης. Η μελέτη της Κανακίδου Ε. με τίτλο «Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης» (εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997), διερευνά τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες η μειονοτική

εκπαίδευση είναι υπεύθυνη για το ιδιαίτερα χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των μελών της μουσουλμανικής μειονότητας και κατ' επέκταση για την απομόνωσή τους από το ευρύτερο σύνολο. Το έργο του Βακαλιού Θ. με τίτλο «Το πρόβλημα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στη Δυτική Θράκη» (εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997) εξετάζει επίσης την αποτελεσματικότητα ή μη της μειονοτικής εκπαίδευσης.

Εκτενέστατη παρουσίαση της ομάδας των Πομάκων, μαζί με αυτή των Αθίγγανων πραγματοποιείται από την μελέτη της Τρουμπέτα Σ. «Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων» (εκδ. Κριτική, Αθήνα 2001). Θέτοντας το ερώτημα πώς επιδρά στον αυτόπροσδιορισμό και στον ετεροπροσδιορισμό των Πομάκων ο θρησκευτικός, εθνικός, γλωσσικός και πολιτισμικός παράγοντας, η συγγραφέας αναζητά τις αιτίες που επενέργησαν και εξακολουθούν να επενεργούν στην διαδικασία «κατασκευής» μειονοτήτων. Παρουσιάζεται με λεπτομέρεια το κοινωνικό ιστορικό πλαίσιο ένταξης των Πομάκων στην ελληνοτουρκική διένεξη. Εντοπίζονται τα συστατικά της ταυτότητας τους και αναζητάται ο τρόπος αυτοπροσδιορισμού των μελών της μειονότητας.

Αριθμητικά στοιχεία σχετικά με τον πληθυσμό της μειονότητας, την έγγεια ιδιοκτησία, τους τομείς απασχόλησης των Πομάκων βρίσκουμε στο συλλογικό έργο «Η Ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές» (εκδ. Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1995). Το πόνημα ασχολείται με την τοπική οικονομία και κοινωνία, τις ιδιαιτερότητες της περιοχής λόγω του μειονοτικού πληθυσμού αλλά και τις ευκαιρίες για ανάπτυξη λόγω των προοπτικών που ανοίγονται στις Βαλκανικές χώρες. Οι συγγραφείς παρουσιάζουν την υπάρχουσα κατάσταση και προχωρούν στην κατάστρωση ενός σχεδίου δράσης για την ανάπτυξη της περιοχής.

Αναφορικά με την θεματική των μειονοτήτων, η Διβάνη Α. στο έργο «Ελλάδα και μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών» (εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1995) μελετά το σύστημα Διεθνούς Προστασίας των Μειονοτήτων, αναλύει το ιστορικό πλαίσιο σχηματισμού των μειονοτήτων στο χώρο των Βαλκανίων μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς και τις συνθήκες που οδήγησαν στο σύστημα προστασίας τους.

Για την ερμηνεία στις έννοιες έθνος και εθνικισμός σημαντικά ήταν τα έργα του Kendourie E. και του Anderson B. Ο πρώτος στο βιβλίο «Ο εθνικισμός» (εκδ. Κατάρτι, Αθήνα 1999) ερμηνεύει τον εθνικισμό ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης νέων πολιτικών και φιλοσοφικών ιδεών. Η εθνικιστική θεωρία εφευρέθηκε στην Ευρώπη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και δημιούργησε τα έθνη και την εθνική ταυτότητα. Ο Anderson B. στο βιβλίο «Imagined communities» (εκδ. Verso, London -New York 1991) θεωρεί το έθνος ως μια φαντασιακή κοινότητα. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι ο έντυπος καπιταλισμός (print capitalism) παρείχε τις συνθήκες για τη δημιουργία εθνικής συνείδησης ενώ γύρω στα μέσα του 19^{ου} αιώνα αναπτύσσονται στην Ευρώπη οι «επίσημοι εθνικισμοί» (official nationalism), όπως τους ονομάζει ο ίδιος.

Ο Αλεξανδρής Α. στο βιβλίο «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987» (εκδ. Γνώση, Αθήνα 1988) επιχειρεί μια συνολική θεώρηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων ξεκινώντας από τη συνθήκη της Λωζάννης προκειμένου να εξηγήσει τις σχέσεις των δύο χωρών. Ο Ηρακλείδης Α. επιχειρεί επίσης στο «Η Ελλάδα και ο εξ Ανατολών κίνδυνος» (εκδ. ΠΟΛΙΣ, Αθήνα 2001) μια ανάλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών στο Αιγαίο, του Κυπριακού και του μειονοτικού ζητήματος. Σχολιάζει για κάθε ζήτημα αντίστοιχα τόσο τις τουρκικές όσο και τις ελληνικές θέσεις, αναδεικνύοντας τα σημεία της αντιπαλότητας ανάμεσα στις δύο χώρες, ενώ παράλληλα αναζητά λύσεις.

Σχετικά με τα ζητήματα ερευνητικής μεθοδολογίας και ειδικότερα την διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας χρησιμοποιήθηκε της Λυδάκη, Α. το βιβλίο «Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας» (εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2001) καθώς και τα ακόλουθα: Ragin, C.C. (1994), *Constructing Social Research*, (Thousand Oaks, Ca: Pine Forge Press) και Bogdan, R.& Taylor, S. (1975) *Introduction to Qualitative Research Methods*, (New York: John Wiley & Sons).

Το βιβλίο των Ζαϊμάκης Γ. και Καλλινικάκη Θ. «Τοπικός χώρος και πολυπολιτισμικότητα. Σάπες, Θράκη» (εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004) ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο τόσο για το μεθοδολογικό πλαίσιο και τον σχεδιασμό της έρευνας όσο και μετά, για την σύνδεση των δικών μας αποτελεσμάτων με εκείνα της βιβλιογραφίας. Το βιβλίο περιγράφει την τοπική, πολυπολιτισμική κοινωνία του Δήμου Σαπών της Θράκης. Εξετάζει τις ανάγκες των κατοίκων καθώς και τις διομαδικές σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στις ετερογενείς εθνοτικά, θρησκευτικά και πολιτισμικά ομάδες που συνυπάρχουν στον συγκεκριμένο Δήμο.

4. Η ποιοτική μέθοδος

Η ποιοτική μέθοδος ανάλυσης αποτελεί ένα τρόπο προσέγγισης της κοινωνικής πραγματικότητας. Εξετάζει μικρό αριθμό περιπτώσεων, προκειμένου να συγκεντρώσει λεπτομερή στοιχεία για κάθε περίπτωση, να διαμορφώσει μια γενική εικόνα και να ανακαλύψει εάν υπάρχουν κοινά στοιχεία σε αυτές τις περιπτώσεις.³⁰

Στην αρχή της έρευνας δεν υπάρχουν σαφείς θεωρητικές υποθέσεις παρά μόνο ένα γενικό εννοιολογικό πλαίσιο, το οποίο καθοδηγεί τον ερευνητή και το οποίο στη συνέχεια της έρευνας αλλάζει καθώς μερικά δεδομένα μπορεί να μεταβληθούν και νέα στοιχεία μπορεί να ανακύψουν. Η ποιοτική μέθοδος επιτρέπει την ανάδειξη άγνωστων πτυχών της κοινωνικής πραγματικότητας³¹.

Οι ρίζες της ποιοτικής μεθόδου βρίσκονται στην ερμηνευτική παράδοση σύμφωνα με την οποία η κοινωνική πραγματικότητα κατασκευάζεται μέσα από τα νοήματα που αποδίδουν τα υποκείμενα στην συμπεριφορά τους καθώς και στην συμπεριφορά των άλλων. Ο ερευνητής καλείται να μελετήσει την πραγματικότητα, όπως τα ίδια τα δρώντα άτομα την κατασκευάζουν³².

Παράλληλα με την παρατήρηση των φαινομένων θα πρέπει να γίνεται και μια συσχέτιση με τις οικονομικές, κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες που επικρατούν στο πεδίο της έρευνας προκειμένου να γίνει κατανοητή η αλληλουχία των καταστάσεων καθώς και το γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο εξετάζουμε τα φαινόμενα.

³⁰ Βλ. Ragin, C.C. (1994), *Constructing Social Research*, Thousand Oaks, Ca: Pine Forge Press, σσ 55-76.

³¹ Strauss, A. & Corbin, J. (1990), *Basics of Qualitative Research, Grounded Theory Procedures and Techniques*, London: Sage Publications σσ. 37

³² Κυριαζή, Ν. (2000), *Η κοινωνιολογική έρευνα- Κριτική επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα. σ.53

Οι ποιοτικές μέθοδοι, αντίθετα από τις ποσοτικές, μπορούν να αποδώσουν την εξέλιξη και την συνεχή μεταβολή της κοινωνικής πραγματικότητας λόγω της εύκαμπτης δομής τους, γεγονός που αποτελεί βασικό πλεονέκτημα στην μελέτη και την ερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας³³. Αυτή η ρευστότητα που χαρακτηρίζει την ποιοτική μέθοδο, την κάνει εύχρηστη, για το γεγονός ότι ο ερευνητής μπορεί να ξεκινήσει με λίγα πράγματα προσχεδιασμένα. Από την άλλη, το τελευταίο αυτό χαρακτηριστικό αποτελεί και την μεγαλύτερη δυσκολία της μεθόδου γιατί ανά πάσα στιγμή τα δεδομένα της έρευνας μπορούν να αλλάξουν προς μια κατεύθυνση που δεν είχε καν σκεφτεί ο ερευνητής.

Η ποιοτική μέθοδος θέτει στον ερευνητή επιπλέον απαιτήσεις και τον οδηγεί σε μια διαδικασία αναστοχασμού. Ο ερευνητής κατέχει την δική του θέση στο κοινωνικό πεδίο, αλληλεπιδρά με άλλα άτομα, διαμορφώνει καταστάσεις και διαμορφώνεται από αυτές. Έχει μια συγκεκριμένη προσωπικότητα, κάποια νοοτροπία, η οποία έχει διαμορφωθεί μέσα στα ήθη και τα έθιμα του τόπου στον οποίο μεγάλωσε, μιλάει μια συγκεκριμένη γλώσσα, είναι κοινωνός μιας συγκεκριμένης ιστορίας.

Όλα τα παραπάνω συντελούν στο να έχει αποκρυσταλλώσει σκέψεις και απόψεις για τη ζωή του και τη ζωή των γύρω του. Σίγουρα ένας κοινωνικός επιστήμονας δεν θα πρέπει να είναι δογματικός. Αντιθέτως θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος στο να λαμβάνει τα μηνύματα της κοινωνίας και να δέχεται τις αλλαγές της.

Προκειμένου ο ερευνητής να διεξάγει μια επιτόπια έρευνα θα πρέπει αρχικά να επιλέξει το θέμα και συγκεκριμένα την ομάδα που επιθυμεί να μελετήσει. Το ερώτημα που γεννάται σε αυτό το σημείο είναι γιατί επιλέγεται το συγκεκριμένο θέμα και όχι κάποιο άλλο. Για να δώσει απάντηση ο ερευνητής στο συγκεκριμένο ερώτημα, χρειάζεται να στραφεί προς τον εαυτό του και να αναστοχαστεί τα κίνητρα

³³ Βλ. Bogdan, R. & Taylor, S. (1975) *Introduction to Qualitative Research Methods*, New York: John Wiley & Sons. σσ. 25-27

και τις βαθύτερες σκέψεις του που τον ώθησαν στην συγκεκριμένη επιλογή του θέματος³⁴. «Απαιτείται να γνωρίσει τον εαυτό του και να αναγνωρίσει τα μύχια στοιχεία του, για να αποφύγει ολισθήματα και μεταφορά της συνειδητής ή ασυνειδητής πραγματικότητας στον “άλλο”»³⁵.

Μια άλλη δυσκολία της ποιοτικής έρευνας αποτελεί η αμεροληψία του ερευνητή. Ο ίδιος σαν άτομο δεν είναι δυνατό να απαλλαγεί από τις σκέψεις, τις απόψεις και την νοοτροπία του. Πράγματα που για τον ίδιο είναι αυτονόητα, δεν είναι για τον “άλλο” και αντίστροφα. Επομένως προκειμένου να οδηγηθεί σε μια αξιόπιστη έρευνα, πρέπει να απαλλαγεί από τις προκαταλήψεις και τις προκατασκευασμένες ιδέες που έχει στο μυαλό του. Θα πρέπει να μη θεωρεί τίποτα αυτονόητο και δεδομένο.

Αν και η απόλυτη αντικειμενικότητα δεν είναι εφικτή, ο ερευνητής καλείται να καταβάλει προσπάθεια τουλάχιστον στο συνειδητό επίπεδο, ώστε να μην επηρεάζεται από όσα ήδη γνωρίζει.

Κλείνοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ποιοτική μέθοδος αποτελεί το εργαλείο μας προκειμένου να εξετάσουμε τα κοινωνικά φαινόμενα σε βάθος. Ο ερευνητής θα πρέπει να είναι συνεχώς παρών ώστε να λαμβάνει τα μηνύματα. Η κοινωνική πραγματικότητα είναι μια συνεχής διαδικασία με πρωταγωνιστές τα δρώντα υποκείμενα, το ιστορικό και το κοινωνικό γίνεσθαι καθώς και την μεταξύ τους αλληλεπίδραση.

³⁴ για τον τρόπο με τον οποίο επιλέγει κάποιος ένα θέμα για έρευνα βλ. Bogdan, R.& Taylor, S. (1975) *Introduction to Qualitative Research Methods*, New York: John Wiley & Sons. σσ.27-30.

³⁵ Λυδάκη, Α. (2001), *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Καστανιώτης, Αθήνα. σ. 158

4.1. Μεθοδολογία

Η μεθοδολογία που επιλέχθηκε για την όσο το δυνατό πληρέστερη καταγραφή της υπάρχουσας κατάστασης περιλαμβάνει δύο φάσεις. Η πρώτη φάση στηρίζεται στη βιβλιογραφική διερεύνηση του θέματος. Η δεύτερη φάση αποτελεί την εμπειρική διερεύνηση η οποία καλύπτει την έρευνα σε επίπεδο φορέων και την έρευνα σε επίπεδο πληθυσμού, στις περιοχές της Κομοτηνής, της Ξάνθης και στα Πομακοχώρια. Όσον αφορά το επίπεδο των φορέων των οποίων η δραστηριοποίηση σχετίζεται με διάφορους τομείς της ζωής της μουσουλμανικής κοινότητας αναζητήθηκε η άποψη τους για την κατάσταση της μειονότητας των Πομάκων συγκεκριμένα στους τομείς στους οποίους δραστηριοποιούνται. Για τον λόγο αυτό έγιναν επαφές με τους παρακάτω φορείς:

Τον ΟΑΕΔ της Κομοτηνής, την διεύθυνση Πρόνοιας Κομοτηνής, το ΚΕΚ «Μέντωρ»³⁶, την Νομαρχία Κομοτηνής, την Διεύθυνση Εκπαίδευσης Μουσουλμανοπαίδων Θράκης, το Κέντρο Υγείας στον Εχίνο καθώς και καθηγητές από το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, οι οποίοι ασχολούνται με την έρευνα της υπό μελέτη ομάδας.

Σε επίπεδο πληθυσμού έγινε προσπάθεια να διερευνηθούν οι απόψεις των μελών της μειονότητας των Πομάκων σχετικά με τη ζωή τους, την ταυτότητά τους, τις δυσκολίες και τον κοινωνικό αποκλεισμό που τυχόν αντιμετωπίζουν. Οι Πομάκοι που συναντήσαμε στα χωριά της Ροδόπης ήταν ιδιαίτερα φιλικοί και ανοιχτοί μαζί μας. Από την άλλη μεριά, όταν αποκαλύπταμε τον σκοπό της επίσκεψής μας στα μέρη τους, γινόντουσαν περισσότερο δύσπιστοι. Η δυσπιστία απέναντι στον «ξένο» είναι ένα φαινόμενο συνηθισμένο ιδιαίτερα εάν πρόκειται για μια ομάδα κλειστή, πόσο

³⁶ πρόκειται για κέντρο επαγγελματικής κατάρτισης.

μάλλον όταν μιλάμε για μια μειονότητα η οποία προσπαθεί να διατηρήσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Αυτό που προσπάθησε να κάνει η ερευνήτρια είναι να προσεγγίσει τον κόσμο των υποκειμένων της έρευνας μέσα από την άμεση επαφή και το συγχρωτισμό μαζί τους. Παρατηρώντας το χώρο στον οποίο ζουν, την καθημερινότητα τους, τον τρόπο με τον οποίο φέρονται στα οικεία τους πρόσωπα αλλά και μέσα από συζητήσεις με τους ντόπιους στα καφενεία, στο τζαμί και στις αυλές, έγινε η προσπάθεια να καταγραφεί η κοινωνική τους πραγματικότητα όπως οι ίδιοι οι Πομάκοι τη βιώνουν.

Η πρώτη επαφή και επικοινωνία, λεκτική και μη λεκτική είναι πάντα καθοριστικής σημασίας για τέτοιου είδους έρευνες³⁷. Προσπαθήσαμε να αντιμετωπίσουμε τους ανθρώπους με ευθύτητα, ειλικρίνεια, ευγένεια, ώστε να μην νιώσουν ότι απειλούνται από την παρουσία του «άλλου» και να μην νιώσουν εισβολή στον προσωπικό τους χώρο³⁸. Επίσης, μεγάλη προσοχή δόθηκε στην επιλογή ντυσίματος, ώστε να μην τονίζεται η διαφορά και να μην προκαλέσουμε με την εμφάνισή μας. Ο σεβασμός απέναντι στο δικό τους τρόπο ζωής, στα έθιμα τους ήταν ο κύριος κανόνας μας, ο οποίος θεωρούμε ότι απέδωσε και έκανε αυτούς τους ανθρώπους εν τέλει να μας δεχτούν.

Αλλωστε η παρουσία μας δεν ήταν για αυτούς πρωτόγνωρη εμπειρία, μιας και κατά καιρούς διεξάγονται διάφορες έρευνες για την ομάδα τους. Επιπλέον, οι κάτοικοι τα τελευταία χρόνια έχουν έντονες αναπαραστάσεις της αστικής ζωής, κατεβαίνουν στη Ξάνθη για να δουλέψουν ενώ σε πολλές περιπτώσεις μεταναστεύουν σε μέρη της

³⁷ Για το πώς πρέπει να αντιμετωπίζονται τα υποκείμενα της έρευνας βλ. Bogdan, R. & Taylor, S. (1975) *Introduction to Qualitative Research Methods*, New York: John Wiley & Sons. σσ 33-35, επίσης Λυδάκη, Α. (2001) *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Καστανιώτης, Αθήνα. σσ. 163-168

³⁸ για τους τρόπους εισόδου σε μια ομάδα βλ. Jorgensen, D.L. (1989) *Participant Observation, a method for human studies*, Newbury Park, Ca: Sage publications. σσ. 45-49.

Ελλάδας και στο εξωτερικό προκειμένου να εργασθούν, με αποτέλεσμα όταν γυρνάνε πίσω να έχουν αποκτήσει νέες εμπειρίες και να έχουν διαμορφώσει νέες αντιλήψεις για τη ζωή τους.

4.2. Τεχνικές

Στην συγκεκριμένη έρευνά επιλέχθηκαν οι τεχνικές της συμμετοχικής παρατήρησης³⁹, και των συνεντεύξεων. Όσον αφορά στις συνεντεύξεις με τους Πομάκους, όριο ηλικίας ή φύλου ή κάποιο άλλο δεν τέθηκε διότι θεωρήθηκε καλύτερο να υπάρχει μια ποικιλία στο δείγμα. Το μόνο όριο που υπήρχε ήταν τα άτομα να είναι μέλη της συγκεκριμένης ομάδας.

Οι τεχνικές ποσοτικής μεθόδου, όπως τα ερωτηματολόγια, δεν χρησιμοποιήθηκαν ούτε στις συνεντεύξεις με τον πληθυσμό ούτε σε εκείνες με τους φορείς διότι κρίθηκαν ακατάλληλα τόσο για τον υπό εξέταση πληθυσμό όσο και για τους σκοπούς της έρευνας.

Η έρευνα αυτή δεν επιθυμεί να αναδείξει κάποιες τάσεις, όπως κάνουν οι ποσοτικές μέθοδοι, αλλά προσπαθεί να εισχωρήσει στο βάθος της κοινωνικής πραγματικότητας αυτών των ανθρώπων, να προσεγγίσει δυναμικά τα κοινωνικά φαινόμενα, χωρίς προϋπάρχουσες αντιλήψεις ή θέσεις που πρέπει να επαληθευτούν ή να καταρριφθούν⁴⁰.

Οι συνεντεύξεις με τους εκπροσώπους των φορέων έγιναν σε ώρες γραφείου, στο χώρο εργασίας τους. Η καταγραφή των παρατηρήσεων γινόταν απευθείας, ενώ όπου

³⁹ η συμμετοχική παρατήρηση είναι κατάλληλη μέθοδος όταν η έρευνα αφορά μικρές και γεωγραφικά περιορισμένες ομάδες. Βλ. Κυριαζή, Ν. (2000), *Η κοινωνιολογική έρευνα- Κριτική επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα. σσ. 245- 282, επίσης Jorgensen, D.L. (1989) *Participant Observation, a method for human studies*, Newbury Park, Ca: Sage publications. σσ. 12-23

⁴⁰ Σχετικά με την ποσοτική μέθοδο βλ. Κυριαζή, Ν. (2000), ό.π. σσ. 149-240.

ήταν εφικτό χρησιμοποιήθηκε μαγνητόφωνο. Αντίθετα, οι συνεντεύξεις με τον πληθυσμό των Πομάκων έγιναν τόσο στην Κομοτηνή όσο και στα χωριά τους, σε καφετέριες, στις αυλές ή στα καφενεία όπου βρίσκονταν συγκεντρωμένοι. Τον πληθυσμό των γυναικών τον συναντήσαμε στις αυλές των σπιτιών τους ενώ οι άνδρες βρίσκονταν κυρίως στα καφενεία. Η καταγραφή των σημειώσεων γινόταν, σε κάποιες περιπτώσεις, επί τόπου σε ένα μπλοκ ενώ σε άλλες οι σημειώσεις γράφτηκαν το συντομότερο δυνατό μετά την αποχώρηση μου αφού και η επιλογή να χρησιμοποιηθεί το σημειωματάριο συγχρόνως με την συνέντευξη κρίθηκε ακατάλληλη. Η χρήση μαγνητοφώνου δεν κρίθηκε κατάλληλη για τις συνεντεύξεις με τον πληθυσμό των Πομάκων λόγω της γενικότερης καχυποψίας που έδειχναν απέναντι σε ένα μέλος της πλειονότητας που τους έπαιρνε συνέντευξη.

Όσον αφορά στο είδος των συνεντεύξεων, χρησιμοποιήθηκαν τόσο η ημι-δομημένη συνέντευξη βάθους κυρίως με τους εκπροσώπους των φορέων αλλά και με Πομάκους, όσο και η μη κατευθυνόμενη, κυρίως με τον πληθυσμό των Πομάκων⁴¹.

Στην πρώτη περίπτωση, ο ερευνητής έχει κάποιες γενικές ερωτήσεις- κατευθύνσεις στο μυαλό του ενώ εκτυλίσσεται η συνέντευξη. Προκατασκευασμένες ερωτήσεις δεν υπήρχαν διότι θεωρήθηκε ότι μπορεί να οδηγηθούμε σε αποσπασματικά συμπεράσματα και όχι ολοκληρωμένα, ενώ επίσης υπάρχει πάντα ο φόβος ο ερωτώμενος να επηρεαστεί από την οπτική του ερευνητή.

⁴¹ Για τους όρους μη κατευθυνόμενη (unstructured format) και ημι δομημένη (semistructured) βλ. Rubin, H.J. & Rubin, I.S. *Qualitative Interviewing. The Art of Hearing Data*, London: Sage Publications, σ. 5

Οι ερωτήσεις προσαρμόζονταν πάντα στις υπάρχουσες συνθήκες και το πρόσωπο του ερωτώμενου, με κύριο σκοπό να υπάρχει ένα είδος ταύτισης και να καλλιεργηθεί ένα κλίμα εμπιστοσύνης προκειμένου η σχέση μεταξύ ερευνητή και ερευνώμενου να γίνει ισότιμη⁴². Η ενσυναίσθηση (empathy) θεωρείται ο απαραίτητος όρος προκειμένου ο ερευνητής να αποκτήσει την οπτική του υποκειμένου⁴³.

Η μη κατευθυνόμενη συνέντευξη αποτελεί ουσιαστικά ελεύθερη συζήτηση γύρω από τα θέματα που ενδιαφέρουν τον ερευνητή. Υπάρχει εξαρχής ένα γενικότερο σχήμα στο νου του για τα στοιχεία που αναζητά και τις ερωτήσεις που θέλει να απευθύνει, όμως η συζήτηση που γίνεται είναι αρκετά ελεύθερη με την διακριτική μόνο καθοδήγηση του ερευνητή και οι ερωτήσεις που κάνει είναι έμμεσες.

Η μη- κατευθυνόμενη συνέντευξη είχε ως σκοπό να διερευνήσει τα στοιχεία της ταυτότητας των Πομάκων, τον τρόπο που αυτοπροσδιορίζονται, καθώς και τα χαρακτηριστικά του πολιτισμού τους. Πολλές ερωτήσεις κρίθηκε αναγκαίο να είναι έμμεσες διότι ακόμα και μέσα στην ίδια την ομάδα υπάρχουν διαφορές στον τρόπο που αυτοπροσδιορίζονται τα άτομα⁴⁴.

Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης το υποκείμενο μιλά για γεγονότα της ζωής του που ενδεχομένως να επιδέχονται πολλές ερμηνείες, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα πρόβλημα εγκυρότητας, το οποίο είναι εγγενές της ποιοτικής μεθόδου. Σημαντική είναι επίσης η ερμηνευτική προσπάθεια του ερευνητή. Το τέλος της συλλογής του

⁴² Για την ιδιαίτερη σχέση που δημιουργείται μεταξύ ερευνητή – ερευνώμενου βλ. Λυδάκη, Α. (2001) *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Καστανιώτης, Αθήνα. σσ. 172- 179

⁴³ για την έννοια empathy βλ. Rubin, H.J. & Rubin, I.S. *Qualitative Interviewing. The Art of Hearing Data*, London: Sage Publications. σσ. 12, 13, 119, 129, 131-133.

⁴⁴ το να αποκαλέσεις κάποιον Πομάκο είναι επίφοβο διότι ο ίδιος μπορεί να θεωρεί τον εαυτό του μειονοτικό Τούρκο. Το ζήτημα αυτό θα εξεταστεί στο κεφάλαιο 7 της παρούσας εργασίας.

υλικού τελειώνει, όταν ο ερευνητής θεωρεί ότι έχει πάρει απαντήσεις σε όλα του τα ερωτήματα., όταν έχει επέλθει «πληροφοριακός κορεσμός»⁴⁵.

4.3. Επεξεργασία Υλικού

Μετά την έρευνα πεδίου τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν, κατηγοριοποιήθηκαν προκειμένου να γίνει η επεξεργασία τους. Συγκεντρώθηκε υλικό από τις συνεντεύξεις με τους εκπροσώπους των φορέων, οι οποίοι μας ενημέρωσαν για τα θέματα που αντιμετωπίζουν καθημερινά αναφορικά με τους Πομάκους, για προγράμματα ένταξης σύγχρονα ή παλαιότερα, για τις ανάγκες που θεωρούν ακόμη ότι πρέπει να καλυφθούν, αλλά και για το πώς βλέπουν οι ίδιοι τη συγκεκριμένη ομάδα⁴⁶.

Από την άλλη, είχαμε τις συνεντεύξεις των ίδιων των Πομάκων, οι οποίες κατά πολύ αντικατόπτριζαν μια διαφορετική μεταξύ τους οπτική πάνω στα πράγματα, με αποτέλεσμα να εμπλουτίζεται ο τρόπος σκέψης της ερευνήτριας σχετικά με το ζήτημα.

Οι βασικές κατηγορίες που αναδείχτηκαν μέσα από αυτή τη διαδικασία έχουν να κάνουν με τον ⁽¹⁾βαθμό προσκόλλησης στη μουσουλμανική πίστη, το ⁽²⁾μορφωτικό επίπεδο και την ⁽³⁾ηλικία. Το μορφωτικό επίπεδο και η ηλικία σχετίζονται άμεσα, καθώς οι νεότερες γενιές συνεχίζουν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (σε μεγαλύτερο ποσοστό από ότι παλαιότερα) ενώ οι μεγαλύτεροι σε ηλικία παρουσιάζουν πολύ μεγάλο ποσοστό αναλφαριθμητισμού.

⁴⁵ Ο «πληροφοριακός κορεσμός» είναι το φαινόμενο εκείνο σύμφωνα με το οποίο, πέρα από ένα ορισμένο αριθμό συνεντεύξεων, ο ερευνητής έχει την αίσθηση ότι δεν μαθαίνει τίποτα καινούργιο ως προς το θέμα της έρευνας. Βλ. Rubin, H.J. & Rubin, I.S. *Qualitative Interviewing. The Art of Hearing Data*, London: Sage Publications σσ. 72-73

⁴⁶ Από την πρώτη επεξεργασία των παραπάνω πληροφοριών προέκυψε ότι υπάρχει ζήτημα κοινωνικής ένταξης της συγκεκριμένης μειονότητας.

Επίσης, άκρως σημαντικός παράγοντας αποδεικνύεται ο τρόπος διαμονής, ο οποίος καθορίζει τη νοοτροπία, τον τρόπο ζωής, ακόμα και τον τρόπο ντυσίματος αλλά και τις επιδιώξεις για το μέλλον των παιδιών.

Η κατ' επανάληψη ακρόαση και ανάγνωση των συνεντεύξεων οδήγησαν τελικά στο να γίνουν ορισμένες συσχετίσεις, οι οποίες σηματοδοτούν τη διάρθρωση του κοινωνικού με το προσωπικό. «Το κοινωνικό μας σύστημα εμπεριέχεται σε κάθε μια από τις πράξεις μας, τα όνειρά μας, τα οράματά μας, τα επιτεύγματα και τη συμπεριφορά, η δε ιστορία αυτού του συστήματος εμπεριέχεται ολοκληρωτικά στην ατομική μας ιστορία»⁴⁷.

⁴⁷ Ferrerotti, F. (1983), *Biography and Social sciences*, Social Research. σ. 66

5. Ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο συγκρότησης της μουσουλμανικής μειονότητας

5.1 Η Συνθήκη της Λωζάννης

Σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάννης (14 Ιουλίου 1923) η Μ. Ασία και η Θράκη μέχρι τον Έβρο, καθώς και τα νησιά Ίμβρος και Τένεδος περνάνε στην επικράτεια της Τουρκίας, ενώ στην Ελλάδα παραχωρείται οριστικά η Δυτική Θράκη. Στην ίδια συνθήκη υπαγορεύεται η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ των δύο χωρών. Σκοπός αυτής της ενέργειας είναι να αποκτήσουν «εθνική ομοιογένεια» τα δύο κράτη.

Από την υποχρεωτική αυτή ανταλλαγή πληθυσμών απαλλάσσονται οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης και των νήσων Ίμβρος και Τένεδος καθώς και οι μουσουλμάνοι, κάτοικοι της Δυτικής Θράκης⁴⁸. Στη Συνθήκη της Λωζάννης υπάρχει επίσης και η σύμβαση «περί της προστασίας των μειονοτήτων»⁴⁹ με την οποία κατοχυρώνονται τα δικαιώματα των πληθυσμών που εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Τουρκία. Οι πληθυσμοί αυτοί καθορίστηκαν με βάση το κριτήριο της θρησκευτικής πίστης και χαρακτηρίστηκαν ως «μη ανταλλάξιμοι», με στόχο να αποτελέσουν την γέφυρα που θα ένωνε αργότερα τις δύο χώρες.

⁴⁸ Όπως πληροφορούμαστε από την Τρουμπέτα Σ.(2001) η συνθήκη στο πρωτότυπο γαλλικό κείμενο αναφέρεται σε μια μουσουλμανική μειονότητα ενώ η ελληνική μετάφραση κάνει λόγο για μουσουλμανικές μειονότητες στη Δυτική Θράκη. σ.64 Αργότερα η μειονότητα θα ονομαστεί Τουρκική από την κυβέρνηση του στρατάρχη Παπάγου κατόπιν διαβήματος του πρεσβευτή της Τουρκίας στην Αθήνα Τζεμάλ Χουσνί Ταγάρ βλ. Θεοχαρίδης, Π. (1995) *Πομάκοι. Οι μουσουλμάνοι της Ροδόπης*. Πολιτιστικό και αναπτυξιακό κέντρο Θράκης, Ξάνθη.σσ. 66-67 Σήμερα ονομάζεται Μουσουλμανική εκ νέου.

⁴⁹ Συνθήκη Λωζάννης Άρθρα 37-45 βλ Λέσχη των Νέων Ελλήνων (1994) σελ.32-34.

Επομένως, με την υπογραφή της Συνθήκης η ύπαρξη των δύο μειονοτήτων αποκτά θεσμική υπόσταση. Αναγνωρίζεται η ύπαρξή τους και στις δύο χώρες, κατοχυρώνονται τα δικαιώματά τους καθώς και οι υποχρεώσεις των δύο χωρών απέναντι στους μειονοτικούς πληθυσμούς.

Η θρησκεία αναδεικνύεται σε κεντρικό στοιχείο προσδιορισμού της ταυτότητας των συγκεκριμένων ομάδων. Όσον αφορά στους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης, παρά την κοινή τους πίστη στο Ισλάμ, διαφοροποιούνταν ως προς την γλώσσα αλλά και τις πολιτιστικές τους πρακτικές. Παρ' όλα αυτά, με τη συνθήκη της Λωζάννης, οι μειονοτικοί που διέμεναν στην επικράτεια της Ελλάδας και που αρχικά δεν είχαν άλλα κοινά μεταξύ τους, εκτός της μουσουλμανικής πίστης τους, βρίσκονται κάτω από το ίδιο θεσμικό πλαίσιο και αποκτούν μια ιδιαίτερη σχέση με το τουρκικό κράτος, το οποίο θεωρείται «η μητέρα πατρίδα» τους.

5.2. Η μουσουλμανική μειονότητα αμέσως μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης

Οι δύο μειονότητες που προέκυψαν βάσει της συνθήκης της Λωζάννης είχαν πολύ διαφορετική θέση στην κοινωνία που συμμετείχαν αλλά διαφορετική σπουδαιότητα για την χώρα που διεκδικούσε την καταγωγή τους⁵⁰. Από την ενσωμάτωσή τους στην ελληνική επικράτεια μέχρι και σήμερα η μουσουλμανική μειονότητα, έχει περάσει

⁵⁰ Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης ανήκαν στα ανώτερα στρώματα της τουρκικής κοινωνίας, έλεγχαν ένα μεγάλο μέρος της οικονομίας της και επιδείκνυαν μεγάλο ζήλο για τα γράμματα, διατηρώντας σημαντικούς πολιτιστικούς και μορφωτικούς συλλόγους. Αποτελούσαν ένα από τα πιο προοδευτικά τμήματα του ελληνισμού και κατείχαν σημαντική θέση μέσα στην Τουρκία. Βλ. Τρουμπέτα, Σ. (2001) ό.π. σσ. 36-38

από πολλές διαδοχικές φάσεις όσον αφορά τις σχέσεις της με την Ελλάδα και την Τουρκία αλλά και τον βαθμό ενσωμάτωσής της.

Μετά την υπογραφή της συνθήκης, ένα μεγάλο μέρος του μουσουλμανικού πληθυσμού που ανήκε στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, μετανάστευσαν στην Τουρκία. Οι άνθρωποι που παρέμειναν, ως επί το πλείστον, ανήκαν στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, με το μεγαλύτερο μέρος τους να απαρτίζεται από αγροτικό πληθυσμό. Οι μουσουλμάνοι μειονοτικοί αποτελούσαν το πλέον συντηρητικό κομμάτι για τους κεμαλιστές.

Οι ίδιοι επέμεναν να προσδιορίζονται με βάση τη θρησκευτική τους πίστη και εναντιώνονταν στις μεταρρυθμίσεις που επέφερε ο Κεμάλ στο Τουρκικό κράτος. Οι μειονοτικοί σε αυτή τη φάση παραμένουν προσκολλημένοι στα παλαιομουσουλμανικά χαρακτηριστικά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μεταξύ τους διαφοροποιούνταν, απαρτίζοντας τρεις ξεχωριστές ομάδες τόσο ως προς τη μητρική τους γλώσσα αλλά και τα ήθη και έθιμα τους.

5.3. Το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας

Μετά την υπογραφή του ελληνοτουρκικού συμφώνου φιλίας (1930) ξεκινά μια περίοδος μεγαλύτερης ηρεμίας στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η ελληνική πλευρά ως ένδειξη καλής θέλησης απέναντι στην γειτόνα χώρα, απέλασε σε αραβικές χώρες την μουσουλμανική ηγεσία που βρισκόταν στη Δυτική Θράκη⁵¹ και που δεν συμμορφωνόταν με τις αρχές του κεμαλισμού και την θέση της πήραν οι λεγόμενοι «νεωτεριστές». Οι νεωτεριστές ήταν ο προάγγελος της ανάπτυξης του τουρκικού εθνικισμού στη Δ. Θράκη. Η χρονική αυτή στιγμή αναδείχτηκε ιδιαίτερα σημαντική

⁵¹ Αλεξανδράκης, Α. (1988), *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*. Γνώση, Αθήνα σ.94

διότι σηματοδότησε την έναρξη της δράσης του τουρκικού εθνικισμού στη Θράκη, η οποία ασκεί στη συνέχεια μεγάλη επιρροή στη μειονότητα.

5.4. Οι σχέσεις με τη Βουλγαρία και ο «από Βορράν κίνδυνος»

Οι μουσουλμάνοι που κατοικούσαν στις ορεινές περιοχές της Ροδόπης ήταν κατά κύριο λόγο Πομάκοι. Οι περιοχές που κατοικούσαν οι Πομάκοι συνέπεσαν με τη συνοριακή ζώνη ανάμεσα στην Ελλάδα, τη Βουλγαρία και την Τουρκία. Η περιοχή της Θράκης η οποία τελικά διαμελίστηκε ανάμεσα στα τρία κράτη, αποτελεί περιοχή μείζονος σημασίας λόγω της οικονομικής και πολιτικής σπουδαιότητάς της. Τα παραπάνω στοιχεία εξηγούν την ιδιαίτερη θέση που προσλαμβάνει η συγκεκριμένη ομάδα στον εθνικό λόγο των τριών κρατών.

Το γεγονός ότι στη Βουλγαρία κατοικεί ένα μεγάλο μέρος των Πομάκων και στην Ελλάδα ένα μικρότερο⁵², προκαλούσε φόβους στην τελευταία ότι η συγκεκριμένη ομάδα αποτελεί ανάχωμα για την πρόσβαση των Βουλγάρων μέχρι το Αιγαίο. Από την άλλη πλευρά, οι Πομάκοι συνδέονται και με την Τουρκία λόγω της θρησκείας τους αλλά και λόγω της συνθήκης της Λωζάννης η οποία ορίζει την Τουρκία ως προστάτιδα των Μουσουλμάνων στην Ελλάδα ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους προέλευση⁵³.

Το ελληνικό κράτος προκειμένου να θωρακίσει τα βόρεια σύνορά του μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο και έχοντας ήδη νωπές τις μνήμες από τη βουλγαρική κατοχή της

⁵² Στο Τρουμπέτα, Σ. (2001), αναφέρεται ότι στη Βουλγαρία ζουν περίπου 200.000 Πομάκοι ενώ στην Ελλάδα κατά την απογραφή του 1928 διέμεναν 16.740 «μουσουλμάνοι Βουλγαρικής». σ. 136 υποσημ. 12, 13.

⁵³ Σύμφωνα με τον Ιμάμ, Μ. (2003), Πομάκοι βρίσκονται και στην Τουρκία «όπου από το 1872-1874 εξορίστηκαν από τους Οθωμανούς από τη Θράκη και διασκορπίστηκαν σε πόλεις όπως στο Τσανάκαλε, στην Μπάφρα, στη Σμύρνη...» σελ. 50.

περιοχής προσπαθεί να στρέψει το σύνολο της μειονότητας και ιδιαίτερα τη μερίδα των Πομάκων προς την Τουρκία.

Για να δημιουργηθεί απόσταση μεταξύ των Πομάκων και των Βουλγάρων, μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο τα Πομακοχώρια τίθενται σε καθεστώς προστασίας με την εφαρμογή στρατιωτικής ζώνης, η οποία καταργήθηκε μόλις τον Δεκέμβριο του 1995. Για τον ίδιο λόγο όπως έχουμε ήδη αναφέρει αλλάζει και η ονομασία της μειονότητας από μουσουλμανική σε τουρκική. Το 1951 επιβάλλεται η υποχρεωτική εκμάθηση της τουρκικής γλώσσας από τους Πομάκους, ενώ το 1953 ιδρύεται το γυμνάσιο-λύκειο «Τζελάλ Μπαγιάρ» στην Κομοτηνή⁵⁴.

Σύμφωνα με το νομοθετικό διάταγμα της 6^{ης} Οκτωβρίου 1954 τα μειονοτικά σχολεία αναφέρονται ως «τουρκικά»⁵⁵ ενώ διορίζονται σε αυτά δάσκαλοι που έχουν εκπαιδευτεί στην Τουρκία. Τέλος το 1966 ιδρύεται και μειονοτικό γυμνάσιο-λύκειο στην Ξάνθη.

Η στάση αυτή που κράτησε το ελληνικό κράτος είχε σαν αποτέλεσμα την ομογενοποίηση της μουσουλμανικής μειονότητας. Όταν αργότερα το ελληνικό κράτος άλλαξε αυτήν την πολιτική οι Πομάκοι είχαν ήδη υιοθετήσει πολλά στοιχεία από την τουρκική εθνική ταυτότητα, με αποτέλεσμα, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο πολλοί από αυτούς να αυτοπροσδιορίζονται ως Τούρκοι.

5.5. Επιπτώσεις από το Κυπριακό ζήτημα

Από τα μέσα της δεκαετίας του 50' οι ελληνοτουρκικές σχέσεις μπαίνουν σε μια νέα φάση αντιπαράθεσης λόγω του ζητήματος της Κύπρου που ανακύπτει. Το σκηνικό

⁵⁴ Βλ. Ακαδημία Αθηνών (1995), *Η ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές*. Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας. Αθήνα. σ. 40

⁵⁵ νομοθετικό διάταγμα υπ' αριθμόν 3065. ΦΕΚ 9-10-1954 αριθμ.239, σσ. 1975-1977.

της ελληνοτουρκικής φιλίας ανατράπηκε γεγονός που «έφερε στην επιφάνεια όλες τις εγγενείς αδυναμίες της ελληνοτουρκικής φιλίας και επηρέασε καθοριστικά τα κλασσικά ελληνοτουρκικά θέματα»⁵⁶. Οι μειονότητες τόσο στην Κωνσταντινούπολη όσο και στη Δυτική Θράκη δεν μένουν ανεπηρέαστες από αυτές τις εξελίξεις. Όσον αφορά στην ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης τα επόμενα χρόνια συρρικνώθηκε, ενώ πλέον είναι ελάχιστοι οι εναπομείναντες⁵⁷.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες η μειονότητα της Θράκης λαμβάνει ένα νέο ρόλο και «ανάγεται σε κομιστή ενός ειρηνευτικού μηνύματος προς την Άγκυρα, μέσω του οποίου η Αθήνα ευελπιστεί μια ευνοϊκή γι' αυτήν έκβαση του Κυπριακού»⁵⁸.

5.6. Η περίοδος της δικτατορίας στην Ελλάδα

Αργότερα, κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα (1967-1974) παρατηρούνται σημαντικές εξελίξεις, οι οποίες θα καθορίσουν την μετέπειτα πορεία της μειονότητας. Η Τουρκία από τη μεριά της, αρχίζει να εκδηλώνει έντονο ενδιαφέρον για την προστασία των δικαιωμάτων της μειονότητας. Η ελληνική πλευρά συνειδητοποιεί τα λάθη που έπραξε κατά την προηγούμενη φάση και τα οποία οδήγησαν στην «τουρκοποίηση» της μειονότητας και προσπαθεί να αντιδράσει. Σε αυτήν τη φάση η μουσουλμανική μειονότητα γίνεται αποδέκτης μιας σειράς από διοικητικά και όχι μόνο, μέτρα που λειτουργούν εις βάρος της.

Πρώτα πρώτα τίθεται εκ νέου θέμα ονομασίας της μειονότητας, η οποία μετονομάζεται από τουρκική σε μουσουλμανική. Σύμφωνα με νομοθετικό διάταγμα της 28^{ης} Ιανουαρίου 1972 τα τουρκικά σχολεία ονομάζονται μειονοτικά. Επιπλέον,

⁵⁶ Αλεξανδρής, Α. (1988), *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Γνώση, Αθήνα. σ.495

⁵⁷ για την ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη ό.π. σ. 58

⁵⁸ Τρουμπέτα, Σ. (2001), ό.π. σ. 47

ιδρύεται η Ειδική Παιδαγωγική Ακαδημία Θεσσαλονίκης (ΕΠΑΘ), στην οποία εκπαιδεύονται ακόμα και σήμερα μέλη της μειονότητας προκειμένου να διδάξουν στα μειονοτικά σχολεία.

5.6.1. Τα κατασταλτικά μέτρα διάκρισης

Στη νεότερη ελληνική ιστορία, η τουρκική εισβολή- κατοχή στην Κύπρο ήταν ένα γεγονός σταθμός για την εδραίωση των διακρίσεων εις βάρος της μουσουλμανικής μειονότητας, ως αποτέλεσμα της επιδείνωσης των σχέσεων των δύο χωρών. Μέχρι τότε η κοινωνική κατάσταση των μελών της μειονότητας δεν διαφοροποιούνταν σημαντικά σε σχέση με αυτήν της πλειοψηφίας των αγροτών, μελών της πλειονότητας, της Θράκης. Τα μέτρα διακρίσεων που επιβλήθηκαν στη μειονότητα ήταν κατά κύριο λόγο διοικητικά και καταργήθηκαν μόλις το 1991.

Τα διοικητικά αυτά μέτρα προέβλεπαν μη αγορά ακινήτων, αυτοκινήτων, γεωργικών μηχανημάτων, μη παροχή αδειών για οικοδόμηση ή επιδιόρθωση οικοδομών, μη παροχή δανείων αλλά και αδειών οδήγησης τρακτέρ, μη αναγνώριση τίτλων ιδιοκτησίας. Επίσης οι μουσουλμάνοι δεν επιτρεπόταν να υπηρετήσουν σε σώματα ασφαλείας και την ελληνική διοίκηση και διώκονταν ποινικά εάν αυτοπροσδιορίζονταν ως Τούρκοι⁵⁹.

Επιπλέον υπήρχε και η διάκριση με βάση του άρθρου 19 του νόμου περί ιθαγένειας σύμφωνα με το οποίο μπορούσε να αφαιρεθεί η ιθαγένεια σε μειονοτικούς οι οποίοι εγκατέλειπαν το ελληνικό έδαφος. Ο συγκεκριμένος νόμος ο οποίος ίσχυε μέχρι πρότινος (καταργήθηκε το 1998) κρίθηκε αντισυνταγματικός, παρ' όλα αυτά

⁵⁹ Ηρακλείδης Α. (2001), Η Ελλάδα και ο εξ ανατολών κίνδυνος, αδιέξοδα και διέξοδοι. Πόλις, Αθήνα. σσ 310-311

υπάρχουν ακόμα και σήμερα άνθρωποι που έχουν χάσει την ιθαγένειά τους αφού και η κατάργηση του νόμου δεν είχε αναδρομική ισχύ⁶⁰.

Άλλο ένα μέτρο το οποίο βάραινε τους κατοίκους των ορεινών περιοχών ήταν οι επιτηρούμενες απαγορευμένες ζώνες στις περιοχές οι οποίες βρίσκονταν κοντά στα σύνορα με την Βουλγαρία. Ένα από τα προβλήματα που παραμένει, αφορά τον θεσμό των μουφτήδων οι οποίοι διορίζονται αντί να εκλέγονται⁶¹.

Η πολιτική αυτή του εκφοβισμού είχε σαν αποτέλεσμα τη συσπείρωση των μειονοτικών –όχι μόνο των Τούρκων αλλά και των Πομάκων- γύρω από το προξενείο και τη στροφή τους προς την Τουρκία. Η μειονότητα συσπειρώνεται όχι μόνο για λόγους εθνικούς και θρησκευτικούς αλλά και για να αμυνθεί στα καταπιεστικά διοικητικά μέτρα που της επιβάλλουν⁶².

Τελικά, η μειονότητα σε αυτή τη φάση ομογενοποιείται ακόμα περισσότερο. Επιπλέον, η συγκεκριμένη πολιτική είχε σαν αποτέλεσμα και τις έντονες διεθνείς κριτικές εις βάρος της Ελλάδας, η οποία τελικά άλλαξε πορεία κάνοντας προσπάθειες να βελτιώσει την κατάσταση.

5.7. Η μειονοτική πολιτική μετά το 1974

Μετά την πτώση της δικτατορίας οι ελληνοτουρκικές σχέσεις παραμένουν σε ένταση, με την αντιπαράθεση να διευρύνεται πέρα από το Κυπριακό και στο ζήτημα της

⁶⁰ Βλ. Παμπούκης, Χ. (1997) «Το άρθρο 19 του Κώδικα Ελληνικής ιθαγένειας. Ρέκβιεμ για μια αναχρονιστική διάταξη», *Σύγχρονα θέματα*, τεύχ. 63. σσ.36-38.

⁶¹ Για τον θεσμό της μουφτείας βλ. Τσιτσελίκης, Κ. (1999), «Η θέση του μουφτή στην ελληνική έννομη τάξη», στο Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.), *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα*, Κριτική, Αθήνα, σσ. 271-330.

⁶² Βλ. Ακαδημία Αθηνών (1995), *Η ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές*. Κέντρο Ερευνας της Ελληνικής Κοινωνίας. Αθήνα. σ. 40

υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο⁶³. Η μουσουλμανική μειονότητα αποτελεί καίριο ζήτημα της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας διότι τα μέλη της διαμένουν στην μοναδική περιοχή που συνορεύει με την Τουρκία, ενώ επίσης θεωρούν την Τουρκία ως την μητέρα πατρίδα τους. Οι Έλληνες ανησυχούν για τυχόν σενάρια εισβολής της Τουρκίας στην περιοχή: φοβούνται ότι η Άγκυρα θα θελήσει να εφαρμόσει το επιτυχημένο μοντέλο της Κύπρου στην Θράκη⁶⁴.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες η μουσουλμανική μειονότητα συνδέεται με τα εθνικά ζητήματα ασφάλειας των ανατολικών συνόρων της χώρας, ενώ η Δυτική Θράκη γίνεται το επίκεντρο του πολιτικού ενδιαφέροντος. Στην φάση αυτή διατυπώνεται το λεγόμενο «ζήτημα της Θράκης»⁶⁵. Το ζήτημα της Θράκης είχε σαν αποτέλεσμα τον αποκλεισμό της περιοχής από τα αναπτυξιακά προγράμματα με συνέπεια τον οικονομικό και κοινωνικό μαρασμό της περιοχής, την έντονη μετανάστευση από τη δεκαετία του '60, την αποδημία μεγάλου μέρους του πλειονοτικού πληθυσμού και την καλλιέργεια ενός κλίματος αβεβαιότητας και ανασφάλειας στην περιοχή⁶⁶.

Όσον αφορά στις επεμβάσεις της πολιτείας στα κοινωνικά δικαιώματα της μειονότητας, το 1977 δημιουργείται νέος νόμος για τα μειονοτικά σχολεία, σύμφωνα με τον οποίο κρατικοί φορείς μπορούν να αναμειγνύονται σε διοικητικά ζητήματα των σχολείων⁶⁷ ενώ με νόμο το 1980 για τον θεσμό των βακουφιών, οι μουφτείες

⁶³ για το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο βλ. Ροζάκης, Χ. «Το διεθνές νομικό καθεστώς του Αιγαίου και η ελληνοτουρκική κρίση. Τα διμερή και τα διεθνή θεσμικά ζητήματα» στο Αλεξανδρή, Α. (1988) *οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*. σσ. 269-492.

⁶⁴ Βλ. Αλεξανδρή, Α. (1988) ό.π. σ.527

⁶⁵ όπως πληροφορούμαστε από την Τρουμπέτα, Σ. (2001), το ζήτημα της Θράκης τέθηκε για πρώτη φορά από τον Παπανδρέου Α. το 1976.

⁶⁶ Βλ. Ακαδημία Αθηνών, (1995) ό.π. σσ.3-5

⁶⁷ «Περί Μειονοτικών σχολείων της Μουσουλμανικής Μειονότητας εις Δυτικήν Θράκην.» ΦΕΚ 264 Α, σσ. 2463-2465.

υπάγονται στο υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων και οι μουφτήδες είναι ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι⁶⁸.

5.8. Ο πληθυσμός της μειονότητας

Όσον αφορά την πληθυσμιακή σύνθεση της Δυτικής Θράκης, το 1923 σύμφωνα με την Τρουμπέτα Σ. «οι μουσουλμάνοι επικρατούσαν αριθμητικά έναντι του (ελληνικού) χριστιανικού πληθυσμού πριν την οριακή ημερομηνία της Συνδιάσκεψης της Λωζάννης⁶⁹». Το γεγονός αυτό αποτελούσε πρόβλημα για την ελληνική πολιτική ηγεσία, η οποία προσπάθησε μετά τη συμφωνία των συνόρων των δύο χωρών να ενισχύσει το χριστιανικό στοιχείο στην περιοχή, μεταφέροντας εκεί πρόσφυγες από την Μ. Ασία.

Οι αριθμοί που παρουσιάζονται σε σχέση με το μειονοτικό πληθυσμό της Δυτικής Θράκης διαφέρουν ανάλογα με την πηγή. Η απόκλιση αυτή μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι οι μόνες απογραφές οι οποίες έχουν καταγράψει τους πληθυσμούς ως προς την θρησκεία και τη γλώσσα είναι αυτές των ετών 1928 και 1951. Έκτοτε όσα στοιχεία συλλέγονται και αφορούν τη μειονότητα θεωρούνται μη ανακοινώσιμα⁷⁰.

Σύμφωνα με την απογραφή του 1991, οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης υπολογίζονται σε 105.000 άτομα⁷¹, δηλαδή το 31% του συνολικού πληθυσμού της Δυτικής Θράκης ή αλλιώς το 1/3 του πληθυσμού της.

Το μεγαλύτερο μέρος της μειονότητας, περίπου 48% του συνόλου των μουσουλμάνων αποτελείται από τους μειονοτικούς Τούρκους. Πρόκειται για μουσουλμάνους τουρκικής καταγωγής οι οποίοι εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή

⁶⁸ «περί της διοικήσεως και διαχειρίσεως των Βακουφιών της Μουσουλμανικής μειονότητας εις την Δ. Θράκης και των περιουσιών αυτών» ΦΕΚ 267 τχ. 1 σσ. 3347-3350

⁶⁹ Βλ. Τρουμπέτα Σ. (2001), ό.π. σ.39

⁷⁰ Βλ. Δώδος, Δ. (1994), *Εκλογική γεωγραφία των μειονοτήτων. Μειονοτικά κόμματα στη Νότιο Βαλκανική, Ελλάδα, Βουλγαρία, Αλβανία*. Εξάντας, Αθήνα. σσ.63-64

⁷¹ μαζί με τους μετανάστες που διατηρούν ελληνική υπηκοότητα, οι μουσουλμάνοι υπολογίζονται σε 120.000 άτομα. Βλ. Ακαδημία Αθηνών (1995), ό.π. σ.47

πληθυσμών μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης. Αυτοί κατοικούν κυρίως στα πεδινά και αστικά κέντρα της Δυτικής Θράκης.

Το 35% είναι πομακικής καταγωγής ζουν κυρίως στα βόρεια του νομού Ξάνθης ενώ τα τελευταία χρόνια πολλοί έχουν κατέβει στα αστικά κέντρα. Τέλος το 17% είναι αθίγγανοι οι οποίοι αποτελούν την πλέον στιγματισμένη ομάδα⁷². Το μεγαλύτερο ποσοστό των Πομάκων ζει στο νομό Ξάνθης, αντίστοιχα στον νομό Ροδόπης ζει το μεγαλύτερο ποσοστό των μειονοτικών Τούρκων και στον Έβρο των Αθίγγανων.

Το γεγονός ότι οι πληθυσμιακοί αριθμοί παραμένουν καθηλωμένοι τις τελευταίες δεκαετίες καταδεικνύει το δημογραφικό μαρασμό στον οποίο έχει περιέλθει η Θράκη σε σχέση με το μέσο εθνικό όρο αύξησης στην υπόλοιπη Ελλάδα⁷³. Η συνολική μείωση του πληθυσμού της Θράκης οφείλεται στη μείωση του χριστιανικού πληθυσμού, λόγω της μετανάστευσης. Παρ' όλα αυτά και ο μουσουλμανικός πληθυσμός αυξάνεται με ρυθμούς χαμηλότερους της φυσικής του τάξης, γεγονός που οφείλεται στην εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση.

5.9. Πτυχές του μειονοτικού ζητήματος

Το μειονοτικό ζήτημα της Δυτικής Θράκης, λόγω της εθνικής του ιδιαιτερότητας αποτελεί ένα μείζον εθνικό ζήτημα και μια μόνιμη εστία έντασης ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία. Ιστορικά το θέμα της αντιμετώπισης των μειονοτήτων των δύο χωρών ήταν το πρώτο που απασχόλησε τα δύο κράτη μετά τη συνθήκη της Λωζάννης. Επομένως προϋπήρχε των ελληνοτουρκικών διαφορών σχετικά με την Κύπρο και το Αιγαίο.

⁷² Βλ. Ακαδημία Αθηνών (1995), *Η ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές*. Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας. Αθήνα. σ.47

⁷³ Για την αυξομείωση του πληθυσμού της Θράκης από το 1940 και μετά βλ. ό.π. σσ.45-46

Η μουσουλμανική μειονότητα στο σύνολο της συχνά «χρησιμοποιήθηκε» και από τις δύο χώρες με κάποιο τρόπο, προκειμένου κάθε μια από αυτές να επιτύχει τους εθνικούς της στόχους. Η μειονότητα βρίσκεται ανάμεσα σε δύο ισχυρούς πόλους εξουσίας, οι οποίοι ενίοτε ενδιαφέρονται για την επίτευξη των δικών τους στόχων και όχι για τα συμφέροντα των μελών της. Η πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων χρησιμοποιείται συχνά σαν βαρόμετρο για την καταπίεση που δέχεται τόσο η μειονότητα της Δυτικής Θράκης όσο και οι εναπομείναντες Έλληνες μειονοτικοί στην Τουρκία. Ανάλογα εάν οι σχέσεις βελτιώνονται ή χειροτερεύουν η καταπίεση μειώνεται ή αυξάνεται⁷⁴.

Η Ελλάδα και η Τουρκία όπως ήδη έχουμε αναφέρει, πολλές φορές στο παρελθόν επέδειξαν ένα σκληρό πρόσωπο και χρησιμοποίησαν στυγνά μέτρα κατά των μειονοτήτων με διάφορες απαγορεύσεις, αλλά και προσπάθειες εκδίωξης (πράγμα που πέτυχε στην περίπτωση των Ελλήνων μειονοτικών). Η αντιμετώπιση αυτή θεωρήθηκε από τις δύο πλευρές απολύτως νόμιμη με βάση την αρχή της «αμοιβαιότητας» που όριζε η συνθήκη της Λωζάννης, ως απάντηση στις άσχημες συνθήκες που αντιμετώπιζε η «δική τους» μειονότητα.

Τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα φαίνεται να άλλαξε πορεία κάνοντας προσπάθειες να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσης της μειονότητας στην Θράκη. Η αυξανόμενη διεθνής κριτική εις βάρος της Ελλάδας, η επίγνωση ότι οι διοικητικές παρενοχλήσεις δεν τελεσφορούν, η «τουρκοποίηση» των Πομάκων, η εμφάνιση του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος⁷⁵ αλλά και το γεγονός ότι η Τουρκία βρίσκει ευκαιρία να παρεμβαίνει στα εσωτερικά της χώρας, αποτέλεσαν τους λόγους για τους οποίους

⁷⁴ Τα ζητήματα αυτά αναφέρθηκαν από τους συνεντευξιαζόμενους αλλά το συναντάμε και στην βιβλιογραφία Ηρακλείδης Α. (2001), Η Ελλάδα και ο εξ ανατολών κίνδυνος, αδιέξοδα και διέξοδοι. Πόλις, Αθήνα 105, 107.

⁷⁵ Η Ελλάδα δεν μπορεί να απαιτεί καλή μεταχείριση της δικής της μειονότητας στην Αλβανία εάν η ίδια δεν μεταχειρίζεται σωστά τη μειονότητα που βρίσκεται στη δική της επικράτεια.

η αλλαγή της στάσης απέναντι στη μειονότητα ήταν επιβεβλημένη. Παρά τις όποιες ενέργειες υπάρχουν αρκετά προβλήματα που πρέπει να επιλυθούν προκειμένου να μπορούμε να μιλάμε για ένα καθεστώς «ισοπολιτείας και ισονομίας»⁷⁶.

Η κοινωνική ένταξη της μειονότητας εμποδίζεται από διάφορους παράγοντες, που σχετίζονται τόσο με την καχυποψία των πλειονοτικών όσο και με εκείνη των ιδίων των μειονοτικών και βέβαια είναι σε άμεση σχέση με την πολιτική του ελληνικού κράτους. Το «μειονοτικό ζήτημα» είναι στην ουσία του ένα έντονα πολιτικό ζήτημα, χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν υπάρχουν και άλλες παράμετροι όπως θα δούμε στη συνέχεια.

5.10. Ανασταλτικοί παράγοντες στην ένταξη της μειονότητας

Βασικό ανασταλτικό φαινόμενο αποτελεί το γεγονός ότι η φωνή της ίδιας της μειονότητας δεν ακούγεται επαρκώς. Οι ειδικοί μιλάνε εκ μέρους της μειονότητας μετατρέποντας την από υποκείμενο σε αντικείμενο⁷⁷. Επιπλέον αυτοί που ασχολούνται με το συγκεκριμένο ζήτημα αισθάνονται ότι υπάρχουν όρια που δεν πρέπει να υπερβούν και πράγματα που δεν μπορούν να αγγίξουν προκειμένου να διατηρηθεί η όποια ισορροπία υπάρχει, με αποτέλεσμα να καθυστερεί η κοινωνική ένταξη ολόκληρης της μειονότητας.

Άλλες παράμετροι που επηρεάζουν εξίσου είναι οι πολιτισμικές διαφορές των μουσουλμάνων της Θράκης σε σχέση με τον πλειονοτικό πληθυσμό. Η διαφορετική

⁷⁶ Ο πρώτος που μίλησε για το καθεστώς «ισοπολιτείας και ισονομίας» ήταν ο Κ. Μητσοτάκης το 1991. βλ. Ηρακλείδης, Α. «Τα αίτια της αντιμειονοτικής πολιτικής» στο: Επιστημονικό Συμπόσιο *Μειονότητες στην Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

⁷⁷ Βλ. Μήλλας, «Η δυσκολία προσέγγισης του θέματος “Μειονότητες”» σσ. 24-26 στο Επιστημονικό Συμπόσιο *Μειονότητες στην Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

Θρησκεία και γλώσσα επιδρά σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής τους ζωής από το ντύσιμο μέχρι και την γενικότερη στάση ζωής που έχουν. Πρόκειται για έναν παράγοντα ο οποίος επιδρά αρνητικά στην πλήρη κοινωνική ένταξη της μειονότητας και ο οποίος επιτείνεται λόγω της έλλειψης επαφής των δύο κοινοτήτων. Παρ' όλα αυτά θεωρούμε ότι αυτή η πολιτισμική διαφορά από μόνη της, δεν μπορεί να εξηγήσει την καχυποψία και κατά καιρούς εχθρότητα που υπάρχει έναντι μιας τόσο μικρής μειονότητας⁷⁸.

Μια παράμετρος που πρέπει να εξεταστεί είναι σίγουρα η τοπική κοινωνία της Θράκης. Αν και σήμερα έχουν γίνει πολλές αλλαγές, τις οποίες και θα εξετάσουμε παρακάτω, οι δύο κοινότητες φαίνεται να έχουν δύο παράλληλες ζωές και όχι μια ουσιαστική συμβίωση.

Η εσωστρέφεια που παρουσιάζει η μειονότητα, οι κλειστές μουσουλμανικές συνοικίες(μαχαλάδες) μεταφράζονται από τον πλειονοτικό πληθυσμό ως απόδειξη ότι η μειονότητα δεν επιθυμεί να ενταχτεί στην κοινωνία της Θράκης και για το λόγο αυτό δεν μιλούν ελληνικά και δεν ψωνίζουν από μαγαζιά «χριστιανών». Σαν αποτέλεσμα δεν υπάρχουν επιχειρήσεις «μεικτές» μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων.

Η μειονότητα από την πλευρά της, θεωρεί ότι τόσο η ελληνική πολιτεία όσο και οι πλειονοτικοί της Θράκης τους αντιμετωπίζουν σαν πολίτες δεύτερης κατηγορίας, κρατώντας τους σε μια χαμηλή κοινωνική θέση. Οι μειονοτικοί διακατέχονται από ένα φόβο αφομοίωσης, γεγονός το οποίο μεγαλώνει τη διστακτικότητα τους.

⁷⁸ Άλλωστε οι δύο λαοί έχουν συνυπάρξει και ειρηνικά στο παρελθόν. Βλ. Βερεμής Θ(1999). *Ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-1998*. Ελιαμεπ, Αθήνα. σσ.51-69.

Δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί ο ρόλος που διαδραματίζει το προξενείο της Κομοτηνής σε ολόκληρη την περιοχή⁷⁹. Το προξενείο αυτό δημιουργήθηκε το 1930 με τη συγκατάθεση του Ελευθέριου Βενιζέλου και τόσο σε παλαιότερους χρόνους όσο και σήμερα φαίνεται να έχει μεγάλη ισχύ και να επηρεάζει το σύνολο της μειονότητας, καλλιεργώντας ή ενθαρρύνοντας κατά καιρούς εντάσεις ανάμεσα στις δύο κοινότητες.

Η τοπική κοινωνία σίγουρα μπορεί να διαδραματίσει πολύ σημαντικό ρόλο ώστε να μετασχηματιστεί η υπάρχουσα κατάσταση, θα πρέπει παρ' όλα αυτά να εξεταστούν και άλλες πτυχές του μειονοτικού ζητήματος προκειμένου να ξεκαθαριστεί το τοπίο.

Όπως εξηγεί ο Ηρακλείδης Α.(2001) «η αμοιβαία εχθρότητα σχετίζεται με το γεγονός ότι ο εθνικός εαυτός συγκροτείται με βάση τον συγκεκριμένο «Άλλο» ως κύρια υπαρξιακή απειλή. Έτσι η ύπαρξη του θανάσιμου εχθρού μέσα στην «πατρίδα» δεν είναι ανεκτή»⁸⁰. Οι δύο λαοί ήρθαν σε ρήξη και έγιναν θανάσιμοι εχθροί κατά την περίοδο της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης (1919-1922)⁸¹. Τόσο ο ελληνικός όσο και ο τουρκικός εθνικισμός δομήθηκαν πάνω σε αυτήν την έχθρα η οποία διατηρείται μέσα από την εθνική αφήγηση και των δύο. Το γεγονός αυτό δυσκολεύει την κοινωνική ένταξη της μειονότητας και από τις δύο πλευρές.

Επιπλέον υπάρχει μια μόνιμη καχυποψία ότι η ύπαρξη της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη μπορεί να αποτελέσει απειλή για την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας, καθώς γεωγραφικά βρίσκεται στα σύνορα με την Τουρκία. Επιπλέον ο μουσουλμανικός πληθυσμός της είναι μεγάλος και λόγω της αυξημένης

⁷⁹ Αλεξανδράκης, Α. (1988), *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*. Γνώση, Αθήνα. σσ.95, 526.

⁸⁰ Ηρακλείδης, Α. (2001), *Η Ελλάδα και ο εξ ανατολών κίνδυνος, αδιέξοδα και διέξοδοι*. Πόλις, Αθήνα.σ. 300

⁸¹ Η περίοδος αυτή στην Τουρκία ονομάζεται «τουρκική επανάσταση». Βλ.Ηρακλείδης, Α. (2001) ό.π. σ.300

γεννητικότητα σε σχέση με τους χριστιανούς μπορεί να φτάσει σε σημείο να υπερτερεί αριθμητικά⁸².

Τα σενάρια αυτά αυξήθηκαν μετά τη στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο. Γίνεται αντιληπτό πόσο μεγάλο πρόβλημα αποτελεί το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της μειονότητας αυτοπροσδιορίζεται ως Τούρκοι. Το γεγονός αυτό θεωρείται η απόδειξη για τις αλυτρωτικές βλέψεις που έχει η Τουρκία στην περιοχή.

Οι Πομάκοι βρίσκονται στην μέση όλης αυτής της διαμάχης. Οι μεν Τούρκοι μειονοτικοί προσπαθούν να τους πείσουν ότι δεν αποτελούν ξεχωριστή ομάδα από τους ίδιους, οι δε πλειονοτικοί προσπαθούν να πείσουν τους Πομάκους ότι αποτελούν μια ξεχωριστή ομάδα, προσδίδοντάς τους συχνά στοιχεία όπως εκείνα της αρχαίας καταγωγής τους από αρχαία ελληνικά φύλα ή το στοιχείο του κρυπτοχριστιανισμού. Με αυτόν τον τρόπο, η εθνοτική ταυτότητα των Πομάκων καταλήγει να μην είναι ενιαία και τα μέλη αυτής της ομάδας να αυτοπροσδιορίζονται με διάφορους τρόπους, όπως θα παρακολουθήσουμε στο κεφάλαιο 7.

■ Βλ. Ακαδημία Αθηνών (1995), ό.π. σ.45-46.

6. Η παράσταση των Πομάκων

Μετά την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας άρχισαν να σχηματίζονται στα Βαλκάνια τα έθνη κράτη, πράγμα που συναντάμε μέχρι τότε μόνο στην Ευρώπη. Με τη συνθήκη της Λωζάννης η περιοχή της Θράκης- τόσο σπουδαία πολιτικά και οικονομικά, όπως έχουμε αναφέρει- διαμελίζεται.

Οι Πομάκοι, οι αυτόχθονες κάτοικοι της Θράκης, βρίσκονται στη μέση αφού τα σύνορα που ορίζονται μεταξύ Ελλάδας, Βουλγαρίας και Τουρκίας συμπίπτουν με τις περιοχές που διαμένουν. Η σημασία των Πομάκων για τον εθνικό λόγο κάθε χώρας είναι μεγάλη γιατί μέσα από αυτούς κάθε μία προσπαθεί να τεκμηριώσει την ιστορική συνέχεια του έθνους της.

Τα τρία ενδιαφερόμενα μέρη καταφεύγουν στη γλωσσολογία, στη λαογραφία, στην εθνολογία, στην ιστορία αλλά και στη βιολογία προκειμένου να αποδείξουν την καταγωγή των Πομάκων.

6.1. Απόψεις για την ιστορία - καταγωγή των Πομάκων

Η φυλή των Πομάκων κατοικεί εδώ και αιώνες στη Θράκη, στα βουνά της Ροδόπης, τα λεγόμενα Πομακοχώρια, τόσο στη Βουλγαρία όσο και στην Ελλάδα. Η εγκατάστασή τους στην περιοχή δεν αναφέρεται από κανέναν ιστορικό της αρχαιότητας ή και μεταγενέστερο, γι' αυτό και θεωρούνται γηγενείς Ροδοπαίοι.

Όσον αφορά στην καταγωγή τους, οι κύριες απόψεις που επικρατούν στον επιστημονικό λόγο είναι τρεις και συνδέονται με τη χώρα προέλευσης της κάθε άποψης, στην προσπάθειά τους να αποδείξουν την ύπαρξη δεσμών αίματος με τα

κράτη που διεκδικούν τη συγγένεια αυτή. Όλες οι προσπάθειες να διερευνηθεί το ζήτημα της καταγωγής των Πομάκων εντάσσονται στο πλαίσιο του σχηματισμού των εθνών κρατών κατά το 19^ο και 20^ο αιώνα.

Οι Βούλγαροι ιστορικοί θεωρούν ότι οι Πομάκοι είναι Βούλγαροι εξισλαμισμένοι. Η πομακική γλώσσα θεωρείται ότι είναι μια καθαρότερη βουλγαρική γλώσσα η οποία διασώθηκε λόγω της απομόνωσης των ορεινών χωριών της Ροδόπης και δηλώνουν την Βουλγαρική καταγωγή της συγκεκριμένης ομάδας⁸³. Η ετυμολογία της λέξης Πομάκος (στα βουλγαρικά *romaci*) θεωρείται ότι σχετίζεται με τη λέξη «*romagac*» που σημαίνει στα ελληνικά «βοηθός».

Η ονομασία αυτή οφείλεται στη βοήθεια που έδωσαν οι Πομάκοι στην κατάπνιξη της επανάστασης του Μπατάκ⁸⁴ το 1876. Μια άλλη ερμηνεία είναι ότι η λέξη Πομάκος σχετίζεται με τη λέξη «*romochamedanci*» που σημαίνει «εξισλαμισμένοι». Άλλη ονομασία που χρησιμοποιείται για την συγκεκριμένη ομάδα είναι «*achijani*» η οποία θεωρείται ότι προέρχεται από τη λέξη «*agarjani*» που σημαίνει «άπιστοι»⁸⁵.

Οι ιστορικοί της Τουρκίας θεωρούν τους Πομάκους ως απόγονους τουρκικών φυλών των Κομάνων και των Πετσενέγκων που εγκαταστάθηκαν τον 11^ο αιώνα στα Βαλκάνια⁸⁶. Η λέξη Πομάκος είναι παραφθορά του Πατσινάκ (Πετσενέγκοι). Η πομακική διάλεκτος θεωρείται από τον τούρκο συγγραφέα Aydinli ότι αποτελείται από 65% στοιχεία τουρκικής διαλέκτου της Ανατολίας, 25% της σλαβικής και 5% της ελληνικής και της αραβικής⁸⁷.

⁸³ Βλ. Μαγκριώτης, Γ. (1990) *Πομάκοι ή Ροδοπαίοι. Οι Έλληνες μουσουλμάνοι*, Ρήσος, Αθήνα. σ. 54

⁸⁴ ό.π. σ. 35

⁸⁵ βλ. Τρουμπέτα, Σ. (2001) ό.π. σελ. 82

⁸⁶ Βλ. Μαγκριώτης, Γ. (1990) ό.π. σ. 54.

⁸⁷ Βλ. Ασημακοπούλου Φ., Χρηστίδου-Λιοναράκη Σ. (2002), *Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις*. Λιβάνη, Αθήνα. σσ. 279-280

Τέλος, οι Έλληνες διανοούμενοι προσπαθούν να αντικρούσουν τις θέσεις των δύο άλλων μερών, δίνοντας διαφορετικές ερμηνείες και υποστηρίζοντας ότι οι Πομάκοι κατάγονται από το αρχαίο θρακικό φύλο, τους «Αγριανούς» ή «Αχριανούς». Η ονομασία Πομάκος προέρχεται από τη λέξη «απόμαχος» η οποία χρησιμοποιήθηκε για τους στρατιώτες του Μ.Αλεξάνδρου, όταν αυτοί επέστρεψαν στην πατρίδα τους μετά το θάνατό του.

Στα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας θεωρείται ότι έγινε ο γλωσσικός εκβουλγαρισμός⁸⁸ τους, ο οποίος είχε σαν αποτέλεσμα τη γλώσσα που μιλούν σήμερα. Γύρω στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, κατά την Οθωμανική εποχή οι Πομάκοι εξισλαμίστηκαν⁸⁹.

Οι Έλληνες ιστοριογράφοι αντιμετωπίζουν δύο αντιφατικά χαρακτηριστικά των Πομάκων, την σλαβική τους γλώσσα και τη μουσουλμανική θρησκεία, προκειμένου να αποδείξουν την ελληνική καταγωγή τους και να αποκαταστήσουν τη συνέχεια της ιστορίας. Για το λόγο αυτό στοχεύουν στη συγκρότηση μιας πομακικής ταυτότητας αυτοτελούς και ανεπηρέαστης από τουρκικά και σλαβικά στοιχεία.

Προκειμένου να αποδειχτεί ότι οι Πομάκοι είναι Έλληνες έχουν γίνει μελέτες με βάση τα ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά τους. Αναφέρεται χαρακτηριστικά η διδακτορική διατριβή του γιατρού Ν.Ι. Ξυροτύρη, ο οποίος το 1971 ύστερα από αιματολογικές εξετάσεις που πραγματοποίησε σε Πομάκους, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπάρχει αιματολογική συγγένεια των Πομάκων με τους υπόλοιπους Έλληνες σε ποσοστό που κυμαίνεται από 50% έως 70%, συγγένεια η οποία δεν προκύπτει από συγκρίσεις με Βούλγαρους, Τούρκους ή Αλβανούς⁹⁰. Συγκριτικές

⁸⁸ Θεοχαρίδης Π (1995), *Πομάκοι. Οι μουσουλμάνοι της Ροδόπης*. Πολιτιστικό και αναπτυξιακό κέντρο Θράκης, Ξάνθη. σ.51

⁸⁹ Θεοχαρίδης Π (1995),ό.π. σσ. 52-53

⁹⁰ βλ. Ιμάμ, Μ., Τσακηρίδη, Ο. (2003), *Μουσουλμάνοι και κοινωνικός αποκλεισμός*. Λιβάνη, Αθήνα σ.68

μελέτες με σκοπό την απόδειξη της ελληνικότητας των Πομάκων έχουν γίνει με βάση στοιχεία της καθημερινής ζωής τους όπως ο τόπος διαμονής τους⁹¹, ο τύπος των σπιτιών τους⁹² καθώς και ορισμένα ήθη και έθιμα⁹³, μουσικές παραδόσεις και θρησκευτικές γιορτές⁹⁴.

6.2. Αριθμητικά στοιχεία για τον πληθυσμό των Πομάκων

Οι Πομάκοι σήμερα κατοικούν κυρίως στις ορεινές περιοχές της Θράκης στους νομούς Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου. Σχετικά με τον αριθμό των Πομάκων οι πηγές δίνουν διαφορετικά νούμερα. Όπως αναφέρει ο Μ. Ιμάμ «επίσημη θέση της Περιφέρειας της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης αναφέρει πως οι Πομάκοι σήμερα για την περιοχή της Δυτικής Θράκης είναι περίπου 36.000. Οι περισσότεροι από αυτούς διαμένουν στο νομό Ξάνθης⁹⁵. Η αύξηση από τα στοιχεία της τελευταίας απογραφής είναι περίπου 73,8%»⁹⁶. Ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Συμπαραστάσεως των Μουσουλμάνων στην Ελλάδα, «Η Φιλότητα», υπολογίζει τον αριθμό των Πομάκων που κατοικούν στην περιοχή του όρους της Ροδόπης περίπου 75.000. Οι

⁹¹ Υποστηρίζεται ότι σε αντίθεση με τους Τούρκους που ζουν στα πεδινά, οι Πομάκοι διέμεναν έως πρόσφατα, στις ορεινές περιοχές της Ροδόπης. Βλ. Μαγκριώτης, Γ. (1990) *Πομάκοι ή Ροδοπαίοι. Οι Έλληνες μουσουλμάνοι*, Ρήσος, Αθήνα. σ.20.

⁹² Τα σπίτια των Πομάκων είναι όμοια με εκείνα των ελληνικών ορεινών χωριών Βλ. Μαγκριώτης, Γ. (1990), ό.π. σ.22.

⁹³ Βλ. Μαγκριώτης, Γ. (1990), ό.π. σσ.22-30.

⁹⁴ Βλ. Μητσάκης, Κ. (1979), «Πομακικές διασκευές του τραγουδιού για το γεφύρι της Άρτας», στο Γ' *Συμπόσιο Λαογραφίας του βορειοελλαδικού χώρου, Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ σ.461-492. Επίσης Μητσάκης, Κ. (1983), «Ακριτικά τραγούδια της αρπαγής στους Πομάκους» στο Δ' *Συμπόσιο Λαογραφίας του βορειοελλαδικού χώρου, Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, σ.189-204

⁹⁵ Αντίθετα οι περισσότεροι μειονοτικοί Τούρκοι διαμένουν στον νομό Ροδόπης και οι περισσότεροι αθίγγανοι στον Έβρο.

⁹⁶ Βλ. Ιμάμ, Μ., Τσακηρίδη, Ο. (2003), *Μουσουλμάνοι και κοινωνικός αποκλεισμός*. Λιβάνη, Αθήνα σ. 83

υπόλοιποι διαμένουν σε άλλα μέρη της Ελλάδας, ενώ στην Αθήνα αριθμούν περίπου 15.000 άτομα⁹⁷.

Οι άνθρωποι αυτοί είναι στενά συνδεδεμένοι με την οικογενειακή παράδοση και ακολουθούν παραδοσιακό τρόπο παραγωγής και κατανάλωσης. Οι Πομάκοι έχουν μια αξιόλογη πολιτιστική κληρονομιά, δικά τους ήθη και έθιμα, που διαφοροποιούνται από εκείνα της υπόλοιπης μειονότητας, και που λόγω του παραδοσιακού τρόπου ζωής μεγάλου μέρους του πληθυσμού τους παραμένουν ακόμα άσβεστα.

6.3. Η γλώσσα των Πομάκων

Οι Πομάκοι μιλούν ένα γλωσσικό ιδίωμα, τα πομακικά, (Pomatski ή Agriantski), γλώσσα σλαβογενής με ελληνικά και τουρκικά στοιχεία⁹⁸. Η σλαβοβουλγαρική διάλεκτος των Πομάκων εξηγείται από πολλούς σαν συνέπεια της Βουλγαρικής κυριαρχίας στην περιοχή της Ροδόπης κατά τον 13^ο και 14^ο αιώνα⁹⁹. Επομένως ο γλωσσικός εκβουλγαρισμός¹⁰⁰ τους, θεωρείται ότι έγινε τα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

⁹⁷ Βλ. Ιμάμ, Μ. Τσακηρίδη, Ο. (2003) ό.π. σ.83

⁹⁸ Βλ. Βακαλιός, Θ. (1997), *Το πρόβλημα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στη Δυτική Θράκη- Η περίπτωση της μουσουλμανικής μειονότητας με έμφαση στους Πομάκους*, Gutenberg, Αθήνα. σ.31

⁹⁹ «Κυρίαρχη γλώσσα αποβαίνει εκείνη που εξυπηρετεί τις περισσότερες σχέσεις, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που αφορούν την επικοινωνία του ατόμου υπηκόου προς τη θεσμική πολιτική εξουσία ή τους φορείς της», στο Σαρής, Ν. *Οσμανική πραγματικότητα Ι*, Αρσενίδης, Αθήνα, σ. 61

¹⁰⁰ για τον εκβουλγαρισμό των Πομάκων βλ. Θεοχαρίδης, Π. (1995), *Πομάκοι. Οι μουσουλμάνοι της Ροδόπης*. Πολιτιστικό και αναπτυξιακό κέντρο Θράκης, Ξάνθη. σ. 51

Στη γλώσσα τους υπάρχουν και μερικές ελληνικές λέξεις, είτε ολόκληρες, είτε με μικρές παραλλαγές. Αρκετές από αυτές τις λέξεις είναι αρχαιοπρεπείς, γεγονός που επιτρέπει σε ορισμένους γλωσσολόγους να υποθέσουν ότι αυτές οι λέξεις παρέμειναν από τότε που η εν χρήσει γλώσσα τους ήταν η ελληνική¹⁰¹.

Η γλώσσα τους μέχρι πρόσφατα ήταν προφορική. Τα τελευταία χρόνια γίνεται μια προσπάθεια να καταγραφεί, γεγονός που δεν βρίσκει πολλές φορές σύμφωνους τους ίδιους τους Πομάκους, οι οποίοι θεωρούν ότι με το να τονίζονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους περιθωριοποιούνται ακόμη περισσότερο και γίνονται «μειονότητα μέσα στη μειονότητα». Από την άλλη, υπάρχουν Πομάκοι οι οποίοι δραστηριοποιούνται έντονα σε ευρωπαϊκό επίπεδο ώστε να ενταχτεί η γλώσσα τους στις λιγότερες ομιλούμενες της Ευρώπης και να προστατευτεί.

6.4. Η θρησκεία των Πομάκων

Η θρησκεία των Πομάκων είναι ο μουσουλμανισμός. Θεωρείται ότι άρχισαν να προσχωρούν στη μουσουλμανική θρησκεία περίπου το 16^ο αιώνα επί Σελίμ Α' και στη συνέχεια στο 17^ο αιώνα επί Μεχμέτ Δ'¹⁰². Ο εξισλαμισμός έγινε προκειμένου να επιβιώσουν μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η δυσβάστακτη φορολογική πολιτική ωθούσε πολλούς χριστιανούς και μεταξύ αυτών και τους Πομάκους, στον εκούσιο εξισλαμισμό. Ισχυρό κίνητρο για τον εξισλαμισμό, αποτελούσε το γεγονός ότι απαλλάσσονταν από την ειδική φορολογία του κεφαλικού φόρου τζίτζιέ¹⁰³.

¹⁰¹ βλ. Μαγγκρίωτης, Γ. (1990) ό.π. σσ.38-42

¹⁰² για τον εξισλαμισμό των Πομάκων βλ. Ιμάμ, Μ. (2003) ό.π. σ.73

¹⁰³ Βλ. Σαρρής, Ν.ό.π., σ. 53

7. Αυτοπροσδιορισμός

Οι αναπαραστάσεις των Πομάκων στην ελληνική βιβλιογραφία αναπαράγουν συχνά, το στερεότυπο του «εξωτικού» πληθυσμού απομονωμένου, γεωγραφικά και κοινωνικά, που θα πρέπει να προστατεύσουμε ή που αξίζει να μελετήσουμε. Δίπλα σε αυτό το στερεότυπο, η πραγματικότητα μιας μικρής κοινωνικής ομάδας, η οποία βρίσκεται σε συνεχή κινητικότητα και αλληλεπίδραση με τις υπόλοιπες ομάδες στη Θράκη, αλλά και όπου αλλού έχουν μεταναστεύσει, είναι πολύ διαφορετική. Σημαντικό ζήτημα προκειμένου να διερευνηθεί η κοινωνική θέση των Πομάκων, αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιοι αυτοπροσδιορίζονται.

Τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας δεν παρουσιάζουν μια αποκρυσταλλωμένη κοινωνική ταυτότητα. Οι Πομάκοι δεν αυτοπροσδιορίζονται όλοι με τον ίδιο τρόπο. Υπάρχουν εκείνοι οι οποίοι ταυτίζουν τον εαυτό τους με τους μειονοτικούς Τούρκους και εκείνοι που πιστεύουν ότι έχουν μια ιδιαίτερη ταυτότητα η οποία τους διαχωρίζει από όλους τους υπόλοιπους. Το γεγονός αυτό, οδηγεί στο να αναζητηθούν οι αιτίες που ιστορικά συντέλεσαν στην ιδιομορφία αυτής της ομάδας ως προς τον αυτοπροσδιορισμό της.

7.1. Ιστορική αναδρομή

Σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, οι Πομάκοι δεν έλαβαν μέρος στα εθνικά κινήματα του 19^{ου} αιώνα, γεγονός που μπορεί να οφείλεται τόσο στην γεωγραφική τους απομόνωση στα ορεινά της Ροδόπης αλλά και στην έλλειψη ύπαρξης μιας ηγεσίας καθώς και διανοουμένων Πομάκων οι οποίοι θα διαμόρφωναν μια εθνική ιδεολογία

και θα ηγούνταν ενός εθνικού κινήματος. Μόνη εξαίρεση αποτέλεσε το κίνημα αυτονομίας 18 χωριών το οποίο κατέληξε στην δημιουργία της «Δημοκρατίας των Πομάκων» το 1878¹⁰⁴. Το κίνημα αυτό δεν ήταν λαϊκό αλλά εξυπηρετούσε τα συμφέροντα συγκεκριμένων γαιοκτημόνων και πολύ νωρίς, η «Δημοκρατία των Πομάκων» έπαψε να υφίσταται, με την προσάρτηση της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Κύριο στοιχείο στον αυτοπροσδιορισμό των Πομάκων αποτέλεσε η θρησκευτική τους πίστη. Οι Πομάκοι όπως και οι μειονοτικοί Τούρκοι ήταν βαθιά θρησκευόμενοι και ήταν αρχικά αντίθετοι προς την εκκοσμίκευση του τουρκικού κράτους που επιδίωκε ο Κεμάλ.

Οι μειονοτικοί Τούρκοι μετά από την υπογραφή του ελληνοτουρκικού συμφώνου φιλίας, και την εγκατάσταση των «νεωτεριστών» στην Θράκη προσχωρούν στον εθνικιστικό πυρήνα που σχηματίζεται με την ανοχή του ελληνικού κράτους. Οι Πομάκοι αντίθετα παραμένουν πιστοί στις παραδόσεις τους, υποστηρίζουν τους «παλαιομουσουλμάνους» και αποστασιοποιούνται από τους μειονοτικούς Τούρκους.

Η ελληνοτουρκική φιλία διαρκεί για λίγα χρόνια και λήγει το 1955 με την πυροδότηση του Κυπριακού ζητήματος. Σε αυτήν την περίοδο, το μειονοτικό μπαίνει σε νέα φάση αντιπαραθέσεων. Η ελληνική μειονότητα της Istanbul δέχεται έντονες επιθέσεις, γεγονός που προκαλεί τις διαμαρτυρίες της μουσουλμανικής μειονότητας προς την τουρκική ηγεσία. Μετά από αυτά τα γεγονότα, η ηγεσία της μειονότητας, που αποτελούνταν από κεμαλιστές, αντικαταστάθηκε από μια ομάδα εκπροσώπων της τουρκικής εθνικής πολιτικής. Η πολιτική διαμάχη στους κόλπους της μειονότητας γίνεται πλέον σε εθνική βάση.

¹⁰⁴ βλ. Τρουμπέτα, Σ. (2001) ό.π. σσ. 112-113

Οι Πομάκοι που βρίσκονταν αρχικά σε απόσταση από τον εθνικό λόγο των δύο χωρών, καλούνται τώρα να πάρουν θέση. Με την χρήση των κατασταλτικών μέτρων εις βάρος των αγροτικών πληθυσμών¹⁰⁵, αναγκάζονται να μεταναστεύσουν στα αστικά κέντρα της Θράκης, όπου αναγκαστικά συγχρωτίζονται τόσο με τους υπόλοιπους μειονοτικούς όσο και με τους πλειονοτικούς. Ως έσωτερικοί μετανάστες μπαίνουν σε ένα νέο πλαίσιο διαβίωσης όπου ο εθνικισμός κυριαρχεί και οι ίδιοι καλούνται «να διαλέξουν στρατόπεδο». Η πολιτική τους συνείδηση παραμένει στον ένα ή στον άλλο βαθμό εγκλωβισμένη στην ελληνοτουρκική διαμάχη, η οποία τελικά φαίνεται καθοριστικής σημασίας όσον αφορά στον αυτοπροσδιορισμό της ομάδας τους.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες δημιουργήθηκαν οι δύο διαφορετικές τάσεις στους κόλπους του πομακικού πληθυσμού, οι οποίες βρίσκονται σε ανταγωνιστική θέση και πολώνουν το σύνολο του πληθυσμού τους. Υπάρχουν χωριά ολόκληρα των οποίων οι κάτοικοι απορρίπτουν την πομακική καταγωγή τους συντασσόμενοι με τους άλλους μειονοτικούς που δηλώνουν «μειονοτικοί Τούρκοι» ενώ σε άλλα οι κάτοικοι θεωρούν τους εαυτούς τους Πομάκους, προβάλλουν έντονα την καταγωγή τους, κατασκευάζοντας έτσι τη νέα εθνοτική τους ταυτότητα¹⁰⁶.

Οι σχέσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων είναι αρκετά τεταμένες, παρ' όλα αυτά και οι δύο ομάδες έχουν σαν απώτερο στόχο την ένταξη του πληθυσμού τους στο περιβάλλον που ζουν και την πρόσβαση τους στα κέντρα εξουσίας τα οποία μέχρι πρότινος ήταν απροσπέλαστα για την πομακική μειονότητα. Απώτερος σκοπός τους είναι να εκλείψουν τα στερεότυπα αιώνων, σύμφωνα με τα οποία, οι Πομάκοι γίνονται αντιληπτοί απαξιωτικά ως «λίγο έμπιστοι, μη καλοί μουσουλμάνοι,

¹⁰⁵ Βλ. κεφάλαιο 5.6.1.

¹⁰⁶ Για αυτόν το σκοπό έχουν ιδρύσει σύλλογο, έχει γίνει προσπάθεια καταγραφής της γλώσσας τους, δημιουργήθηκε το πομακο-ελληνικό λεξικό και αναγνωστικό.

καθυστερημένοι ορεσίβιοι»¹⁰⁷. Σκοπός τους και στις δύο περιπτώσεις αυτοπροσδιορισμού είναι να σταματήσουν οι Πομάκοι να φέρουν το στίγμα της μειονότητας και του περιθωριακού.

7.1.2. Αυτοπροσδιορισμός ως «μειονοτικοί Τούρκοι»

Η διαμόρφωση τουρκικής εθνικής συνείδησης σε ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού των Πομάκων, σχετίζεται άμεσα με το χειρισμό του μειονοτικού ζητήματος από τις ελληνικές κυβερνήσεις του παρελθόντος. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η Ελλάδα προκειμένου να αποφύγει τη διασύνδεση των Πομάκων με τους Βούλγαρους, τους έστρεψε προς την Τουρκία, θέτοντας ως επίσημη γλώσσα της μειονότητας την τουρκική και παρέχοντας στο σύνολο της μειονότητας κοινή εκπαίδευση.

Επιπλέον οι Πομάκοι, βίωναν καθημερινά την αυθαιρεσία και τις διακρίσεις εις βάρος τους, από την πλειονότητα, γεγονός που τους έκανε ιδιαίτερα ευάλωτους στην τουρκική προπαγάνδα, η οποία πρεσβεύει ότι υπάρχει μια ενιαία και συμπαγής τουρκική μειονότητα στην Δ. Θράκη.

Η τουρκική πολιτική επωφελήθηκε από τη δυσαρέσκεια των μειονοτικών και κατόρθωσε να πείσει μεγάλο μέρος της πομακικής κοινότητας για τα οφέλη που έχει ο αυτοπροσδιορισμός τους ως «Τούρκοι μειονοτικοί». Η άποψη αυτή προβάλλεται κυρίως από τους αστούς μουσουλμάνους και ενισχύεται από το προξενείο της Κομοτηνής¹⁰⁸.

¹⁰⁷ Βλ. Τσιμπιρίδου. Φ, «Αποχρώσεις μιας μειονοτικής κατάστασης. Η περίπτωση της Ελληνικής Θράκης σήμερα» στο Επιστημονικό Συμπόσιο (2004), *Μειονότητες στην Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεολληνικού πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σ. 109

¹⁰⁸ ό.π. σσ.103-104.

Το τουρκικό κράτος ενδιαφέρεται για τα προβλήματα της μειονότητας στο σύνολό της, παρέχει υποτροφίες σε Πομάκους μαθητές της δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης δημιουργώντας έτσι μια elit διανοουμένων η οποία είναι θετικά διακείμενη απέναντι στην Τουρκία. Η τουρκική επιρροή γίνεται ακόμα πιο άμεσα από τα τουρκικά ΜΜΕ, τα οποία παρακολουθεί η πλειοψηφία των Πομάκων.

Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας ειπώθηκε και από Πομάκους ότι στην πραγματικότητα προσδιορίζουν την ταυτότητά τους με διαφορετικό τρόπο, ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται. Θεωρείται γενικά ότι στο χώρο της Θράκης, αν ένα μέλος της μειονότητας είναι «μειονοτικός Τούρκος» έχει περισσότερο κύρος ενώ εάν είναι Πομάκος ή ακόμα περισσότερο Τσιγγάνος, είναι προσβλητικό.

Επομένως, οι Πομάκοι όταν βρίσκονται μεταξύ τους ή όταν είναι μακριά από την Θράκη αυτοπροσδιορίζονται, σε μεγαλύτερο βαθμό ως Πομάκοι, ενώ σε άλλες περιπτώσεις που χρειάζονται ένα δυναμικό πολιτικό σύστημα το οποίο να διαθέτει κρατική ισχύ, αυτοπροσδιορίζονται ως Τούρκοι, διότι θεωρούν ότι αυτή η ταυτότητα είναι πιο ισχυρή. Μπορούμε έτσι να κάνουμε λόγο για την ύπαρξη μιας σύγχρονης πολλαπλής ταυτότητας που ενεργοποιείται ανάλογα με το κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εκφράζεται¹⁰⁹.

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε ότι το γεγονός ότι προβάλλεται μια ενιαία εικόνα της μειονότητας δεν σημαίνει ότι έχουν εκλείψει οι εσωτερικές διακρίσεις ταξικού και οικονομικού χαρακτήρα με τους Τούρκους μειονοτικούς να βρίσκονται στην αρχή της κοινωνικής ιεραρχίας της μειονότητας.

¹⁰⁹ Βλ. Φραγκόπουλος Ι. «Σε μια ορεινή πομακική κοινότητα της Θράκης» σσ. 261-284, στο Επιστημονικό Συμπόσιο (2004), *Μειονότητες στην Ελλάδα*. Εταιρεία Σπουδών Νεολληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

7.1.3. Αυτοπροσδιορισμός ως Πομάκοι

Μεγάλο μέρος του πομακικού πληθυσμού, θεωρεί ότι διαφέρει από τους μειονοτικούς Τούρκους και αυτό που επιθυμεί απλά, είναι να ενταχθεί πλήρως στην ελληνική κοινωνία. Όσο περνάνε τα χρόνια ολοένα και περισσότεροι Πομάκοι, ειδικά στα αστικά κέντρα στέλνουν τα παιδιά τους σε πλειονοτικά δημόσια σχολεία προκειμένου να μάθουν καλά ελληνικά και να έχουν μια καλύτερη επαγγελματική αποκατάσταση.

Πολλοί Πομάκοι θεωρούν αυτονόητο ότι η Ελλάδα είναι η πατρίδα τους, εφόσον σε αυτή γεννήθηκαν και μεγάλωσαν. Θεωρούν τις ιδιαιτερότητες τους, ως ομάδα, πολύ σημαντικές και ότι θα έπρεπε να είναι υπερήφανοι που είναι Πομάκοι, ενώ βρίσκονται στη διαδικασία να αποβάλλουν το αίσθημα κατωτερότητας και να αποκτήσουν τη δική τους ταυτότητα¹¹⁰.

Οι ίδιοι αισθάνονται ότι γίνονται «αντικείμενο εκμετάλλευσης» προκειμένου κάποιοι άλλοι να επιτύχουν τους στόχους τους. Στην προσπάθεια τους για την απόκτηση ταυτότητας βρίσκουν αντίθετους όχι μόνο τους Τούρκους αλλά και τους Έλληνες¹¹¹.

Για την ακρίβεια κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων ειπώθηκε ότι όσοι μειονοτικοί είναι αντίθετοι στην γραμμή της ενοποιημένης εκδοχής της μειονότητας, αντιμετωπίζονται εχθρικά.

Μερικά από τα άτομα που μιλήσαμε, ανέφεραν την ύπαρξη μιας «μαύρης λίστας» στην οποία γράφονται τα ονόματα των μουσουλμάνων που τολμούν να διαφοροποιηθούν. Ένας Πομάκος μας είπε να μην αναφέρουμε το όνομα του στα

¹¹⁰ «νιώθουμε υπερήφανοι που είμαστε Πομάκοι, πρέπει όμως να φύγει το κόμπλεξ από πάνω μας... κανένας όμως δεν βοηθάει, δεν θέλουν να αποκτήσουμε ταυτότητα, να μάθουμε ποιοι είμαστε.»

¹¹¹ Το κέντρο Πομακικών ερευνών δημιουργήθηκε ύστερα από την πρωτοβουλία Πομακών, αντιμετώπισε όμως πολλά προβλήματα όπως ανέφερε ένα από τα ιδρυτικά του μέλη, με αποτέλεσμα οι εργασίες του να μην προχωράνε και πολλά από τα μέλη να αποχωρήσουν.

Πομακοχώρια που αυτοπροσδιορίζονται ως «Τούρκοι» γιατί δεν θα μας μιλήσουν οι κάτοικοι.

Οι Πομάκοι γνωρίζουν πολύ καλά τις απόψεις Ελλήνων και Τούρκων διανοουμένων αναφορικά με την καταγωγή τους, ενώ η δική τους άποψη για το ίδιο θέμα υιοθετεί στοιχεία και από τις δύο πλευρές και καταδεικνύει τη σύγχυση στην οποία βρίσκονται σε σχέση με την ταυτότητά τους καθώς και την ρευστότητα αυτών των εννοιών.

Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας ειπώθηκε από Πομάκους ότι η τουρκική πλευρά της μειονότητας έχει υιοθετήσει πολλές από τις παραδόσεις τους, τις οποίες και παρουσιάζει ως τουρκικές, ενώ σε άλλες περιπτώσεις οι ίδιοι οι Πομάκοι έχουν εγκαταλείψει στοιχεία της παράδοσης τους, όπως τις πομακικές γυναικείες φορεσιές και έχουν υιοθετήσει εκείνες των Τούρκων.

7.2. Ο ρόλος της θρησκείας στον αυτοπροσδιορισμό των Πομάκων

Οι Πομάκοι είναι στην πλειοψηφία τους έντονα θρησκευόμενοι. Η θρησκευτική τους ταυτότητα δεν αντικρούει το εθνικό τους συναίσθημα. Το Ισλάμ ταυτίζεται με την τουρκική εθνική ταυτότητα και διαφοροποιεί τη συγκεκριμένη ομάδα περισσότερο, σε σχέση με την Ελλάδα και την Ορθοδοξία.

Η θρησκεία τοποθετείται στο κέντρο του συστήματος αξιών και αποτελεί την βάση για την κοινωνικοποίηση τους: δεν σχετίζεται μόνο με τα προσωπικά πιστεύω του καθενός αλλά έχει άμεση σχέση με τον κοινωνικό τους βίο, ειδικά μέσα στις αμιγείς κοινότητες των χωριών και των συνοικιών της Ξάνθης και της Κομοτηνής.

Οι άνδρες πηγαίνουν τακτικά στις καθημερινές προσευχές στο τέμενος, όμως κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας παρατηρήσαμε ότι ελάχιστοι νέοι πήγαιναν στο τζαμί να προσευχηθούν, παρόλο που βρίσκονταν στο καφενείο τη συγκεκριμένη χρονική

στιγμή. Αν και επέτρεψαν σε μια ξένη, αλλόθρησκη να παρακολουθήσει την προσευχή τους, δεν συμβαίνει το ίδιο και με τις μουσουλμάνες γυναίκες τους, οι οποίες προσεύχονται στο σπίτι τους και δεν έχουν καμία πρόσβαση στο τζαμί.

Οι Πομάκοι διατηρούν άσβεστη τη μουσουλμανική παράδοση, ειδικά στα χωριά. Η αποχή τους από τη θρησκευτική λατρεία και γενικότερα η καταπάτηση των παραδόσεων τους, μπορεί να σημάνει και τον αποκλεισμό τους από το σύνολο της κοινότητας.

Ο εκσυγχρονισμός δεν έχει θέση ακόμα στα ορεινά της Ξάνθης. Τα χωριά αυτά θεωρούνται τα πλέον «σκληροπυρηνικά» όσον αφορά στις επιταγές της μουσουλμανικής πίστης. Αντίθετα, χωριά που βρίσκονται πιο κοντά στην πόλη της Ξάνθης έχουν εκσυγχρονιστεί, οι γυναίκες έχουν περισσότερες ελευθερίες με αποτέλεσμα να κατακρίνονται έντονα από τους πρώτους.

7.3. Αυτοπροσδιορισμός και θρησκεία στη νεότερη γενιά

Η νεότερη γενιά φαίνεται να είναι λιγότερο αναχρονιστική. Παρ' όλα αυτά ο σεβασμός στους μεγαλύτερους, που αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της κουλτούρας τους δεν τους αφήνει πολλά περιθώρια να θέσουν σε αμφισβήτηση τη βαρύτητα της θρησκείας στη ζωή τους. Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας οι νεότεροι μας είπαν ότι πίνουν αλκοόλ ενώ κάποιοι από αυτούς έχουν προγαμιαίες σχέσεις και συχνά με χριστιανές, γεγονός που θεωρείται ανεπίτρεπτο για την παράδοση τους.

Οι νέοι αυτοί, κατακρίνουν τη συμπεριφορά τους, από μόνοι τους και θεωρούν ότι όταν μεγαλώσουν- ιδιαίτερα όταν γεράσουν- θα ζουν σύμφωνα με τις επιταγές του Ισλάμ. Επίσης, ακόμα και οι νέοι Πομάκοι με τους οποίους μιλήσαμε δήλωσαν ότι δεν

θα παντρεύονταν ποτέ χριστιανή, διότι θεωρούν ότι «μόνο η παράδοση μπορεί να κρατήσει την οικογένεια ενώ ο έρωτας περνάει»¹¹².

Οι νέες Πομάκισσες ήταν σαφώς περισσότερο συγκρατημένες σε σχέση με τα αγόρια¹¹³. Αυτές φαίνονται να συμβαδίζουν περισσότερο με την παράδοση, τουλάχιστον όταν βρίσκονται στη Θράκη. Σε περίπτωση ανυπακοής τους οι συνέπειες που τις περιμένουν σε μια τόσο παραδοσιακή και ανδροκρατούμενη κοινωνία αντιλαμβανόμαστε ότι είναι χειρότερες και ο στιγματισμός τους πολύ μεγαλύτερος σε σχέση με τα αγόρια.

¹¹² Μάλιστα ένας από αυτούς μας ανέφερε τον έρωτα του για μια χριστιανή την οποία τελικά απέρριψε για να παντρευτεί μια κοπέλα Πομάκισσα από το χωριό του, την οποία επέλεξαν οι δικοί του.

¹¹³ Βασικό πρόβλημα που αντιμετωπίσαμε κατά τη διάρκεια της έρευνας, είναι ότι κάποιες δεν κατείχαν σε ικανοποιητικό επίπεδο την ελληνική γλώσσα.

8. Η σημερινή πραγματικότητα των Πομάκων

Οι μόνιμοι κάτοικοι αυτών των ορεινών και απομακρυσμένων χωριών βιώνουν ένα γεωγραφικό αποκλεισμό ως αποτέλεσμα της απόστασης και της δύσκολης πρόσβασης που έχουν - ιδιαίτερα τους χειμερινούς μήνες – στα αστικά κέντρα της περιοχής. Επιπλέον η παρουσία κρατικών υπηρεσιών είναι ελλιπής στις ορεινές περιοχές. Ως αποτέλεσμα τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια έντονη εσωτερική αλλά και εξωτερική μετανάστευση προκειμένου να έχουν μια καλύτερη τύχη οι νεότερες γενιές.

Ενδεχομένως τα ίδια προβλήματα να συναντιούνται σε απομακρυσμένες περιοχές και της υπόλοιπης Ελλάδας. Στην περίπτωση όμως της Δυτικής Θράκης τα προβλήματα αυτά διογκώνονται λόγω του μειονοτικού status που έχουν οι κάτοικοι των ορεινών αυτών περιοχών¹¹⁴. Δεν μπορεί να πει κανείς ξεκάθαρα για το αν προϋπήρχε ο γεωγραφικός αποκλεισμός ο οποίος και τελικά δημιούργησε αυτό το μειονοτικό status ή αντίθετα, αν το μειονοτικό status δημιούργησε όλες τις υπόλοιπες μορφές αποκλεισμού. Παρ' όλα αυτά το σημαντικό σε αυτή την περίπτωση είναι προφανώς να αναγνωριστούν οι παράγοντες που δημιουργούν τον αποκλεισμό και όχι να εξεταστεί ποιος από αυτούς προϋπήρξε¹¹⁵.

8.1. Τοπική κοινωνία και οικονομία

Η Θράκη συγκεντρώνει όλες τις αναγκαίες προϋποθέσεις για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του πληθυσμού της. Διαθέτει πλούσιους φυσικούς πόρους για τη

¹¹⁴ για τον όρο του μειονοτικού status βλ. Τρουμπέτα, Σ. (2001) ό.π. σ.17

¹¹⁵ Βλ. Ακαδημία Αθηνών (1995), *Η ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές*. Κέντρο Ερεύνες της Ελληνικής Κοινωνίας. Αθήνα. σσ.34-37

δημιουργία μιας ανταγωνιστικής αγροτικής παραγωγής αλλά και περιοχές φυσικής ομορφιάς που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν τουριστικά.

Παρ' όλα αυτά, ο ρυθμός ανάπτυξης της είναι ιδιαίτερα χαμηλός -ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του '80- και η Θράκη παραμένει η λιγότερο ανεπτυγμένη περιφέρεια της Ελλάδας. Ο πληθυσμός της Θράκης μειώνεται διαχρονικά ενώ η ανεργία βρίσκεται σε έξαρση, αφού στον τοπικό πληθυσμό έχει προστεθεί ένας σημαντικός αριθμός παλιννοστούντων. Το γεγονός αυτό δημιουργεί, πέραν των οικονομικών προβλημάτων και μεγάλα κοινωνικά προβλήματα, διότι οι κάτοικοι της περιοχής, αντιμετωπίζουν τους παλιννοστούντες με αρνητικό πνεύμα θεωρώντας ότι τους στερούν ένα μέρος της απασχόλησης.

Η τοπική αγορά είναι μικρή και κατακερματισμένη, ενώ υπάρχει μεγάλη διαρροή κεφαλαίων στο εξωτερικό, κυρίως προς την Τουρκία, γεγονός που αναστέλλει την ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας. Η αγροτική οικονομία, η οποία αποτελεί μεγάλο μέρος της συνολικής τοπικής οικονομίας περνάει κρίση, ενώ παρόμοια είναι και η κατάσταση στην τοπική βιομηχανία με τις περισσότερες επιχειρήσεις να μετακομίζουν σε γειτονικές Βαλκανικές χώρες όπου το κόστος παραγωγής είναι μικρότερο.

Αν και τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει σημαντικά έργα υποδομής, υπάρχει ένα γενικότερο κλίμα ανασφάλειας στην περιοχή, το οποίο επιτείνεται λόγω του μειονοτικού ζητήματος.

Η ήδη αρνητική εικόνα της τοπικής οικονομίας, δεν αφήνει πολλά περιθώρια στους Πομάκους οι οποίοι χωρίς προσόντα, στιγματισμένοι λόγω της ιδιαίτερης ταυτότητάς τους και τις περισσότερες φορές χωρίς καν την επαρκή γνώση της ελληνικής γλώσσας, καλούνται να βρουν τη θέση τους στην τοπική κοινωνία και οικονομία.

8.2. Μορφές κοινωνικής οργάνωσης των Πομάκων

Τα τελευταία χρόνια η κοινωνική πραγματικότητα των Πομάκων αλλάζει ραγδαία, με αποτέλεσμα να μην μπορεί κανείς εύκολα να αποκρυσταλλώσει μια άποψη για την κοινωνική τους θέση. Οι αλλαγές που συντελέστηκαν στην Ελλάδα κυρίως από τη δεκαετία του '60 και ύστερα, μεταβάλλουν το μέχρι τότε χαρακτήρα των κοινοτήτων τους¹¹⁶.

8.2.1. Το τέλος του παραδοσιακού τρόπου ζωής

Παραδοσιακά, βασικός τομέας απασχόλησης των Πομάκων ήταν ο αγροτικός με κύριες καλλιέργειες τον καπνό, το καλαμπόκι, την πατάτα κ.ά. Βασική επίσης βιοποριστική πηγή για τον πληθυσμό των ορεινών αυτών περιοχών αποτελούσε η κτηνοτροφία. Τη δεκαετία του '60 η απαγόρευση της βοσκής και η εκτεταμένη αναδάσωση της περιοχής οδήγησε τους Πομάκους στην αναζήτηση νέων μορφών απασχόλησης και στη μετακίνησή τους προς τα αστικά κέντρα και τις πεδινές περιοχές της Θράκης.

Βασική τομή στον παραδοσιακό τρόπο διαβίωσης και παραγωγής των ανθρώπων αυτών αποτέλεσε επίσης το μεταναστευτικό ρεύμα του πλειονοτικού πληθυσμού της Θράκης προς την Ομοσπονδιακή Γερμανία, κατά την ίδια περίοδο. Η επιρροή αυτού του μεταναστευτικού ρεύματος ήταν έμμεση για τους Πομάκους και εξηγείται ως εξής: Όταν τη δεκαετία του '70 παρατηρείται ανάπτυξη της τοπικής αγοράς λόγω των αναπτυξιακών προγραμμάτων και νόμων που παρείχαν κίνητρα στους επιχειρηματίες, παρατηρείται παράλληλα και μια έλλειψη σε εργατικά χέρια, κυρίως στους τομείς

¹¹⁶ βλ. Βαρβούνης Μ.Γ. (1997), *Η καθημερινή ζωή των Πομάκων. Λαογραφία, Εθνική Συνείδηση και Θρησκευτική Ταυτότητα. Το παράδειγμα του χωριού Κύκνος της Ξάνθης*. Οδυσσέας, Αθήνα σ. 115

των οικοδομικών επιχειρήσεων και της βιομηχανίας. Αυτό ακριβώς το έλλειμμα άρχισαν να καλύπτουν οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών που μεταφέρονταν προς τα αστικά κέντρα.

Ένας άλλος παράγοντας που ευνόησε την απασχόληση των Πομάκων στα αστικά κέντρα ήταν η κοινωνική ανέλιξη του πλειονοτικού πληθυσμού της Δυτικής Θράκης. Μεγάλο μέρος των νέων της περιοχής απέφευγε τους τομείς της χειρωνακτικής εργασίας και παρέτεινε την εκπαίδευσή του, προκείμενου να δημιουργήσει νέες προοπτικές για την κοινωνική του άνοδο. Αποτέλεσμα αυτού, ήταν να δημιουργηθούν κενές θέσεις εργασίας τις οποίες κάλυπταν οι εσωτερικοί μετανάστες.

Αρχικά, η μετακίνηση των Πομάκων από τα χωριά τους είχε χαρακτήρα περιστασιακό και εποχιακό. Σε πολλές περιπτώσεις οι άνδρες μετακινούνταν καθημερινά από το χωριό στην πόλη προκειμένου να εργαστούν, ενώ οι γυναίκες και τα παιδιά έμεναν πίσω στο χωριό και ασχολούνταν με την αγροτική παραγωγή.

Από τα μέσα της δεκαετίας του '80, η μετανάστευση των Πομάκων προς τα αστικά κέντρα γίνεται περισσότερο εντατική, ενώ αρχίζουν να μεταναστεύουν και προς το εξωτερικό. Η μετακίνηση τους αφορά πλέον ολόκληρη την οικογένεια. Όπως αναφέρει η Τρουμπέτα Σ. «στο διάστημα 1984 μέχρι 1993 τέθηκαν εκτός λειτουργίας περίπου 20 σχολεία στους ορεινούς πομακικούς οικισμούς»¹¹⁷. Παρ' όλα αυτά, δεν υπάρχουν επίσημα στατιστικά στοιχεία για το μέγεθος της αστυφιλίας του συγκεκριμένου πληθυσμού.

¹¹⁷ Τρουμπέτα, Σ. (2001), Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων. Κριτική, Αθήνα. σ.99

8.2.2. Το σημερινό πλαίσιο διαβίωσης των Πομάκων

Σήμερα όπως έχει διαμορφωθεί η κατάσταση υπάρχουν οι Πομάκοι που μετακόμισαν σε αστικά κέντρα προκειμένου να βρουν δουλειά και να συνεχίσουν το σχολείο τα παιδιά τους, υπάρχουν αυτοί που μένουν ακόμα στα ορεινά χωριά της Ροδόπης και της Ξάνθης και ασχολούνται με την καπνοκαλλιέργεια, τη γεωργία και την κτηνοτροφία και υπάρχουν και οι Πομάκοι που κατεβαίνουν συχνά στην Κομοτηνή ή την Ξάνθη για να εργαστούν, ενώ οι οικογένειες τους παραμένουν στα χωριά.

Τέλος, κατά την τελευταία δεκαετία αρκετοί Πομάκοι έχουν μεταναστεύσει με τις οικογένειες τους στην Αθήνα¹¹⁸ και σε γύρω περιοχές όπως : Λαύριο, Ελευσίνα, Μαρκόπουλο, Ασπρόπυργο, δουλεύοντας κυρίως ως βιομηχανικοί εργάτες ή χτίστες και αναζητώντας ένα καλύτερο μέλλον για τα παιδιά τους. Επίσης, έντονη είναι η μετανάστευση και στη Γερμανία όπου εργάζονται κυρίως στα ναυπηγεία.

8.2.3. Μεταβολές στην νοοτροπία τους

Οι Πομάκοι που έχουν κατέβει στα αστικά κέντρα έχουν αρχίσει να αλλάζουν τη νοοτροπία τους, τον τρόπο ζωής τους, πράγμα που το διακρίνει κανείς εύκολα στο ντύσιμό τους, τα σπίτια τους, στις επιδιώξεις τους για το μέλλον και κυρίως στις νεότερες γενιές. Σιγά σιγά, αρχίζει να χάνεται ο κλειστός χαρακτήρας των κοινοτήτων τους, αφού πλέον γειτνιάζουν άμεσα με την πλειονότητα και τους υπόλοιπους μειονοτικούς, Τούρκους και Αθίγγανους και αναπόφευκτα επηρεάζονται.

Αντίθετα, ο κόσμος που ζει ακόμα στα ορεινά είναι αρκετά συντηρητικός και παρουσιάζει ένα μοιρολατρικό τρόπο σκέψης για τη ζωή του, ο οποίος συνδυάζεται

¹¹⁸ Σύμφωνα με τον Ιμάμ, Μ.(2003) «στην Αθήνα υπολογίζεται πως δεν θα πρέπει να υπερβαίνουν τα 10.000 άτομα, χωρίς ωστόσο να υπάρχουν επίσημα στοιχεία...» στο Ιμάμ Μ., Τσακηρίδη Ο. (2003), *Μουσουλμάνοι και κοινωνικός αποκλεισμός*. Λιβάνη, Αθήνα σ. 51-52.

σαφώς με τις επιταγές της μουσουλμανικής θρησκείας¹¹⁹. Όπως αναφέρει ο Καραμπελιάς Γ. στον Ισλαμισμό το κράτος αποτελεί την πολιτική έκφραση του λόγου του Θεού. Κυρίαρχο στοιχείο του ισλαμισμού αποτελεί «η απόλυτη υποταγή, η αυτοπαράδοση των πιστών στον ένα και μοναδικό και αδιαίρετο Θεό, τον Αλλάχ»¹²⁰. Βέβαια ακόμα και οι Πομάκοι που διαμένουν στα ορεινά, έχουν πλέον μεγάλη επικοινωνία με τα αστικά κέντρα. Σε αυτό έχουν συμβάλει και τα έργα υποδομής που συντελούνται στην ορεινή Θράκη από τη δεκαετία του '90, τα οποία διευκολύνουν την επικοινωνία των ορεινών οικισμών μεταξύ τους αλλά και με τις νομαρχιακές πρωτεύουσες της Θράκης.

8.3. Η απασχόληση στα αστικά κέντρα

Λόγω της μη επαρκούς γνώσης της ελληνικής γλώσσας αλλά και της μη εξειδίκευσης, οι Πομάκοι συμμετέχουν στην αγορά εργασίας από εξαιρετικά δυσμενή θέση, η οποία θα μπορούσε να παρομοιαστεί μόνο με εκείνη του μετανάστη. Η διαφορά είναι ότι οι Πομάκοι είναι Έλληνες πολίτες. Οι κύριες απασχολήσεις τους είναι η βιομηχανία και οι οικοδομές, ενώ η νεολαία φαίνεται να εργάζεται πολύ συχνά σε άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών όπως καφετέριες και εστιατόρια. Συχνά κινούνται στο παράλληλο κύκλωμα της μαύρης εργασίας, με μειωμένα ημερομίσθια, χωρίς ασφάλιση¹²¹.

¹¹⁹ Αρκεί να αναφέρουμε ότι στο δημοτικό σχολείο του Εχίνου τα κορίτσια φοιτούν το πρωί και τα αγόρια φοιτούν ξεχωριστά το απόγευμα.

¹²⁰ Καραμπελιάς, Γ. (2004), *Τουρκία, Θρησκεία, Κοινωνία και Πολιτική*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα. σ.20.

¹²¹ Βλ. Ακαδημία Αθηνών (1995), *Η ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές*. Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας, Αθήνα. σ. 49

Τα πράγματα είναι περισσότερο δύσκολα για τις γυναίκες Πομάκισσες, οι οποίες μπαίνουν πλέον στην αγορά εργασίας σπάζοντας τα ταμπού χρόνων¹²², καταλαμβάνουν όμως μειονεκτικές θέσεις διότι συχνά είναι αναλφάβητες, δεν μιλούν ελληνικά και είναι ανειδίκευτες. Η Τρουμπέτα Σ. αναφέρει επίσης ότι «θεσμικοί οργανισμοί αρνούνται αυθαίρετα, πλην συστηματικά, να παράσχουν τις επιχορηγήσεις που προβλέπει ο νόμος περί κινήτρων σε επιχειρηματίες που προσλαμβάνουν μέλη της μειονότητας»¹²³, γεγονός που πλήττει τις γυναίκες οι οποίες εργάζονταν ως επί το πλείστον, στην καπνοβιομηχανία και τη βιομηχανία ενδύματος. Το αποτέλεσμα είναι αυτές οι γυναίκες να δουλεύουν συχνά ανασφάλιστες σε επιχειρήσεις φασόν αναπτύσσοντας άτυπες εργασιακές και επιχειρηματικές σχέσεις¹²⁴.

Από τη μεριά της η πολιτεία έχει αρχίσει να αναγνωρίζει τα προβλήματα που αντιμετωπίζει αυτή η ομάδα κατά την ένταξή της στην αγορά εργασίας. Έτσι, γίνονται κάποιες προσπάθειες προκειμένου να αποκτήσουν κάποια εξειδίκευση οι νέοι Πομάκοι. Επίσης, λαμβάνουν κάποια μέτρα θετικών διακρίσεων σχετικά με την αγορά εργασίας¹²⁵ που αφορούν ομάδες μειονεκτούντων, συμπεριλαμβανομένης και της ομάδας των Πομάκων. Σημαντική είναι η συνεισφορά του ΟΑΕΔ και των Κέντρων Επαγγελματικής Κατάρτισης, τα οποία λειτουργούν ως φορείς συντονισμού

¹²² Λόγω της ένταξης των γυναικών στην αγορά εργασίας ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός στη Θράκη αυξήθηκε παρ' όλη τη μείωση του συνολικού πληθυσμού. Βλ. Ακαδημία Αθηνών, ό.π. σ.16 κ.ε.

¹²³ Βλ. Τρουμπέτα, Σ. (2001) ό.π. σ.105

¹²⁴ Βλ. Πασπαγεωργίου, Γ., Πετράκη, Γ., Ρυλμόν,(1995) Π. *Εκθέσεις επιτόπιας έρευνας για την κατάσταση και τις προοπτικές αναδιάρθρωσης των επιχειρήσεων μεταποίησης στους κλάδους «1. Ενδύματος και Κλωστοϋφαντουργίας Ν. Ξάνθης»* ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, Αθήνα σ. 21,24,26

¹²⁵ Υπουργική Απόφαση 33605/15.6.1999 τροποποίηση 31006/2.12.2000. στην συγκεκριμένη απόφαση για τις θετικές διακρίσεις υπήρχαν οι υποομάδες: άτομα απομακρυσμένων περιοχών και άτομα με θρησκευτικές και πολιτισμικές ιδιότητες που αφορούσαν και τους Πομάκους.

του εργατικού δυναμικού, προκειμένου να αντεπεξέλθει στις νέες συνθήκες και να εναρμονιστεί με την αγορά εργασίας, αποκτώντας την κατάλληλη κατάρτιση.

Πρέπει να πούμε ότι η πολιτεία σπάνια κάνει διαχωρισμούς ανάμεσα στις επιμέρους ομάδες της μειονότητας όσον αφορά στα προγράμματα θετικής διάκρισης. Ωστόσο, οι εκπρόσωποι των φορέων που μιλήσαμε μας δήλωσαν ότι στα όποια προγράμματα σχετικά με την άρση του αποκλεισμού της μειονότητας στην αγορά εργασίας, συμμετέχει μεγάλο ποσοστό Πομάκων, χωρίς φυσικά να αποκλείονται και οι περιπτώσεις μειονοτικών Τούρκων.

Οι τελευταίοι στην πλειοψηφία τους εμφανίζονται περισσότερο ενταγμένοι στην αγορά εργασίας, αφού κρατούν στα χέρια τους ένα μεγάλο μέρος του τοπικού εμπορίου και διατηρούν και άλλες μικροεπιχειρήσεις.

8.4. Η απασχόληση στα Πομακοχώρια

Οι ορεσίβιοι Πομάκοι συνεχίζουν ως επί το πλείστον να ασχολούνται με την καπνοκαλλιέργεια. Κατέχουν το 99,5% των καλλιεργήσιμων εκτάσεων στο βόρειο και βορειοανατολικό τμήμα του νομού Ξάνθης, μονοπωλώντας σχεδόν την καλλιέργεια και επεξεργασία του καπνού(ανατολικού τύπου)¹²⁶. Η παραγωγή τους γίνεται με παραδοσιακό τρόπο ενώ αντιμετωπίζουν πολλά προβλήματα στην υποδομή, με βασικότερο εκείνο της άρδευσης και του συναφούς αναδασμού¹²⁷. Πολλοί από αυτούς που διαμένουν ακόμα στα ορεινά χωριά μας είπαν ότι μεταναστεύουν εποχιακά στη Γερμανία για τρεις μήνες και αφού συγκεντρώσουν κάποια χρήματα επιστρέφουν, για να ξαναφύγουν όποτε οι ανάγκες το απαιτούν. Για

^{126 126} Βλ. Ακαδημία Αθηνών (1995) *Η ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές*. Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας. Αθήνα.σ. 48

¹²⁷ ό.π. σ. 21

το λόγο αυτό, το μεγαλύτερο μέρος της αγροτικής εργασίας το επιφορτίζονται οι γυναίκες, οι οποίες δουλεύουν και ως έμμισθες εργάτριες γης, παρόλο που δεν έχουν εισόδημα στο όνομά τους. Συνηθισμένο φαινόμενο για τα νοικοκυριά των Πομάκων αποτελεί η διπλή απασχόληση, ως μικρο-παραγωγοί και ως μισθωτοί εργάτες γης. Το μέλλον μάλιστα παρουσιάζεται ιδιαίτερα δυσοίωνο λόγω της άρσης των επιδοτήσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς τους καπνοπαραγωγούς.

Τα τελευταία χρόνια, έχουν γίνει κάποιες προσπάθειες προκειμένου οι παραγωγοί να στραφούν σε άλλα είδη καλλιέργειας, όπως καλλιέργεια αρωματικών και φαρμακευτικών φυτών ή τη μελισσοκομία¹²⁸. Από τη μια μεριά, οι προσπάθειες αυτές χρειάζεται να είναι περισσότερο συντονισμένες και εντατικές, από ανθρώπους που γνωρίζουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Πομάκοι.

Από την άλλη, πρέπει οι φορείς της πλειονότητας να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των Πομάκων: το κράτος οφείλει να έχει μια συνεχή πειστική παρουσία, να κατανοεί τα προβλήματά τους και να υλοποιεί τις κατάλληλες λύσεις¹²⁹, προκειμένου να άρει την καχυποψία των Πομάκων αλλά και των υπόλοιπων μειονοτικών, οι οποίοι αντιμετωπίζουν με δυσπιστία τις αλλαγές στον παραδοσιακό τρόπο ζωής τους και το ενδιαφέρον των πλειονοτικών για τη ζωή τους¹³⁰.

¹²⁸ Το συγκεκριμένο πρόγραμμα κατάρτισης πραγματοποιήθηκε το 2000 ειδικά για τους Πομάκους, στο ΚΕΚ Μέντορ Κομοτηνής σε συνεργασία με το ΚΕΣΥ Ροδόπης.

¹²⁹ Το συμπέρασμα αυτό βγαίνει από τις συνεντεύξεις που έγιναν με τους φορείς. Επίσης στο Ακαδημία Αθηνών, (1995), η τόνωση της εμπιστοσύνης του πληθυσμού προτείνεται ως ένας από τους άξονες δράσης για την ανάπτυξη της περιοχής. Βλ. ό.π. σσ. 180-181

¹³⁰ Βασικός λόγος για την δυσπιστία αυτή αποτελεί ο φόβος για πιθανή τους αφομοίωση από τον υπόλοιπο πληθυσμό.

8.5. Πομάκοι και ανεργία

Το πρόβλημα της ανεργίας στη Θράκη είναι ιδιαίτερα οξύμενο τα τελευταία χρόνια.

Οι Πομάκοι με τα χαρακτηριστικά που διαθέτουν είναι μια από τις ομάδες που πλήττονται ιδιαίτερα από την ανεργία. Πολλοί από αυτούς συντηρούνται με τα επιδόματα της Πρόνοιας¹³¹, ενώ το γεγονός ότι αναγκάζονται να εργάζονται πολλές φορές με χαμηλότερα μεροκάματα από τους αντίστοιχους εργαζομένους της πλειονότητας, δημιουργεί δύο ανταγωνιστικές ομάδες. Οι πλειονοτικοί και οι μειονοτικοί εργαζόμενοι.

Οι πλειονοτικοί αντιμετωπίζουν συχνά ως απειλή για την εργασία τους μειονοτικούς, συμβάλλοντας ακόμα περισσότερο στον στιγματισμό τους και στην κατασκευή της μειονοτικής ταυτότητας της συγκεκριμένης ομάδας.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι το επίπεδο οικονομικής δραστηριότητας των Πομάκων είναι πολύ χαμηλό και η ενσωμάτωσή τους στην τοπική αγορά της Δυτικής Θράκης είναι πολύ περιορισμένη.

Η επιτόπια έρευνα έδειξε ότι υπάρχουν ορισμένες ιδιότητες οι οποίες συνθέτουν τελικά μια στερεότυπη εικόνα για τον εργαζόμενο Πομάκο. Τέτοιες ιδιότητες είναι εκείνες του «τίμιου και εργατικού»: από τη μία του τελείως «υποταγμένου, χωρίς γνώσεις και προσόντα αλλά και χωρίς κριτική ικανότητα», από την άλλη.

Η κατάσταση φαίνεται να αλλάζει σιγά σιγά με τη νέα γενιά Πομάκων, οι οποίοι καταφέρνουν σε κάποιο ποσοστό να ολοκληρώσουν την εκπαίδευσή τους και να αναζητήσουν μια καλύτερη τύχη ή να ανοίξουν μια δικιά τους μικροεπιχείρηση, ξεπερνώντας το συντηρητισμό που διακρίνει τις μεγαλύτερες γενιές.

¹³¹ Το στοιχείο αποτελεί πληροφορία από την επιτόπια έρευνα, κυρίως τις συνεντεύξεις με τους εκπροσώπους από τη Διεύθυνση Πρόνοιας. Παρ' όλα αυτά δεν υπάρχουν ακριβή αριθμητικά στοιχεία στη Διεύθυνση Πρόνοιας Κομοτηνής για το πόσα άτομα της συγκεκριμένης ομάδας παίρνουν το επίδομα.

Οι ίδιοι οι Πομάκοι ανέφεραν ότι θεωρούν πολύ σημαντικό το ότι αλληλοϋποστηρίζονται στις επιχειρηματικές κινήσεις που κάνουν. Κάποιοι μάλιστα από αυτούς θεωρούν ότι σε λίγα χρόνια το σκηνικό στις αγορές της Κομοτηνής και της Ξάνθης θα είναι πολύ διαφορετικό με τους Πομάκους να πρωτοστατούν. Ωστόσο η πλειοψηφία των νέων έχει χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και μηδαμινή επαγγελματική εξειδίκευση. Πολλοί παραμένουν στο χωριό και απασχολούνται στον αγροτικό τομέα, αποκομίζοντας οφέλη κυρίως από τις αγροτικές επιδοτήσεις και λιγότερο από την πώληση των προϊόντων τους.

9. Περιγραφή του χώρου και των ανθρώπων

9.1. Κομοτηνή

Η Κομοτηνή είναι η πρωτεύουσα του νομού Ροδόπης. Πρόκειται για μια πόλη πολύ ιδιαίτερη, με πολλές αντιθέσεις, όπου διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες διαβιώνουν, δημιουργώντας πολλαπλές ζώνες κατοικίας. Η πόλη έχει πολυπολιτισμικό χαρακτήρα ο οποίος αποτυπώνεται στα κτίρια και στις κατοικίες. Από τη μία υπάρχουν οι χριστιανικές συνοικίες, από την άλλη οι μουσουλμανικοί μαχαλάδες, ενώ λίγο πιο πέρα βλέπει κανείς τον καταυλισμό των Αθίγγανων. Οι εκκλησίες και λίγα μέτρα πιο κάτω τα τζαμιά δημιουργούν και καταδεικνύουν την ιδιομορφία και τη γοητεία αυτής της πόλης.

9.1.1. Πανεπιστήμιο

Πέρα από τους μόνιμους κατοίκους, η πόλη φιλοξενεί μεγάλο αριθμό φοιτητών. Ένα μέρος της πόλης είναι αρκετά εκσυγχρονισμένο προκειμένου να ανταποκριθεί στις ανάγκες που υπάρχουν σε οποιαδήποτε περιφερειακή πανεπιστημιακή πόλη. Καφετέριες, εστιατόρια αλλά και πολλά άλλα μαγαζιά απευθύνονται αποκλειστικά στον πολυπληθή φοιτητόκοσμο και προσπαθούν να ανταποκριθούν στις ψυχαγωγικές του απαιτήσεις. Οι φοιτητές άλλωστε είναι αυτοί που έχουν δώσει μια νέα πνοή σε αυτήν την πόλη, αφού η τοπική οικονομία στηρίζεται κατά πολύ σε αυτούς.

9.1.2. Μουσουλμανικές συνοικίες

Εκεί που τελειώνουν οι πολυκατοικίες, αρχίζουν οι παραδοσιακές μουσουλμανικές μονοκατοικίες οι οποίες προσδίδουν στην πόλη ένα ιδιαίτερο, ανατολίτικο χρώμα. Η μουσουλμανική αγορά αποτελεί και το χώρο συναλλαγής των μελών της μειονότητας. Η αγορά αυτή είναι διαμορφωμένη σύμφωνα με τις ανάγκες των μελών της μειονότητας, αλλά και σύμφωνα με την πολιτιστική τους ιδιαιτερότητα¹³².

Οι συνθήκες διαβίωσης της μειονότητας, τα παλιά κτίσματα στα οποία διαμένουν και η έλλειψη ασφαλτοστρωμένων δρόμων σε πολλές μουσουλμανικές συνοικίες, δημιουργούν τις αντιθέσεις στο χώρο κατοικίας. Τα τελευταία 25 χρόνια έχουν δημιουργηθεί τρεις ολόκληρες συνοικίες αυθαιρέτων, όλες μουσουλμανικές¹³³. Η δόμηση σε αυτές τις συνοικίες είναι πολύ πυκνή, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα πολεοδομίας και υγιεινής. Σε αυτά τα σπίτια μετανάστευσαν κυρίως Πομάκοι από τις ορεινές περιοχές, οι οποίοι αναζήτησαν καλύτερες ευκαιρίες ζωής στην πόλη.

Χαρακτηριστικό των μονοκατοικιών των μουσουλμάνων, αποτελούν οι ψηλοί τοίχοι που χωρίζουν τις αυλές τους από το δρόμο και δεν επιτρέπουν τα βλέμματα των περαστικών να εισχωρούν στο χώρο τους, ενώ ένας τρόπος να διακρίνει κανείς που διαμένουν οι μουσουλμάνοι είναι τα δορυφορικά πιάτα που υπάρχουν στις στέγες ή στα μπαλκόνια ακόμα και των πιο φτωχικών σπιτιών προκειμένου να παρακολουθούν τουρκικά κανάλια.

¹³² Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα καταστήματα γυναικείας ένδυσης, τα οποία είναι διαμορφωμένα σύμφωνα με τα καταναλωτικά πρότυπα των μουσουλμάνων γυναικών οι οποίες διατηρούν τον τρόπο ένδυσης που τους επιβάλλει η θρησκεία τους.

¹³³ Βλ. Ζαφείρης, Κ. (1998), *Καταπίεση μειονοτήτων. Αλήθεια και μνθεύματα*. Κομοτηνή σσ. 34-35

Η πατριαρχική δομή της οικογένειας διευκολύνει την κατασκευή μέσα στο ίδιο οικόπεδο, νέας κατοικίας ή περισσότερων δωματίων, ενώ οι μανδρότοιχοι κάνουν τις κατοικίες απροσπέλαστες σε κάθε μορφή ελέγχου. Σύμφωνα με τον Ζαφείρη Κ.¹³⁴ κατά τις περιόδους των βουλευτικών και δημοτικών εκλογών παρατηρείται έξαρση των αυθαίρετων κατασκευών.

Τα τελευταία χρόνια βλέπει κανείς και πολυκατοικίες οι οποίες κατοικούνται από μουσουλμάνους δίπλα στα χαμηλά σπίτια, γεγονός που αποδεικνύει ότι η οικονομική κατάσταση πολλών έχει αρχίσει να μεταβάλλεται.

9.1.3. Κατοικίες παλιννοστούντων

Στην άκρη της πόλης βρίσκει κανείς τις κατοικίες των παλιννοστούντων από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Αυτές οι κατοικίες κατασκευάστηκαν τη δεκαετία του '90 προκειμένου να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των ομογενών για στέγη, δημιουργώντας παράλληλα και πολλές θέσεις απασχόλησης για τους νεοφερμένους Ποντίους αλλά και προσδοκίες για μια ευρύτερη ανάπτυξη της περιοχής.

Ωστόσο, οι ξεχωριστές συνοικίες που δημιουργήθηκαν για αυτήν την ομάδα λειτούργησαν ανασταλτικά στη διαδικασία κοινωνικής ένταξης τους και δημιούργησε ένα ακόμα γκέτο στην πόλη της Κομοτηνής. Τόσο οι πλειονοτικοί όσο και οι μειονοτικοί κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων κατηγορήσαν τους παλιννοστούντες ότι έφεραν νέα ήθη και δημιούργησαν εγκληματικότητα στην περιοχή. Επιπλέον οι μειονοτικοί θεωρούν ότι έγινε μεγάλη αδικία εις βάρος τους διότι οι παλιννοστούντες μπόρεσαν να έχουν διευκολύνσεις προκειμένου να αγοράσουν τα σπίτια τους, ειδικά προγράμματα προκειμένου να βρουν εργασία, κάτι που θεωρούν ότι θα έπρεπε να

¹³⁴ Βλ. Ζαφείρης, Κ. (1998), *Καταπίεση μειονοτήτων. Αλήθεια και μυθεύματα*. Κομοτηνή σ. 40

γίνει και για τους ίδιους, ιδιαίτερα για αυτούς που κατέβηκαν από τα ορεινά χωριά ως εσωτερικοί μετανάστες.

9.1.4. Κατοικίες αθίγγανων

Στο περιθώριο της Κομοτηνής διαμένουν οι Αθίγγανοι, σε δύο καταυλισμούς οι οποίοι βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση μεταξύ τους. Οι κάτοικοι εκεί ζουν αποκομμένοι τόσο από τον πλειονοτικό όσο και από τον υπόλοιπο μειονοτικό πληθυσμό. Εντύπωση προκαλούν και εδώ τα δορυφορικά πιάτα πάνω από τις κατοικίες των Αθίγγανων.

9.1.5. Οι Πομάκοι στον χώρο της Κομοτηνής

Η Κομοτηνή μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια νοερά διχοτομημένη πόλη. Ο τρόπος κατοίκησης μπορεί να δείξει πολύ παραστατικά την πόλωση που επικρατεί ανάμεσα στους διαφορετικούς πληθυσμούς που διαμένουν σε αυτή. Ο χώρος που διαμένει κάθε ομάδα, καταδεικνύει την οικονομική της κατάσταση αλλά αντανακλά επίσης και τις πολιτικές αντιπαραθέσεις και πρακτικές όπως αποτυπώνονται στον κοινωνικό χώρο¹³⁵.

Οι Πομάκοι, από την μια μεριά, είναι μέλη της μειονότητας αλλά και εσωτερικοί μετανάστες οι οποίοι μετακομίζουν στα αστικά κέντρα με την ελπίδα μιας καλύτερης ζωής, για τους ίδιους και τα παιδιά τους. Η ένταξη τους στο νέο αυτό περιβάλλον δεν είναι εύκολη, λόγω της δυσχερούς οικονομικής κατάστασής τους αλλά και του ιδεολογικά φορτισμένου περιβάλλοντος της Κομοτηνής.

¹³⁵ Βλ. Τρουμπέτα Σ, (2001), ό.π. σ.108

Για τους πλειονοτικούς οι Πομάκοι δεν διαφέρουν από τους μειονοτικούς Τούρκους αφού η θρησκεία τους, η καθημερινή ζωή τους, οι συνήθειές τους ταιριάζουν περισσότερο με τους τελευταίους. Το γεγονός αυτό είναι αρκετό προκειμένου οι Πομάκοι να αντιμετωπίζονται με τα ίδια στερεότυπα, να ταυτίζονται με τους υπόλοιπους μειονοτικούς και να βρίσκονται στη μέση των ελληνοτουρκικών διενέξεων.

9.2. Η περιγραφή του Εχίνου και των κατοίκων του

9.2.1. Το χωριό

Το μεγαλύτερο κεφαλοχώρι στο Δήμο Μύκης αλλά και σε όλα τα Πομακοχώρια είναι ο Εχίνος, ο οποίος βρίσκεται σε υψόμετρο 310 μ. Το χωριό αυτό βρίσκεται στη συμβολή δύο ποταμών, είναι πυκνοκατοικημένο και τα σπίτια του είναι χτισμένα αμφιθεατρικά. Στην αρχή του χωριού βρίσκονται το 10/θέσιο σχολείο και το Κέντρο Υγείας, το οποίο εξυπηρετεί, εκτός από τον Εχίνο και όλα τα γύρω Πομακοχώρια.

Τα περισσότερα σπίτια στον Εχίνο είναι σχετικά καινούργια, διώροφα, με μικρά μπαλκόνια ενώ όλα έχουν δορυφορικές κεραίες στην ταράτσα. Λίγα παραδοσιακά κτίρια έχουν παραμείνει για να θυμίζουν το αλλοτινό ιδιαίτερο χρώμα του χωριού. Μερικά σπίτια έχουν αυλές και εκεί κάθονται συγκεντρωμένες οι γυναίκες. Τα δρομάκια είναι ιδιαίτερα στενά και στα περισσότερα από αυτά δεν περνάει αμάξι, γι' αυτό και συναντά κανείς πολλές μοτοσικλέτες. Τα καφενεία του χωριού είναι γεμάτα από

άνδρες κάθε ηλικίας, ενώ λίγο πριν την ώρα της προσευχής, πολλοί, κυρίως οι μεγάλοι σε ηλικία, πηγαίνουν στο τέμενος για να ασκήσουν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα.

9.2.2. Οι άνθρωποι

Οι άνθρωποι του Εχίνου είναι συντηρητικοί και πιστοί μουσουλμάνοι αλλά είναι φιλόξενοι και καλοπροαίρετοι με τον «ξένο», εφόσον καταλάβουν ότι δεν απειλούνται από την παρουσία του¹³⁶.

Οι Πομάκοι είναι απλοί και ζουν σε ρυθμούς αργούς. Οι γυναίκες και οι άνδρες φαίνεται να ζουν δύο παράλληλες ζωές: οι πρώτες στις αυλές και οι δεύτεροι στα καφενεία. Εξέχουσα θέση στην κοινότητα έχει πρώτα πρώτα ο ιμάμης, οι χατζήδες και οι γέροντες. Από τον Βαρβούνη Μ.Γ. πληροφορούμαστε για την διοίκηση των Πομακοχωριών: «Η κεντρική εξουσία αποτελείται από το Μουκτάρη, τη Δημογεροντία, τη Σχολική Εφορία, την Επιτροπή του τζαμιού, τον Ιμάμη, το Χότζα και τον εκλεγμένο σύμβουλο του χωριού στο κοινοτικό συμβούλιο¹³⁷». Οι αποφάσεις της επιτροπής συντονίζονται με τις αποφάσεις των επιτροπών των υπολοίπων κοινοτήτων.

Οι γεροντότεροι ασκούν την εξουσία τους στους νεότερους, στις γυναίκες και τα παιδιά. Η παλιά γενιά είναι αναχρονιστική, είναι αυτή που επιβάλλει την παράδοση, ενώ οι νεότεροι από σεβασμό την ακολουθούν. Η σύγκρουση μέσα τους είναι αναπόφευκτη διότι πλέον έχουν επαφή με τον έξω κόσμο.

¹³⁶ το γεγονός ότι είχαν απέναντι τους μια γυναίκα ενδεχομένως να βοήθησε την έρευνα διότι επέτρεψε την πρόσβαση στις γυναίκες ενώ δεν αποτελούσε μια απειλητική παρουσία στους ήδη καχύποπτους άνδρες.

¹³⁷ Βαρβούνης, Μ.Γ. (1997), *Η καθημερινή ζωή των Πομάκων. Λαογραφία, Εθνική Συνείδηση και Θρησκευτική Ταυτότητα. Το παράδειγμα του χωριού Κόκνος της Ξάνθης*. Οδυσσέας, Αθήνα. σ.39

Ακόμα και αυτοί που δεν ταξιδεύουν, κυρίως οι γυναίκες, βλέπουν τουρκικά κανάλια, κάνουν σύγκριση με τον εκεί μουσουλμανικό κόσμο που είναι πιο σύγχρονος και πιθανώς θα ήθελαν να βγάλουν το φερετζέ, να συνεχίσουν το σχολείο, να ζήσουν πιο ελεύθερα, πράγμα που προς το παρόν δεν μπορεί να συμβεί στην κλειστή κοινωνία του Εχίνου.

Η γεωγραφική απομόνωση της περιοχής, η κλειστή μουσουλμανική κοινωνία αλλά και οι διακρίσεις που αντιμετώπιζαν ιδιαίτερα παλαιότερα ακόμα και από τους μειονοτικούς Τούρκους, αποτελούν στοιχεία τα οποία έχουν επιδράσει πολύ στην ψυχοσύνθεση αυτών των ανθρώπων.

Μέχρι πρότινος δούλευαν σκληρά στα χωράφια, γεννούσαν δέκα με δώδεκα παιδιά, τους έλειπε οποιαδήποτε ενημέρωση, αγνοούσαν βασικά στοιχεία υγιεινής και είχαν πολύ κακές διατροφικές συνήθειες. Τα τελευταία χρόνια και με την παρουσία του Κέντρου Υγείας τα πράγματα έχουν αρχίσει να αλλάζουν με αργούς βέβαια ρυθμούς. Οι γυναίκες έχουν σταματήσει να γεννούν πολλά παιδιά, γιατί έχουν αρχίσει να αναγνωρίζουν ότι είναι σημαντικό να μεγαλώνουν αυτά τα παιδιά σωστά. Έχουν προσδοκίες για τα παιδιά τους και συχνά κατεβαίνουν στις πόλεις ώστε να έχουν τα παιδιά καλύτερες ευκαιρίες εκπαίδευσης και επαγγελματικού προσανατολισμού.

Στον Εχίνο, παρά την πρώτη εντύπωση η κατάσταση για τους κατοίκους είναι αρκετά δύσκολη. Οι περισσότερες μεγάλες γυναίκες παίρνουν ψυχοφάρμακα και η κατάστασή τους θεωρείται μη αναστρέψιμη¹³⁸. Οι νεότερες κοπέλες έμαθαν να ζουν κατά αυτόν τον τρόπο και με το παραμικρό έπαιρναν και οι ίδιες ψυχοφάρμακα.

Ψυχοσωματικά προβλήματα αντιμετωπίζουν και οι άνδρες και οι νέοι. Η σύγκρουση μέσα τους είναι δεδομένη. Από τη (μια) κλειστή κοινωνία του Εχίνου και από την

¹³⁸ Η πληροφορία προέρχεται από τους γιατρούς στο Κέντρο Υγείας Εχίνου.

άλλη, ο σύγχρονος τρόπος ζωής με τον οποίο έρχονται σε επαφή όταν βρίσκονται στο εξωτερικό ή στα αστικά κέντρα της Ελλάδας.

Η κατάσταση αρχίζει να αλλάζει σιγά σιγά, λείπουν όμως οι κατάλληλες υποδομές.

Σύμφωνα με τους γιατρούς, οι οποίοι προσπαθούν να ενημερώνουν και να στηρίζουν αυτούς τους ανθρώπους, είναι απαραίτητη η παρουσία ψυχολόγων και ψυχοθεραπευτών στην περιοχή.

10. Υγεία και κοινωνική φροντίδα

Τα προβλήματα ψυχικής υγείας των κατοίκων του Εχίνου που αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο αντικατροπτίζουν τη γενικότερη κατάσταση που επικρατεί στον χώρο της υγείας και της κοινωνικής φροντίδας, στη Θράκη, όπου η πρόληψη και η ενημέρωση των κατοίκων δεν είναι επαρκής.

Η υγεία και η κοινωνική φροντίδα αποτελούν βασικά κοινωνικά αγαθά, τα οποία κάθε χώρα οφείλει να εξασφαλίζει στους πολίτες της, ενώ η ποιότητα των συγκεκριμένων αγαθών συγκαταλέγονται ανάμεσα στους δείκτες κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης των κρατών. Η δυσκολία στην πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και της κοινωνικής φροντίδας, που αντιμετωπίζει η μειονότητα είναι ένα υπαρκτό και σημαντικό πρόβλημα. Άλλωστε το φαινόμενο του αποκλεισμού από τα κοινωνικά αγαθά της υγείας και την κοινωνικής φροντίδας είναι πολύ συχνό σε ομάδες με παρόμοια κοινωνικά χαρακτηριστικά¹³⁹.

Η Θράκη όπως και άλλες ακριτικές περιοχές της χώρας μας, υφίστανται γεωγραφικές ανισότητες στην προσφορά των υπηρεσιών υγείας. Παρ' όλο που στην περιοχή λειτουργεί το σημαντικό μέτρο των Κέντρων Υγείας, που προσφέρει μεγάλη βοήθεια στους κατοίκους των ορεινών και απομακρυσμένων αυτών περιοχών, φαίνεται πως υπάρχουν σημαντικές ελλείψεις όσον αφορά στη στελέχωσή τους.

Πέρα από τις όποιες ελλείψεις στην υποδομή που μπορεί να έχουν οι συγκεκριμένες υπηρεσίες, βασικό πρόβλημα αποτελεί η δυσκολία στην επικοινωνία που υπάρχει λόγω των γλωσσικών εμποδίων. Σημαντικό επίσης πρόβλημα είναι και η διαφορετική

¹³⁹ Βλ. Ζαϊμάκης Γ., Καλλινικάκη Θ.(2004), *Τοπικός χώρος και πολυπολιτισμικότητα. Σάπες, Θράκη*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα. σ.239

αντιμετώπιση των προβλημάτων υγείας από τους Πομάκους λόγω του διαφορετικού πολιτιστικού μορφώματος, της διαφορετικής αντιμετώπισης της ζωής συνολικά.

Τα γλωσσικά εμπόδια είναι πολύ μεγαλύτερα για τις γυναίκες Πομάκισσες, οι οποίες επισκέπτονται τους γιατρούς κατά κανόνα με τη συνοδεία ενός «προστάτη» και διερμηνέα, το σύζυγο, ή τον πεθερό κ.λ.π. Το γεγονός αυτό, κάνει πιο δύσκολο το έργο των ειδικών, οι οποίοι καλούνται να κατανοήσουν μέσες άκρες ποιες είναι οι ανάγκες αυτών των ανθρώπων και να τους βοηθήσουν.

Η προσπάθειά τους, επίσης, να ενημερώσουν τις γυναίκες στα ζητήματα οικογενειακού προγραμματισμού δεν είναι εύκολη διότι τα συγκεκριμένα ζητήματα χρειάζονται περισσότερη εχεμύθεια, ενώ οι κάτοικοι είναι αρνητικοί απέναντι στον οικογενειακό προγραμματισμό λόγω της θρησκείας τους¹⁴⁰.

Στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας η κατάσταση είναι παρόμοια. Αφενός υπάρχουν κενά σε οργανικές θέσεις, όπως των κοινωνικών λειτουργών με αποτέλεσμα οι εργαζόμενοι να επιβαρύνονται με πολύ δουλειά, και αφετέρου το πρόβλημα γλώσσας είναι και εδώ ένα εμπόδιο στη συνεννόηση των μειονοτικών κατοίκων με το προσωπικό των φορέων υγείας.

Γενικά, οι Πομάκοι δεν έχουν ενημέρωση για τις υπηρεσίες τις οποίες μπορούν να χρησιμοποιούν, γεγονός ιδιαίτερα προβληματικό, αν σκεφτεί κανείς το υψηλό ποσοστό αναγκών λόγω της χαμηλής κοινωνικής τους θέσης.

Ο τρόπος με τον οποίο επιλύουν αυτές τις ανάγκες είναι τα άτυπα δίκτυα κοινωνικής φροντίδας όπως είναι η οικογένεια, η γειτονιά και οι φίλοι. Η αλληλεγγύη στο

¹⁴⁰ Η συμπεριφορά των Πομάκων αναφορικά με τον αριθμό των παιδιών που κάνουν έχει αλλάξει. Οι ειδικοί ασκούν μια επιρροή πάνω τους και τονίζουν πόσο σημαντικό είναι να μεγαλώσει κανείς σωστά, με επαρκείς οικονομικούς πόρους τα παιδιά του. παρ' όλα αυτά στα πιο απομακρυσμένα χωριά οι γυναίκες συνεχίζουν να γεννάνε 10-12 παιδιά.

επίπεδο της γειτονιάς θεωρείται σημαντική αξία, ενώ η οργάνωση του «διευρυμένου οίκου» αποκλείει την απομάκρυνση των ασθενών ή υπερήλικων ατόμων από τον οικογενειακό ιστό.

11. Η Εκπαίδευση της μειονότητας

Η γλώσσα θεωρείται ένα από τα συστατικά στοιχεία της προσωπικότητας των ανθρώπων. Προκειμένου να διατηρηθεί και να προαχθεί η πολιτιστική και γλωσσική ταυτότητα καθώς και η συλλογική συνείδηση μιας μειονότητας, απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί όχι μόνο η διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας αλλά και η διδασκαλία των μαθημάτων του εκπαιδευτικού προγράμματος στη γλώσσα αυτή¹⁴¹.

Μια ιδιαίτερα σημαντική συνιστώσα του μειονοτικού προβλήματος, αποτελεί η εκπαίδευση που λαμβάνουν τα παιδιά της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης.

Η περιοχή της Θράκης παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό αναλφαριθμητισμού σε όλη τη χώρα και το χαμηλότερο ποσοστό αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης¹⁴². Το γεγονός αυτό, οφείλεται στη χαμηλή συμμετοχή της μειονότητας στην εκπαίδευση.

Τα αίτια αυτής της απόκλισης είναι πολλαπλά και δισεπίλυτα, ενώ μόλις τα τελευταία χρόνια υπάρχει ένα σχετικό ενδιαφέρον από τη μεριά της ελληνικής πολιτείας για την ουσία, το περιεχόμενο και τις ιδιαιτερότητες της μειονοτικής εκπαίδευσης.

Παρ' όλα αυτά, αναδείχτηκε από την επιτόπια έρευνα ότι υπάρχουν πολλά βήματα που πρέπει ακόμα να γίνουν. Παρακάτω εξετάζεται η σημερινή πραγματικότητα της μουσουλμανικής εκπαίδευσης η οποία είναι ίδια για το σύνολο της μειονότητας, χωρίς να υπάρχουν περαιτέρω διακρίσεις με βάση τις γλωσσικές ιδιαιτερότητες των Πομάκων και των Αθίγγανων.

¹⁴¹ Βλ. Τσιτσελίκης Κ. (2003), *Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης. Νομικό καθεστώς, προβλήματα και προοπτικές*. ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών, πρόγραμμα εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων 2002-2004. Αθήνα.

¹⁴² Βλ. Όμιλος Φίλων Νίκου Ράπη «Η σχολική εκπαίδευση της μειονότητας της Θράκης, από την εμπειρία των εκπαιδευτικών». *Σύγχρονα θέματα* τευχ.63, σ. 54

11.1. Το νομικό καθεστώς λειτουργίας της μειονοτικής εκπαίδευσης

Όσον αφορά στην μειονότητα της Δυτικής Θράκης, η συνθήκη της Λωζάννης αποτελεί από το 1923 το νομικό πλαίσιο της λειτουργίας των μειονοτικών σχολείων¹⁴³. Το καθεστώς που επικρατεί σχετικά με τα μειονοτικά σχολεία συμπληρώνεται από το Μορφωτικό πρωτόκολλο της 20^{ης} Δεκεμβρίου 1968 και την Ελληνοτουρκική Συμφωνία για την Πολιτιστική συνεργασία του 2000¹⁴⁴.

Ως αποτέλεσμα των σχετικών διατάξεων σχετικά με την αυτονομία των θρησκευτικών μειονοτήτων, τα αναλυτικά προγράμματα και η οργάνωση της εκπαίδευσης διαφέρει από την υπόλοιπη εθνική εκπαίδευση της Ελλάδας προκειμένου να διατηρηθεί η μητρική γλώσσα και ο πολιτισμός της μειονότητας. Οι Πομάκοι δεν αναγνωρίζονται εθνικά ως ξεχωριστή ομάδα, αλλά ως μέλη μιας ευρύτερης μειονότητας.

Το ελληνικό κράτος αποδέχτηκε την ταύτιση της τουρκικής γλώσσας με το θρησκευτικό χαρακτήρα της μειονότητας, γεγονός που οδήγησε στην ενιαία αντιμετώπιση των διαφορετικών ομάδων της. Όσα ισχύουν για το σύνολο της μειονότητας ισχύουν και για τους Πομάκους, ενώ τα τούρκικα θεωρούνται η αντιπροσωπευτική τους γλώσσα, όπως και των υπολοίπων μουσουλμάνων. Για το λόγο αυτό τα μαθήματα γίνονται σε δύο γλώσσες, την ελληνική και την τουρκική. Με τον τρόπο αυτό η αρχικά θρησκευτική ιδιαιτερότητα των μουσουλμάνων μετατράπηκε σε συμπαγή πολιτισμική ιδιαιτερότητα¹⁴⁵. Η μειονοτική εκπαίδευση

¹⁴³ Ιδιαίτερα τα άρθρα 41 και 45 της συνθήκης.

¹⁴⁴ Βλ. Τσιτσελίκης Κ. (2003), *Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης. Νομικό καθεστώς, προβλήματα και προοπτικές*. ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών, πρόγραμμα εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων 2002-2004. Αθήνα. σ.15

¹⁴⁵ Βλ. Κανακίδου Ε. (1997), *Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης*, Ελληνικά Γράμματα, Β' έκδοση, Αθήνα. σ. 80

αντιμετωπίζει πολλά και πολυεπίπεδα προβλήματα τα οποία θα προσπαθήσουμε να καταγράψουμε στη συνέχεια.

11.2. Σύνθεση και λειτουργία των μειονοτικών σχολείων

Στη Θράκη σήμερα λειτουργούν 244 μειονοτικά δημοτικά σχολεία και 2 μειονοτικά γυμνάσια και λύκεια –ένα στην Κομοτηνή και ένα στην Ξάνθη τα οποία ανήκουν σε ιδιώτη χωρίς να είναι όμως ιδιωτικά. Επίσης υπάρχουν ένα γυμνάσιο στην Οργάνη του Νομού Ροδόπης, και 4 γυμνάσια στις ορεινές περιοχές της Ξάνθης (στον Εχίνο, τη Σμίνθη, τις Θέρμες και τη Γλαύκη). Τα γυμνάσια αυτά είναι σχολεία ελληνικού δημοσίου, τα μαθήματα γίνονται στα ελληνικά ενώ τα θρησκευτικά διδάσκονται στα τουρκικά και το κοράνι στα οθωμανικά.

Σε μερικά από τα μειονοτικά δημοτικά, κυρίως στα ορεινά του νομού Ξάνθης, ο πληθυσμός που φοιτά είναι αμιγώς Πομάκοι. Αντίστοιχα, υπάρχουν σχολεία με μαθητές αποκλειστικά μειονοτικούς Τούρκους-αυτά είναι και τα περισσότερα- και άλλα με Αθίγγανους. Επίσης, υπάρχουν και μικτά σχολεία όπου φοιτούν μουσουλμάνοι ανεξάρτητα από την προέλευσή τους.

Οι μαθητές των μειονοτικών δημοτικών σχολείων διδάσκονται ως μητρική γλώσσα την τουρκική ανεξάρτητα από την καταγωγή τους. Ως δεύτερη, επίσημη γλώσσα του κράτους διδάσκονται την ελληνική. Αναλυτικότερα, στην τουρκική γλώσσα διδάσκονται γλώσσα, θρησκευτικά, μαθηματικά, φυσική ιστορία και τεχνικά ενώ στα ελληνικά διδάσκονται γλώσσα, μελέτη περιβάλλοντος, ιστορία, γεωγραφία, αγωγή του πολίτη. Η γυμναστική και η οδική γίνονται και στις δύο γλώσσες¹⁴⁶.

¹⁴⁶ Βλ. Κανακίδου, Ε. (1997), *Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης*, Ελληνικά Γράμματα, Β' έκδοση, Αθήνα σσ. 82-94

Στο γυμνάσιο όπου η διγλωσσία παύει να ισχύει, ο ελληνόφωνος καθηγητής, έχει να αντιμετωπίσει μαθητές οι οποίοι δε κατανοούν τα ελληνικά και δεν κατέχουν τους βασικούς όρους των μαθηματικών και της φυσικής στην ελληνική γλώσσα. Επομένως, η πρόοδος των παιδιών με το ισχύον αναλυτικό πρόγραμμα είναι στην πράξη αδύνατη, πολύ περισσότερο για τους Πομάκους, οι οποίοι δεν έχουν ως μητρική ούτε την ελληνική ούτε την τουρκική αλλά την πομακική γλώσσα.

Στα σχολεία φοιτούν κυρίως αγόρια, ενώ παρατηρείται το φαινόμενο, κυρίως από μειονοτικούς Τούρκους και τους Πομάκους της υπαίθρου, να σταματούν τα κορίτσια στην έκτη τάξη του δημοτικού. Το φαινόμενο αυτό οφείλεται στη μουσουλμανική παράδοση η οποία απαγορεύει το συγχρωτισμό των κοριτσιών με τα αγόρια μετά την εμφάνιση της εμμήνου ρήσης.

Στα Πομακοχώρια κατά τη διάρκεια της άνοιξης και του φθινοπώρου, παρατηρείται το φαινόμενο της μειωμένης φοίτησης μαθητών, εξαιτίας της απασχόλησης των αγοριών σε εποχιακές αγροτικές και κτηνοτροφικές δουλειές, αφού ο πατέρας απασχολείται συνήθως στην πόλη, προκειμένου να προσφέρει ένα πιο σταθερό εισόδημα στην οικογένεια. Αντίθετα από τα ορεινά, η φοίτηση παρατηρείται περισσότερο συστηματική στα ημιαστικά και αστικά κέντρα της περιοχής.

11.3. Διδακτικό προσωπικό

Όσον αφορά στη σύνθεση των δασκάλων, αυτή παρουσιάζει επίσης διαφορές σε σχέση με τα υπόλοιπα σχολεία της χώρας, οι οποίες οφείλονται στο διαφορετικό αναλυτικό πρόγραμμα. Σε οικισμούς λοιπόν που θα προβλεπόταν, κάτω από άλλες συνθήκες, μονοθέσιο σχολείο, λειτουργεί ουσιαστικά διθέσιο ή τριθέσιο, εφόσον

απασχολείται ένας δάσκαλος χριστιανός, ένας μουσουλμάνος, ενώ πολλές φορές απασχολείται διαφορετικός μουσουλμάνος δάσκαλος για τα θρησκευτικά.

Το διδακτικό προσωπικό των μειονοτικών σχολείων χωρίζεται σε κατηγορίες: οι μουσουλμάνοι Έλληνες υπήκοοι απόφοιτοι της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης, οι χριστιανοί Έλληνες υπήκοοι, δάσκαλοι απόφοιτοι των παιδαγωγικών σχολών, οι μετακλητοί Τούρκοι υπήκοοι απόφοιτοι των παιδαγωγικών σχολών της Τουρκίας, οι μουσουλμάνοι Έλληνες υπήκοοι απόφοιτοι των παιδαγωγικών σχολών της Τουρκίας και οι παλαιομουσουλμάνοι Έλληνες υπήκοοι απόφοιτοι των ιεροσπουδαστηρίων¹⁴⁷.

Οι δάσκαλοι καλούνται να δουλέψουν κάτω από εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες, ενώ δεν είναι καταρτισμένοι προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που προκύπτουν από τη διγλωσσία¹⁴⁸. Επιπλέον, η εκπαίδευση των χριστιανών και μουσουλμάνων δασκάλων γίνεται σε διαφορετικά ιδρύματα με διαφορετικά προγράμματα σπουδών¹⁴⁹. Οι μουσουλμάνοι δάσκαλοι έχουν ελλιπή επιστημονική παιδαγωγική κατάρτιση αφού οι σχολές, από τις οποίες αποφοιτούν, προσανατολίζονται στη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση.

Στο σχολείο, οι μεν και οι δε, διδάσκουν διαφορετικά γνωστικά πεδία, με αποτέλεσμα να μην είναι εύκολη η συνεργασία μεταξύ τους προς όφελος της μαθητικής κοινότητας. Η διοίκηση του σχολείου γίνεται από το διευθυντή, ο οποίος είναι μουσουλμάνος, ενώ ο υποδιευθυντής είναι χριστιανός.

¹⁴⁷ τα ιεροσπουδαστήρια βρίσκονται το ένα στον Εχίνο και το άλλο στην Ξάνθη. Πρόκειται για εξατάξια σχολεία που λειτουργούν ως εκκλησιαστικά ιδρύματα σε ιδιωτική βάση.

¹⁴⁸ Στην περίπτωση των Πομάκων ένα παιδί πρώτης δημοτικού καλείται να μάθει τουρκικά, ελληνικά, οθωμανικά για να ερμηνεύει το κοράνι, ενώ η μητρική του γλώσσα είναι τα πομακικά.

¹⁴⁹ Ακόμα και η παιδαγωγική μέθοδος διαφέρει. Οι μουσουλμάνοι χρησιμοποιούν δασκαλοκεντρική μέθοδο διδασκαλίας ενώ οι χριστιανοί μαθητοκεντρική. Αναλυτικά βλ. Κανακίδου, Ε. (1997), *Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης*, Ελληνικά Γράμματα, Β' έκδοση, Αθήνα. σσ. 94-95

Τέλος, οι αμοιβές των εκπαιδευτικών ποικίλουν. Οι εκπαιδευτικοί του δημοσίου αμείβονται από το κράτος, οι υπόλοιποι δεν είναι μόνιμοι, διορίζονται κάθε χρόνο με ευθύνη της σχολικής εφορείας και με διαφορετικό ύψος αμοιβής. Το γεγονός αυτό δημιουργεί πελατειακές σχέσεις των μουσουλμάνων δασκάλων με τη σχολική εφορεία, η οποία μπορεί με αυτόν τον τρόπο να ελέγχει τις καταστάσεις σε μεγάλο βαθμό. Οι δάσκαλοι, συχνά, γίνονται αντικείμενο πιέσεων τόσο από την τοπική μουσουλμανική κοινότητα όσο και από την ελληνική κρατική διοίκηση¹⁵⁰.

Τέλος, η διοίκηση των σχολείων σε όλη τη Θράκη ελέγχεται από ένα συντονιστή του οποίου το γραφείο δεν υπάγεται στο Υπουργείο Παιδείας αλλά στο Υπουργείο Εξωτερικών.

11.4. Σχολικά βιβλία και οικονομικοί πόροι

Όσον αφορά στα μαθήματα που διδάσκονται στην ελληνική γλώσσα, μέχρι πρότινος η διδακτέα ύλη και τα βιβλία ήταν ίδια με των υπόλοιπων σχολείων της ελληνικής επικράτειας. Τα βιβλία αυτά είχαν σχεδιαστεί για μαθητές που έχουν εξοικειωθεί οπτικά και ακουστικά με την ελληνική γλώσσα, κάτι που δεν ισχύει για τα παιδιά της μειονότητας¹⁵¹. Τα τελευταία χρόνια, όμως, έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες αλλαγής καθώς λαμβάνεται υπόψη ότι τα παιδιά προσπαθούν να μάθουν μια ξένη γλώσσα και όχι τη μητρική τους. Για την τουρκική γλώσσα και τα μαθήματα που διδάσκονται σε αυτή, τα βιβλία προέρχονται από το τουρκικό δημόσιο. Ενώ υπεύθυνοι και στις δύο χώρες για την μειονοτική εκπαίδευση της μουσουλμανικής

¹⁵⁰ Οι πληροφορίες προέρχονται από την επιτόπια έρευνα ανάλογα συμπεράσματα βλ. Όμιλος Φίλων Νίκου Ράπτη «Η σχολική εκπαίδευση της μειονότητας της Θράκης, από την εμπειρία των εκπαιδευτικών». *Σύγχρονα θέματα* τευχ.63, σ.56

¹⁵¹ Βλ. Κανακίδου, Ε. . (1997), *Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Ανατολικής Θράκης*, Ελληνικά Γράμματα, Β' έκδοση, Αθήνα σσ.84-85

μειονότητας δεν είναι τα αντίστοιχα Υπουργεία Παιδείας, αλλά τα Υπουργεία Εξωτερικών¹⁵².

Η κτιριακή υποδομή παρουσιάζει πολλές ελλείψεις. Παλαιά κτίρια, έλλειψη βοηθητικών χώρων και αυλής, συστέγαση του σχολείου σε χώρους του τζαμιού σε μερικές ορεινές περιοχές, έλλειψη εποπτικού υλικού, ενώ οι συνδιδασκόμενες τάξεις πολλές φορές είναι δύο και τρεις με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται περισσότερο η εκπαιδευτική διαδικασία.

11.5. Προσχολική Αγωγή

Σημαντικό στοιχείο το οποίο δυσχεραίνει τη φοίτηση των παιδιών της μειονότητας είναι το γεγονός ότι αυτά δεν εγγράφονται στα νηπιαγωγεία. Ο θεσμός του νηπιαγωγείου θα μπορούσε να προσφέρει μια περισσότερο ομαλή εξοικείωση των μαθητών με τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία που θα συναντήσει στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον στη μετέπειτα ζωή του.

Όμως το γεγονός ότι δεν υπάρχει ειδική ρύθμιση για δίγλωσσα νηπιαγωγεία περιπλέκει τα πράγματα. Η μειονότητα από τη μεριά της- όπως συμπεραίναμε από την έρευνα πεδίου- επιθυμεί και έχει προσπαθήσει να δημιουργήσει νηπιαγωγεία εξ' ολοκλήρου δικά της, γεγονός που προκαλεί τις αντιδράσεις του ελληνικού κράτους, διότι δεν προβλέπεται από τις αντίστοιχες ρυθμίσεις. Από την άλλη πλευρά, η μειονότητα αρνείται να στέλνει τα παιδιά της σε δημόσια νηπιαγωγεία διότι θεωρούν ότι εκεί θα προσπαθήσουν να εκχριστιανίσουν τα παιδιά τους.

Το αποτέλεσμα είναι τα μουσουλμανόπαιδα να μην φοιτούν στο νηπιαγωγείο και να μην εισάγονται με ομαλό τρόπο στο σύστημα εκπαίδευσης. Ένα επιπλέον πρόβλημα

¹⁵² η πληροφορία προέρχεται από την επιτόπια έρευνα.

είναι ότι οι μητέρες αδυνατούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους γιατί σε πολλές περιπτώσεις είναι αναλφάβητες και με ελάχιστες γνώσεις της ελληνικής γλώσσας. Η δυσπιστία αυτή των μειονοτικών θα πρέπει να αντιμετωπιστεί με πολύ προσεκτικά βήματα από την ελληνική πολιτεία προκειμένου να δοθεί η κατάλληλη λύση.

11.6. Τριτοβάθμια εκπαίδευση

Οι απόφοιτοι Λυκείου της μειονότητας συμμετέχουν εξίσου όπως και ο υπόλοιπος μαθητικός πληθυσμός στις εισαγωγικές εξετάσεις για την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Σύμφωνα με απόφαση του υπουργείου παιδείας (Ν. 2341/95,φ208α/6.10.95, 'αρθ. 2) ορίζεται ξεχωριστό ποσοστό θέσεων (0,5%) σε ΑΕΙ και ΤΕΙ για τα παιδιά της μουσουλμανικής μειονότητας ως μέτρο θετικής διάκρισης.

Το μέτρο αυτό «της ποσόστωσης» θεωρείται προσωρινό και έχει ως απώτερο σκοπό να μειώσει τη διαρροή των παιδιών προς τα τουρκικά πανεπιστήμια. Οι υπεύθυνοι με τους οποίους συναντήθηκα θεωρούν ότι το μέτρο βοηθάει στην εκπαίδευση της συγκεκριμένης ομάδας διότι δημιουργεί προσδοκίες στα παιδιά για το μέλλον τους. Παρ' όλα αυτά, φαίνεται να έχει και αρνητικές παρενέργειες καθώς παρατηρείται το φαινόμενο παιδιών που δεν μιλούν την ελληνική γλώσσα επαρκώς στα πανεπιστημιακά ιδρύματα¹⁵³.

¹⁵³ Οι πληροφορίες προέρχονται από την έρευνα πεδίου, με συνεντεύξεις από καθηγητές του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης και της Διεύθυνσης «Εκπαίδευσης μουσουλμανοπαίδων»

11.7. Συνέπειες της μικρής συμμετοχής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Στην κινητικότητα των μουσουλμάνων μαθητών προς τη μέση και ανώτερη εκπαίδευση είναι σκόπιμο να αναφερθούμε ειδικότερα, αφού τα στοιχεία καταδεικνύουν τη μορφωτική ανισότητα που παράγει το υπάρχον σύστημα μειονοτικής εκπαίδευσης.

Παλαιότερες έρευνες σχετικά με την κινητικότητα των μαθητών δείχνουν ότι οι μουσουλμάνοι μαθητές δεν ολοκληρώνουν την υποχρεωτική εννιάχρονη εκπαίδευση σε ποσοστό 88%, όταν το αντίστοιχο ποσοστό για τους πλειονοτικούς είναι 7%¹⁵⁴. Ενώ αυτοί που συνήθως συνεχίζουν προέρχονται από αστικές και ημιαστικές περιοχές και πρόκειται κυρίως για αγόρια. Το φαινόμενο της διαρροής συνεχίζει να είναι έντονο και σήμερα¹⁵⁵ και αποδίδεται στην αδυναμία αυτών των μαθητών να παρακολουθήσουν τα μαθήματα λόγω ανεπάρκειας στη γνώση της ελληνικής γλώσσας.

Οι μουσουλμάνοι μαθητές, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους κάνουν χρήση της μειονοτικής εκπαίδευσης, δεν έρχονται σε επαφή με τους χριστιανούς μαθητές μέσα στα πλαίσια του σχολικού περιβάλλοντος. «Η εκπαίδευση τους δεν επιτρέπει τη σχολική τους συμβίωση αλλά αντίθετα, επιβάλλει μάλλον τη σχολική τους διαφοροποίηση».¹⁵⁶ Με τον τρόπο αυτό δυσκολεύει η μετέπειτα επικοινωνία τους στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

¹⁵⁴ Βάκαλιός, Θ. (1997), Το πρόβλημα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στη Δυτική Θράκη- Η περίπτωση της μουσουλμανικής μειονότητας με έμφαση στους Πομάκους, Gutenberg, Αθήνα.

¹⁵⁵ Η πληροφορία προέρχεται από την επιτόπια έρευνα.

¹⁵⁶ Βλ. Τρέσσου Ε. – Στάθη Π. (1997), «Μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη: Τα αίτια της αποτυχίας», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 63, σ. 43

Η διαρροή από το δημοτικό στο γυμνάσιο είναι μεγάλη. Η μη συνέχιση της φοίτησης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, δυσχεραίνει την ένταξη των Πομάκων –αλλά και της υπόλοιπης μειονότητας- στην ελληνική κοινωνία, ενώ αντίθετα συμβάλλει στην γκετοποίηση τους.

Οι αρνητικές επιπτώσεις της κατάστασης που περιγράψαμε είναι πολλαπλές. Οι νέοι βγαίνουν πολύ νωρίς στη βιοπάλη, εργαζόμενοι σε χαμηλόμισθες δουλειές ως ανειδίκευτοι εργάτες σε εργασίες τις οποίες δεν αναλαμβάνουν οι χριστιανοί. Ο αναλφαβητισμός, τους καθιστά περισσότερο ευάλωτους στην εκμετάλλευση στο χώρο εργασίας, στη χειραγωγή από τα διάφορα πολιτικά κέντρα ενώ συχνά πέφτουν θύματα ρατσιστικής αντιμετώπισης αφού θεωρείται από κάποιους αδαείς ότι η σχολική τους αποτυχία και η έλλειψη κοινωνικών δεξιοτήτων τους οφείλεται σε επιλογές των ίδιων ή σε χαρακτηριστικά της «φυλής τους».

12. Επίλογος

12.1. Δυσκολίες στη συλλογή υλικού και την έρευνα

Πρέπει να σημειωθεί ότι κατά τη βιβλιογραφική διερεύνηση του θέματος διαπιστώθηκε η έλλειψη προηγούμενων, πρόσφατων κοινωνιολογικών μελετών. Για την ακρίβεια υπάρχουν αρκετά βιβλία για τους Πομάκους, όμως τα περισσότερα από αυτά ασχολούνται με την ιστορία και την καταγωγή της συγκεκριμένης ομάδας, ενώ άλλα ασχολούνται με την λαογραφία, την δημοτική μουσική και τις θρησκευτικές γιορτές τους. Τέλος, υπάρχουν βιβλία και άρθρα ανθρωπολογικής κατεύθυνσης αναφορικά με την παραδοσιακή πομακική κοινωνία.

Επιπλέον, η συγκεκριμένη ομάδα τα τελευταία χρόνια, όπως έχουμε ήδη επισημάνει δεν έχει παραμείνει σταθερή, αλλά γνωρίζει μια συνεχή κοινωνική κινητικότητα. Ως αποτέλεσμα, μελέτες των τελευταίων ετών θεωρούνται ξεπερασμένες και δεν μπορούν να αποτελούν ασφαλή μέσα προσέγγισης του συγκεκριμένου θέματος. Για τον λόγο αυτό άλλωστε κρίθηκε αναγκαία η επιτόπια έρευνα.

Βασικό πρόβλημα αποτέλεσε το γεγονός ότι τα καταγεγραμμένα στοιχεία που υπάρχουν στους κρατικούς φορείς αναφορικά με την ομάδα των Πομάκων αλλά και γενικά τη μουσουλμανική μειονότητα στη Δ. Θράκη είναι ελάχιστα έως ανύπαρκτα. Λόγω της σοβαρότητας του μειονοτικού ζητήματος, για το ελληνικό κράτος, τα στοιχεία αυτά, στο βαθμό που υπάρχουν δεν είναι εύκολα προσβάσιμα.

Ένα άλλο ζήτημα που αφορά κυρίως την επιτόπια έρευνα, ήταν η ένταξη της ερευνήτριας στο πολιτικό –ιδεολογικό κλίμα της περιοχής της Θράκης αναφορικά με τη μειονότητα. Είναι αλήθεια ότι μόνο από κοντά μπορεί να κατανοήσει κανείς τις

ιδιαιτερότητες της περιοχής, ενώ η άντληση πληροφοριών θα πρέπει να γίνεται με τρόπο που να μη διακυβεύεται η αντικειμενικότητά τους.

Ο ερευνητής καλείται να αναπτύξει ουσιαστική επικοινωνία με τα υποκείμενα της έρευνας και παράλληλα θα πρέπει να παραμείνει αντικειμενικός και χωρίς να εκφράζει τις προσωπικές του θέσεις. Η χρυσή τομή, ανάμεσα στα δύο, σίγουρα αποτελεί εν γένει πρόβλημα κάθε επιτόπιας έρευνας, στη συγκεκριμένη όμως μελέτη το γεγονός ότι η ερευνήτρια είναι μέλος του πλειονοτικού πληθυσμού, αποτελούσε ένα επιπλέον πρόβλημα που έπρεπε να επιλυθεί, έτσι ώστε να κερδίσει την εμπιστοσύνη αυτών των ανθρώπων.

Η ομάδα των Πομάκων έχει βιώσει ένα πολύπλευρο και έντονο στιγματισμό, με αποτέλεσμα να γίνονται ιδιαίτερα καχύποπτοι απέναντι στον «ξένο». Στα μάτια τους ο πλειονοτικός πληθυσμός γίνεται ενιαίος, γίνεται ο φορέας ενός ανώτερου κοινωνικού status και υπαίτιος για πολλά από τα βάσανα που έχουν περάσει. Ακόμα και αν η κατάσταση έχει αρχίσει να αλλάζει, οι μνήμες και τα στερεότυπα δεν έχουν ξεπεραστεί. Ο «ξένος» που πλησιάζει τους Πομάκους οφείλει να είναι πλήρως ενημερωμένος προκειμένου να αποφύγει τις κακοτοπιές και επίσης οφείλει να σεβαστεί τις πολιτισμικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητές τους.

Ένας άλλος λόγος για τον οποίο οι Πομάκοι είναι καχύποπτοι απέναντι στον ερευνητή, είναι ότι κατά καιρούς διάφοροι πολιτικοί παράγοντες, δημοσιογράφοι και ερευνητές, τους «χρησιμοποίησαν» για τα προσωπικά τους οφέλη, λέγοντάς τους πως θα τους βοηθήσουν ή πως πρόκειται για το καλό της ομάδας τους, ενώ όπως αντιλαμβάνεται κανείς, το μόνο που επήλθε από τις ελπίδες που καλλιεργούσαν οι Πομάκοι για την βελτίωση της θέσης τους ήταν η ματαίωση για όσα τους είχαν υποσχεθεί.

Ο ερευνητής καλείται να είναι ειλικρινής απέναντι στα υποκείμενα της έρευνάς του. Πρέπει από την αρχή να φτιάξει ένα πλαίσιο, εξηγώντας τι προτίθεται ακριβώς να κάνει. Θα πρέπει να είναι έτοιμος να απαντήσει και ο ίδιος σε ερωτήσεις που θα του απευθύνουν και κυρίως να μην καλλιεργεί προσδοκίες στους ερωτώμενους προκειμένου να κάμψει την εσωστρέφειά τους.

Το φύλο του ερευνητή επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τις σχέσεις που αναπτύσσει με τα υποκείμενα της έρευνας. Αρχικά, πιστεύαμε ότι μια γυναίκα ερευνήτρια θα είχε μεγαλύτερη δυσκολία στο να της επιτραπεί η πρόσβαση, από ότι ένας άνδρας ερευνητής, προκειμένου να γνωρίσει τις συνήθειες και τον τρόπο ζωής κυρίως των ανδρών Πομάκων. Παρ' όλα αυτά, η πρόσβασή μας, τόσο στο τζαμί, όσο και στα καφενεία των χωριών ήταν εύκολη και σε ένα βαθμό ενθαρρύνθηκε από τους ίδιους τους κατοίκους οι οποίοι δεν βλέπουν συχνά ξένους στα χωριά τους.

Μια άλλη δυσκολία αποτέλεσε το γεγονός ότι δεν γνωρίζω την Πομακική γλώσσα με αποτέλεσμα να είναι πολύ διαφορετικό το σημασιολογικό-εννοιολογικό σύστημα των κατοίκων σε σχέση με το δικό μου. Οι συζητήσεις μας γινόντουσαν στα ελληνικά, με αποτέλεσμα κάποιοι, και πιο συχνά οι γυναίκες, να δυσκολεύονται να διατυπώσουν τη σκέψη τους και η διαδικασία επικοινωνίας να γίνεται περισσότερο δύσκολη.

Το γεγονός ότι η επικοινωνία δεν γινόταν στη μητρική γλώσσα των κατοίκων, αποτελεί σίγουρα μειονέκτημα για μια έρευνα τέτοιας φύσεως. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη γλώσσα, η σημασία και το περιεχόμενο που δίνουν στις λέξεις αποτελούν μια σημαντική διάσταση της συμμετοχικής παρατήρησης. Μειονέκτημα για την αποκωδικοποίηση που χρειάζεται στη γλώσσα και στις συμπεριφορές των ανθρώπων ήταν ο σχετικά μικρός χρόνος παραμονής στην περιοχή. Ο χρόνος άλλωστε ήταν μοιρασμένος ανάμεσα σε συνεντεύξεις με τους φορείς και συζητήσεις με τους Πομάκους.

Τέλος, δεν μου δόθηκε η ευκαιρία να παρακολουθήσω κάποια κοινωνική εκδήλωση ή θρησκευτική γιορτή, καθαρά πομακική ούτε στην Κομοτηνή ούτε στον Εχίνο προκειμένου να αποκτήσω μια γενικότερη γνώση γύρω από τα ήθη και τα έθιμα τους: να παρατηρήσω τη συμπεριφορά τους σε σημαντικά γεγονότα της ζωής τους, όπως αρραβώνες, γάμους, θρησκευτικές γιορτές κ.λ.π.

12.2. Συμπεράσματα

Εξετάζοντας κανείς την μειονότητα των Πομάκων αντιλαμβάνεται ότι η κοινωνική τους πραγματικότητα δεν μπορεί να εξεταστεί χωριστά από τα ιστορικά γεγονότα που τη δημιούργησαν. Η συνθήκη της Λωζάννης, με το θεσμικό καθεστώς που δημιούργησε για ολόκληρη την μειονότητα δεν συνεπάγεται αναγκαστικά ένα υποδεέστερο status, αντίθετα εγγυάται την τυπικά τουλάχιστον ισότιμη θέση τους μέσα στην ελληνική κοινωνία. Το μειονοτικό status προκύπτει από την κρατική αυθαιρεσία εις βάρος τους και βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την χρήση των κατασταλτικών μέτρων.

Η ιδεολογική παράσταση των Πομάκων από την πλευρά της πλειονότητας έχει την τάση να τους διαχωρίζει από τα υπόλοιπα μέλη της μειονότητας και να τους προσδίδει κάποια θετικά χαρακτηριστικά. Η αντιμετώπιση όμως που έχουν από τους κρατικούς και κοινωνικούς φορείς, οι οποίοι συχνά υποβάλλουν αδιακρίτως σε μηχανισμούς αποκλεισμού και διακρίσεων τη μειονότητα, ενισχύει το αίσθημα της συλλογικής μουσουλμανικής ταυτότητας στους κόλπους της.

Από τη μελέτη στο σύνολό της (βιβλιογραφική έρευνα, συνεντεύξεις με φορείς, συνεντεύξεις με Πομάκους), προέκυψε ότι οι Πομάκοι αντιμετωπίζουν έντονα

εκπαιδευτικά και επαγγελματικά προβλήματα με αποτέλεσμα η κοινωνική τους θέση να είναι πολύ χαμηλή και να υφίστανται πολλών ειδών διακρίσεις. Η οικονομική και κοινωνική τους θέση είναι ιδιαίτερα υποβαθμισμένη.

Η φτώχεια μαστιίζει πολλά νοικοκυριά, συνήθως πολυμελών οικογενειών που έχουν αυξημένες ανάγκες, αλλά χαμηλά εισοδήματα. Η συγκεκριμένη ομάδα γνωρίζει υψηλό ποσοστό ανέργων- πράγμα που φαίνεται από τις διαστάσεις που έχει πάρει η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Ο αναλφαβητισμός και η περιθωριακή θέση των γυναικών επιδεινώνουν την κατάσταση. Επιπλέον, οι άνθρωποι αυτοί αντιμετωπίζουν προβλήματα στην κάλυψη των αναγκών τους, στους τομείς της υγείας και της κοινωνικής φροντίδας.

Οι Πομάκοι ασχολούνται αποκλειστικά σχεδόν με τον πρωτογενή τομέα και την ανειδίκευτη εργασία, γεγονός που παρατείνεται και επιτείνεται και λόγω του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, της άγνοιας της ελληνικής γλώσσας και του τρόπου κατανομής των περιορισμένων θέσεων εργασίας.

Το θέμα της εκπαίδευσης των Πομάκων φαίνεται πως είναι από τα πιο σημαντικά. Η «ειδική» εκπαίδευση που λαμβάνουν δεν μπορεί παρά να δημιουργήσει «ειδικούς» μαθητές και «ιδιαίτερους» πολίτες. Η πολυγλωσσία, η απουσία της μητρικής γλώσσας από το πρόγραμμα διδασκαλίας, η έλλειψη κατάρτισης των δασκάλων σε ζητήματα μειονοτήτων, η έλλειψη υποδομών στα σχολικά κτίρια, όλα συντελούν στο να φεύγουν τα παιδιά αυτά πρόωρα από το σχολείο, με τις συνέπειες που ήδη έχουμε αναφέρει.

Ακόμα κα αν έχουν αποφοιτήσει από το δημοτικό, δεν έχουν στην πλειονότητά τους μάθει ελληνικά. Έτσι, αδυνατούν να παρακολουθήσουν το σχολικό πρόγραμμα και διακόπτουν τη φοίτηση τους στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση με αποτέλεσμα να μην

έχουν αποκτήσει τα κατάλληλα εκπαιδευτικά και επαγγελματικά εφόδια για την ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας.

Για το λόγο αυτό δεν γίνεται πλήρη αξιοποίηση των ικανοτήτων και των γνώσεών τους και καταλήγουν στην ανεργία, την ημιαπασχόληση και τη «μαύρη εργασία», δουλεύοντας κάτω από άσχημες συνθήκες όσον αφορά στις αμοιβές, στην ασφάλιση αλλά και στις προοπτικές.

Οι Πομάκοι, ειδικά αυτοί που διαμένουν στα ορεινά της Θράκης, είναι προσκολλημένοι στις παραδοσιακές κοινωνικές σχέσεις. Τα κορίτσια παντρεύονται σε μικρή ηλικία, τα αγόρια συνεχίζουν το επάγγελμα του πατέρα ή εργάζονται μαζί του.

Σε σχέση με τις Πομάκισσες ο ανδρικός πληθυσμός έχει κάποια πλεονεκτήματα. Οι άνδρες γνωρίζουν καλύτερα ελληνικά και οι επιταγές της θρησκείας τους επιτρέπουν να σπουδάσουν και να εξελιχθούν επαγγελματικά, ακόμα και αν στην πραγματικότητα παρεμβάλλονται άλλοι παράγοντες που διακόπτουν την εξέλιξή τους.

Συχνά, οι ίδιοι οι γονείς δεν ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να συνεχίσουν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση διότι φοβούνται την απόρριψη και τον αποκλεισμό. Θεωρούν ότι και να τελειώσουν τα παιδιά τους την τριτοβάθμια εκπαίδευση δεν θα μπορέσουν να τοποθετηθούν σε θέση ανάλογη με τα προσόντα τους λόγω του μειονοτικού τους status.

Οι Πομάκοι είναι καχύποπτοι απέναντι στο υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο και ιδιαίτερα απέναντι στις κρατικές υπηρεσίες, με αποτέλεσμα να μην αναζητούν την πληροφόρηση από δημόσιους φορείς, σχετικά με τις υπηρεσίες που προσφέρουν. Παρόλο που είναι Έλληνες πολίτες, έχουν υιοθετήσει μια στάση παραίτησης από τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους, γεγονός που οφείλεται τόσο στις μέχρι τώρα

διακρίσεις που έχουν υποστεί αλλά και στον τρόπο σκέψης τους λόγω της θρησκείας τους.

Ακόμα και στην περίπτωση που αναζητούν αυτήν την πληροφόρηση τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν λόγω της άγνοιας της ελληνικής γλώσσας είναι μεγάλα και ζητούν μια επιτακτική λύση.

12.3. Προτάσεις

Το ζήτημα της μειονότητας των Πομάκων αποτελεί ένα δύσκολο και ευαίσθητο θέμα, με ποικίλες εθνικές και διπλωματικές προεκτάσεις. Λόγω της σοβαρότητας του ζητήματος απαιτούνται προσεκτικοί χειρισμοί από ανθρώπους ειδικευμένους σε συγκεκριμένα ζητήματα. Όποια μέτρα και αν παρθούν για τη βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής τους θέσης θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ακόλουθοι παράμετροι:

- οι ιδιαιτερότητες που προκύπτουν από την θρησκεία, τα ήθη και τα έθιμα τους
- οι ισχυροί οικογενειακοί και συγγενικοί δεσμοί
- οι ελλείψεις που έχουν στην ελληνική γλώσσα
- η δυσπιστία τους απέναντι στο κράτος και κατ' επέκταση η επιρροή που μπορεί να δέχονται από άλλα ισχυρά κέντρα.

Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει κάποιες προσπάθειες για την καλύτερη ένταξη αυτής της ομάδας στην ελληνική κοινωνία μέσα από την «Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων», τον ΟΑΕΔ και τα Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης. Στρατηγικός στόχος αυτών των προσπαθειών πρέπει να είναι:

α)η βελτίωση των προσόντων των Πομάκων

β)η είσοδος και παραμονή τους στην αγορά εργασίας

γ)η επαγγελματική τους επανένταξη σε περίπτωση αποκλεισμού τους.

Οι υπάρχουσες δομές φαίνονται να είναι αρκετές προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα άτομα της συγκεκριμένης ομάδας. Αυτό που χρειάζεται να γίνει είναι ένας καλύτερος συντονισμός στις λειτουργίες τους. Επιπρόσθετα, η δημιουργία νέων δομών που θα παρείχε αποκλειστικά υπηρεσίες στους Πομάκους ή σε μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας γενικά, θα είχε σαν αποτέλεσμα τον μεγαλύτερο αποκλεισμό και γκετοποίηση τους. Επομένως:

- Κρίνεται αναγκαία η βελτίωση των προσφερόμενων υπηρεσιών εκπαίδευσης, κατάρτισης, συμβουλευτικής, στήριξης κλπ. που παρέχονται στη συγκεκριμένη ομάδα από τους ήδη υπάρχοντες κρατικούς φορείς. Θα πρέπει να υπάρχει μια συνέχεια στις ενέργειες που υλοποιούνται για την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού και να μη γίνονται σποραδικά και μεμονωμένα προγράμματα.
- Επιπλέον, επιβάλλεται η ενίσχυση των συμβουλευτικών και κοινωνικών υπηρεσιών με εξειδικευμένους κοινωνικούς επιστήμονες στους αρμόδιους φορείς για ενημέρωση και παροχή συμβουλευτικής στήριξης στα άτομα και την ευρύτερη κοινότητα.
- Βασικός παράγοντας για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των Πομάκων είναι η ενημέρωση των ενδιαφερομένων σχετικά με τους φορείς και τις υπηρεσίες που μπορούν να απευθυνθούν για την επίλυση των αναγκών τους. Λόγω της ιδιαίτερης κατάστασης η ενημέρωση αυτή θα πρέπει να γίνεται από ανθρώπους με κύρος οι οποίοι γίνονται αποδεκτοί από την μειονότητα όπως π.χ. ο θρησκευτικός ηγέτης, οι δάσκαλοι ή αντιπρόσωποι της κοινότητάς τους.
- Κρίνεται ως ιδιαίτερα χρήσιμο οι δάσκαλοι να έχουν καλή πρόσβαση σε ενημερωτικό υλικό σε βάσεις δεδομένων και καταλόγους αρμόδιων φορέων

και υπηρεσιών της περιοχής, σε προγράμματα κατάρτισης και σε υποστηρικτικές και συμβουλευτικές υπηρεσίες. Παράλληλα, για τις ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές, η ενημέρωση θα μπορούσε να γίνεται από κλιμάκια λειτουργιών εξειδικευμένων για τη συγκεκριμένη ομάδα.

- Όσον αφορά στην μειονοτική εκπαίδευση είναι αναγκαία η αναβάθμισή της. Η προώθηση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης μπορεί να αναδειχτεί ιδιαίτερα σημαντική προκειμένου να δημιουργηθούν οι κατάλληλοι μηχανισμοί που θα εξασφαλίσουν τη συνοχή και την ομαλή συνύπαρξη των ομάδων με τα διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Η εκπαίδευση μπορεί να λειτουργήσει θετικά και να άρει τα στερεότυπα και τις διακρίσεις εις βάρος της μειονότητας.
- Θα βοηθούσε επίσης η συστηματική λειτουργία του θεσμού της ενισχυτικής διδασκαλίας για όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, με έμφαση στην ελληνική γλώσσα, καθώς και η υποστήριξη των νέων αναφορικά με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στην ένταξή τους στην αγορά εργασίας.
- Απαραίτητη είναι η κατάλληλη επιμόρφωση των εκπαιδευτικών της μειονοτικής εκπαίδευσης και προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των δασκάλων αλλά και μεταξύ των γονέων και των δασκάλων. Επίσης, σημαντική είναι η καλλιέργεια εμπιστοσύνης και διαβεβαίωσή τους ότι δεν υπάρχει φόβος αφομοίωσής τους από την ευρύτερη κοινότητα.
- Τέλος, χρειάζεται η λειτουργία προγραμμάτων κατάρτισης και δια βίου εκπαίδευσης. Πολλά από τα προγράμματα κατάρτισης που υπάρχουν, προϋποθέτουν την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, επομένως θα πρέπει να δίνεται η ευκαιρία σε όσους το επιθυμούν να ολοκληρώνουν την βασική εκπαίδευση ή να προβλέπεται μια φάση προκατάρτισης για όσους δεν

την έχουν ολοκληρώσει. Η επαγγελματική εκπαίδευση στις σύγχρονες γεωκτηνοτροφικές μεθόδους μπορεί να αποδειχτεί πολύ ωφέλιμη για τους νέους της μειονότητας.

Όσον αφορά στις επιστημονικές προσεγγίσεις του θέματος, θεωρείται απαραίτητο να γίνουν μελέτες που θα εμβαθύνουν σε επιμέρους θέματα και θα αναδείξουν διάφορες εκφάνσεις της ζωής των Πομάκων. Οι μελέτες αυτές μπορούν να επικεντρώνονται κυρίως:

1. στα ζητήματα απασχόλησης
2. στο ζήτημα της εκπαίδευσης
3. στη πολιτιστική ζωή
4. στις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες διαβίωσης.

Σκοπός των μελετών αυτών θα είναι να γίνει πιο κατανοητός ο τρόπος ζωής και σκέψης των Πομάκων με απώτερο σκοπό να βελτιωθούν περαιτέρω οι συνθήκες διαβίωσής τους.

Η πολιτισμική πολυμορφία της περιοχής μπορεί να αποτελέσει ένα σημαντικό πολιτισμικό κεφάλαιο για την τοπική κοινωνία. Για να συμβεί αυτό θα πρέπει να αναπτυχθούν πολιτικές απασχόλησης, να δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας, να αναπτυχθεί η διαπολιτισμική εκπαίδευση, να γίνει σεβαστή η διαφορετικότητα.

Σε όλα αυτά τα μέτρα, εκτιμάται ως ιδιαίτερα χρήσιμο να συμμετέχουν άτομα από την ίδια την κοινότητα των Πομάκων. Προκειμένου να αναπτυχθεί κοινωνικά και πολιτισμικά η περιοχή θα πρέπει να καταπολεμηθούν οι διακρίσεις και ο αποκλεισμός, όπου και όταν αυτός υπάρχει.

Η κοινωνική ένταξη της μειονότητας προϋποθέτει τη γενικότερη οικονομική ανάπτυξη της Δυτικής Θράκης. Είναι απαραίτητο, να εφαρμοστεί μια αναπτυξιακή πολιτική και να δοθούν ευκαιρίες επενδύσεων στην τοπική οικονομία. Κύρια στοιχεία

αυτής της πολιτικής θα πρέπει να είναι η ισονομία και ισοπολιτεία των κατοίκων, η παροχή διευκολύνσεων στην εκπαίδευση και στην επαγγελματική κατάρτιση, η ευχέρεια ανάπτυξης των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων.

Οι Πομάκοι, από τη μεριά τους, έχουν αρχίσει να αναγνωρίζουν τα οφέλη που τους προσφέρει η ελληνική υπηκοότητα και κατ' επέκταση, η ένταξή τους στους Ευρωπαίους πολίτες. Επιπλέον τα τελευταία χρόνια έχουν αρχίσει να κατεβαίνουν στα αστικά κέντρα, και να βγαίνουν από την απομόνωση που τους δημιουργούσε στρεβλές εικόνες. Αναγνωρίζουν πλέον ότι υπάρχουν κοινά προβλήματα που τους συνδέουν με τους υπόλοιπους Έλληνες πολίτες, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε περισσότερο συλλογικές δράσεις.

Χρειάζεται να δημιουργηθεί ένα ανοιχτό, διαπολιτισμικό περιβάλλον, που θα παρέχει ευκαιρίες για απασχόληση και συνεργασία, προϋποθέσεις για ένα καλύτερο βιοτικό επίπεδο, το οποίο θα ενισχύει την κοινωνική συλλογική δράση των ατόμων και θα προάγει την κοινωνική αλληλεγγύη και την αποδοχή της ιδιαιτερότητας σε μια κοινωνία των πολιτών.

13. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Ακαδημία Αθηνών (1995), *Η ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές*. Κέντρο Ερευνας της Ελληνικής Κοινωνίας. Αθήνα.

Αλεξανδρής, Α. (1988), *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*. Γνώση, Αθήνα.

Αναστασιάδου, Ι. (1982), *Ο Βενιζέλος και το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930*. Φιλιππότη, Αθήνα.

Ασημακοπούλου, Φ., Χρηστίδου-Λιοναράκη, Σ. (2002), *Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις*. Λιβάνη, Αθήνα.

Βακαλιός, Θ. (1997), *Το πρόβλημα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στη Δυτική Θράκη- Η περίπτωση της μουσουλμανικής μειονότητας με έμφαση στους Πομάκους*. Gutenberg, Αθήνα.

Βαρβούνης, Μ.Γ. (1997), *Η καθημερινή ζωή των Πομάκων. Λαογραφία, Εθνική Συνείδηση και Θρησκευτική Ταυτότητα. Το παράδειγμα του χωριού Κύκνος της Ξάνθης*. Οδυσσέας, Αθήνα.

Βερεμής, Θ. (1999), *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.

Βερεμής, Θ. (1999), *Ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-1998*. ΕΛΙΑΜΕΠ Αθήνα.

Cummins, J. (1999), *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση: Εκπαίδευση με σκοπό την ενδυνάμωση σε μια κοινωνία ετερότητας*, μτφρ. Αργύρη Σ., Gutenberg, Αθήνα.

Δεμερτζής, Ν. (1996), *Ο λόγος του εθνικισμού, αμφίσημο σημασιολογικό πεδίο και σύγχρονες τάσεις*. Σάκκουλα, Αθήνα.

Διβάνη, Α. (1995), *Ελλάδα και μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της κοινωνίας των εθνών*. Νεφέλη, Αθήνα.

Δώδος, Δ.Χ. (1994), *Εκλογική γεωγραφία των μειονοτήτων. Μειονοτικά κόμματα στη Νότιο Βαλκανική, Ελλάδα, Βουλγαρία, Αλβανία*. Εξάντας, Αθήνα.

ΕΠΕΑΕΚ- 2^ο ΚΠΣ, *Μελέτη της επαγγελματικής προετοιμασίας και ένταξης των ατόμων που κινδυνεύουν από κοινωνικό αποκλεισμό: η περίπτωση της μουσουλμανικής μειονότητας*. Αθήνα, Μάιος 2000.

Επιστημονικό Συμπόσιο (2004), *Μειονότητες στην Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

Ζαϊμάκης, Γ., Καλλινικάκη, Θ. (2004), *τοπικός χώρος και πολυπολιτισμικότητα. Σάπες, Θράκη*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Ζαφείρης, Κ.Μ. (1998), *Καταπίεση μειονοτήτων. Αλήθεια και μυθεύματα*. Εταιρεία Θρακικών Ερευνών, Κομοτηνή

Ηρακλείδης, Α. (2001), *Η Ελλάδα και ο εξ ανατολών κίνδυνος, αδιέξοδα και διέξοδοι*. Πόλις, Αθήνα.

Ηρακλείδης, Α. «Τα αίτια της αντιμειονοτικής πολιτικής» στο: Επιστημονικό Συμπόσιο (2004), *Μειονότητες στην Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

Hobsbawm, E.J. (1994), *Εθνη και εθνικισμός. Από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*. Ινστιτούτο του βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Θεοδωρίδης, Π. (2004), *Οι μεταμορφώσεις της ταυτότητας. Έθνος, Νεωτερικότητα και Εθνικιστικός Λόγος*. Αντιγόνη, Θεσσαλονίκη.

Θεοχαρίδης, Π. (1995), *Πομάκοι. Οι μουσουλμάνοι της Ροδόπης*. Πολιτιστικό και αναπτυξιακό κέντρο Θράκης, Ξάνθη.

-1999 «οι Πομάκοι ως μέρος του μειονοτικού προβλήματος της Θράκης» Διάλεξη στη θρακική Εστία Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

Ιμάμ Μ., Τσακηρίδη Ο. (2003), *Μουσουλμάνοι και κοινωνικός αποκλεισμός*. Λιβάνη, Αθήνα

Kedourie, E. (1999), *Ο Εθνικισμός*. Κατάρτι, Αθήνα.

Κανακίδου, Ε. (1997), *Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης*, Ελληνικά Γράμματα, Β' έκδοση, Αθήνα.

Καραμπελιάς, Γ. (2004), *Τουρκία, Θρησκεία, Κοινωνία και Πολιτική*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Κιτρομηλίδης, Π.Μ. «'Νοερές κοινότητες' και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια». Στο : Θ.Βερεμής (επιμ.) (1999), *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα, σελ.53-131.

Κυριαζή, Ν. (2000), *Η κοινωνιολογική έρευνα- Κριτική επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

Λέκκας, Π. (1992), *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*. Ε.Μ.Ν.Ε – ΜΝΗΜΩΝ 1992, Αθήνα.

Λέσχη των Νέων Ελλήνων (1994), *Η Συνθήκη της Λωζάννης. Το πλήρες κείμενο. Προσθήκες- Ερμηνευτικοί νόμοι. Οι τουρκικές παραβιάσεις από το 1923 μέχρι σήμερα*. Παπαζήση, Αθήνα.

Λυδάκη, Α. (2001), *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Καστανιώτης, Αθήνα.

Μήλλας, Η. (2001), *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων. Σχολικά βιβλία, ιστοριογραφία, λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Μήλλας, Η. «Η δυσκολία προσέγγισης του θέματος “μειονότητες”» στο Επιστημονικό Συμπόσιο (2004) *Μειονότητες στην Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεολληνικού πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

Μητσάκης, Κ. (1979), «Πομακικές διασκευές του τραγουδιού για το γεφύρι της Άρτας», στο Γ' *Συμπόσιο Λαογραφίας του βορειοελλαδικού χώρου*, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ σ.461-492.

Μητσάκης, Κ. (1983), «Ακριτικά τραγούδια της αρπαγής στους Πομάκους» στο Δ' *Συμπόσιο Λαογραφίας του βορειοελλαδικού χώρου*, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, σ.189-204

Όμιλος Φίλων Νίκου Ράπτη (1997), «Η σχολική εκπαίδευση της μειονότητας της Θράκης, από την εμπειρία των εκπαιδευτικών». *Σύγχρονα θέματα* τευχ.63

Ονσούνογλου, Ι. (1997), «Κριτική στη μειονοτική εκπαίδευση. Η ματιά του μειονοτικού». *Σύγχρονα θέματα* τεύχ. 63

Παμπούκης, Χ. (1997), «Το άρθρο 19 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας. Ρέκβιεμ για μια αναχρονιστική διάταξη». *Σύγχρονα θέματα* τεύχ. 63

Παναγόπουλος, Β. (2000), «Η ενσωμάτωση της Θράκης». Ελευθεροτυπία- Ιστορικά, 11.5.2000.

Πασπαγεωργίου, Γ., Πετράκη, Γ., Ρυλμόν, Π. (1995), Π. *Εκθέσεις επιτόπιας έρευνας για την κατάσταση και τις προοπτικές αναδιάρθρωσης των επιχειρήσεων μεταποίησης στους κλάδους «1. Ενδύματος και Κλωστοϋφαντουργίας Ν. Ξάνθης»* ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, Αθήνα

Περιβαλλοντολογική ομάδα Ενιαίου Λυκείου Γλαύκης (2001), *Ορεινά μονοπάτια στα Πομακοχώρια της Ξάνθης*. Ταμείον Θράκης, Ξάνθη.

Ροζάκης, Χ. «Το διεθνές νομικό καθεστώς του Αιγαίου και η ελληνοτουρκική κρίση. Τα διμερή και τα διεθνή θεσμικά ζητήματα» στο Αλεξανδρή, Α. (1988) *οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*

Σαρρής, Ν. (χ.χ.), *Οσμανική Πραγματικότητα. Συστημική παρά-θεση δομών και λειτουργιών I Το δεσποτικό κράτος*. Αρσενίδης, Αθήνα

Σαρρής, Ν. (χ.χ.), *Οσμανική Πραγματικότητα. Συστημική παρά-θεση δομών και λειτουργιών II. Η Δογματική Διοίκηση*. Αρσενίδης, Αθήνα.

Σγουρίδης, Π. (2000), *Θράκης προβληματισμοί στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*. Καστανιώτη, Αθήνα.

Σολταρίδης, Σ.Α. (1997), *Η ιστορία των Μουφτειών της Δ. Θράκης*. Νέα Σύνορα, Αθήνα.

Τούντα- Φεργάδη, Α. (1986), *Θέματα ελληνικής διπλωματικής ιστορίας (1912-1932)*. Αναστασίου, Αθήνα.

Τρέσσου Ε. – Στάθη Π. (1997), «Μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη: Τα αίτια της αποτυχίας», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 63,

Τρουμπέτα, Σ. (2001), *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων*. Κριτική, Αθήνα.

Τσιμπιρίδου, Φ. «Αποχρώσεις μιας μειονοτικής κατάστασης. Η περίπτωση της Ελληνικής Θράκης σήμερα» στο Επιστημονικό Συμπόσιο (2004), *Μειονότητες στην Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεολληνικού πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

Τσιτσελίκης, Κ. (1996), *Το Διεθνές και Ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η Ελληνική έννομη τάξη*. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.

Τσιτσελίκης, Κ.- Χριστόπουλος, Δ. (1999), *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα. Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών*. Κριτική, Αθήνα.

Τσιτσελίκης, Κ. (1999), «Η θέση του μουφτή στην ελληνική έννομη τάξη», στο Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.), *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα*, Κριτική, Αθήνα,

Τσιτσελίκης, Κ. (2003), *Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης. Νομικό καθεστώς, προβλήματα και προοπτικές*. ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών, πρόγραμμα εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων 2002-2004. Αθήνα

Φραγκόπουλος, Ι. «Σε μια ορεινή πομακική κοινότητα της Θράκης» σσ. 261-284, στο Επιστημονικό Συμπόσιο (2004), *Μειονότητες στην Ελλάδα*. Εταιρεία Σπουδών Νεολληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

Χιδίρογλου, Π. (1989), *Οι έλληνες Πομάκοι και η σχέση τους με την Τουρκία*. Ηρόδοτος, Αθήνα.

Χριστόπουλος, Δ. (1997), «Ανθρώπινα δικαιώματα και μειονοτικός λόγος στην Ελλάδα». *Σύγχρονα θέματα* τεύχ. 63.

Χριστόπουλος, Δ. «Το τέλος της εθνικής ομοιογένειας: παραδοσιακές και νέες μορφές ετερότητας» Αθ.Μαρβάκης, Δ.Παρσανόγλου, Μ.Παύλου(επιμ.) (2001), *Μετανάστες στην Ελλάδα, ελληνικά γράμματα*, Αθήνα, σελ.57-80.

Χριστόπουλος, Δ. (2002), *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας*. Κριτική, Αθήνα.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Alexandris, A.(1983), *The Greek minority in Istanbul and Greek-Turkish relations, 1918-1974*.Center of the Asia minor studies, Αθήνα.

Anderson, B. (1991), *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso,London.

Baldwin-Edwards, M. (2003)., "National analytical study on racist violence and crime. RAXEN National focal point for Greece."ANTIGONE Information and documentation centre on racism, ecology, peace and non violence

Bogdan, R.& Taylor, S. (1975), *Introduction to Qualitative Research Methods*, New York: John Wiley & Sons.

Clogg, R. (2002), *Minorities in Greece. Aspects of a plural society*. C. Hurst & Co, London

European Commision, (1998), *Report: Accomplishing Europe through education and training*

Ferrerotti, F. (1983), *Biography and Social sciences*, Social Research.

Gellner, E. (1983) *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford

Helsinki Watch, (1992), *Greece: Improvements for turkish minority, problems remain*. New York.

Human rights watch, (1999), "Greece: The Turks of Western Thrace".Βλ. www.hrw.org/reports/1999/greece/index.htm#TopOfPage

Jorgensen, D.L. (1989), *Participant Observation, a method for human studies*,Newbury Park, Ca: Sage publications.

Ragin, C.C. (1994), *Contracting Social Research*, Thousand Oaks, Ca: Pine Forge Press,

Smith, A.D. (1995), *Nations and Nationalism in a Global Era*. Polity press, UK.

Strauss, A. & Corbin, J. (1990), *Basics of Qualitative Research, Grounded Theory Procedures and Techniques*, London: Sage Publications

Soydan, H., Williams, C. (1998), "Exploring concept", in H.Soydan, C.Williams, *Social work and minorities: European perspectives*, London, Roudledge.

Ιστοσελίδες

www.eurominority.org

www.europa.eu.int

www.alex.eled.duth.gr

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

VI. ΣΥΜΒΑΣΙΣ

ΠΕΡΙ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ

ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ ΥΠΟΓΡΑΦΕΝΤΑ ΤΗ 30 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1923

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ
ΚΑΙ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ συνεφώνησαν επί των ακολούθων όρων.

Άρθρον 1.

Από της 1ης Μαΐου 1923, θέλει διενεργηθή η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων, ελληνικού ορθοδόξου θρησκειύματος, των εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών, και των Ελλήνων υπηκόων, μουσουλμανικού θρησκειύματος, των εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών.

Τα πρόσωπα ταύτα δεν θα δύνανται να έλθωσιν ίνα εγκατασταθώσιν εκ νέου εν Τουρκία ή αντιστοίχως εν Ελλάδι, άνευ της αδείας της Τουρκικής Κυβερνήσεως ή αντιστοίχως της Ελληνικής Κυβερνήσεως.

Άρθρον 2.

Δεν θα περιληφθώσιν εις την εν τω πρώτω άρθρω προβλεπομένην ανταλλαγήν:

α) οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως·

β) οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης.

Θέλουσι θεωρηθή ως Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως, πάντες οι Έλληνες οι εγκατεστημένοι ήδη προς της 30ης Οκτωβρίου 1918, εν τη περιφέρεια της Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, ως αύτη καθορίζεται δια του νόμου του 1912.

Θέλουσι θεωρηθή ως μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης, πάντες οι Μουσουλμάνοι οι εγκατεστημένοι εν τη περιοχή ανατολικώς της μεθορίου γραμμής της καθορισθείσης τω 1913 δια της Συνθήκης του Βουκουρεστίου.

Άρθρον 3.

Οι Έλληνες και οι Μουσουλμάνοι, οι εγκαταλείψαντες ήδη από της 18ης Οκτωβρίου 1912 τα εδάφη, ων οι Έλληνες και Τούρκοι κάτοικοι θέλουσιν αμοιβαίως ανταλλαγή, θα θεωρηθώσι περιλαμβανόμενοι εν τη ανταλλαγή τη προβλεπομένη εν τω 1 άρθρω.

Η έκφρασις “μετανάστης” εν τη παρούση Συμβάσει, περιλαμβάνει πάντα τα φυσικά και νομικά πρόσωπα τα μέλλοντα να μεταναστεύσωσιν ή έχοντα μεταναστεύσει από της 18ης Οκτωβρίου 1912.

Άρθρον 4.

Πάντες οι ικανοί άρρενες (hommes valides), οι ανήκοντες εις τον ελληνικόν πληθυσμόν, ων αι οικογένειαι εγκατέλειψαν ήδη το τουρκικόν έδαφος, οι κρατούμενοι νυν εν Τουρκία, θα αποτελέσωσι το πρώτον τμήμα εξ Ελλήνων οίτινες θα σταλώσιν εις Ελλάδα συμφώνως τη παρούση Συμβάσει.

Άρθρον 5.

Υπό την επιφύλαξιν των διατάξεων των άρθρων 9 και 10 της παρούσης Συμβάσεως, τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και αι απαιτήσεις των εν Τουρκία Ελλήνων ή των εν Ελλάδα Μουσουλμάνων, ουδόλως θέλουσι θιγή συνεπεία της γενησομένης δυνάμει της παρούσης Συμβάσεως ανταλλαγής.

Άρθρον 8.

Οι μετανάσται θα ώσιν ελεύθεροι να συναποκομίσωσιν ή να μεταφέρωσι την πάσης φύσεως κινητήν αυτών περιουσίαν χωρίς δια τον λόγον τούτον να τοις επιβληθή τέλος τι εξαγωγικόν ή εισαγωγικόν ούτε άλλος τις φόρος.

Ομοίως τα μέλη πάσης κοινότητος (περιλαμβανομένου του προσωπικού των τεμενών (τζαμιών), μοναστηριών (τεκκέ), ιερατικών σχολών (μεδρεσέ), εκκλησιών, μοναστηριών, σχολείων, νοσοκομείων, εταιρειών, συνεταιρισμών και νομικών προσώπων ή άλλων ιδρυμάτων οιασδήποτε φύσεως), ήτις θέλει εγκαταλείψει το έδαφος ενός των συμβαλλομένων Κρατών, δυνάμει της παρούσης Συμβάσεως, θα έχωσι το δικαίωμα να συναποκομίσωσιν ελευθέρως ή να μεταφέρωσι την εις την εαυτών κοινότητα ανήκουσαν κινητήν αυτών περιουσίαν.

Υπό των Αρχών των δύο χωρών θέλει παρασχεθή πάσα ευκολία μεταφοράς, τη συστάσει της Μικτής Επιτροπής, της προβλεπομένης υπό του άρθρου 11.

Οι μετανάσται οίτινες δεν ήθελον δυνηθή να συναποκομίσωσι πάσαν ή μέρος της κινητής αυτών περιουσίας δύνανται ν' αφήσωσι ταύτην επί τόπου. Εν τη περιπτώσει ταύτη, αι τοπικαί αρχαί υποχρεούνται να καθορίσωσι, παρισταμένου και του μετανάστου, την άξιον της παρ' αυτών εγκαταλειπομένης κινητής περιουσίας. Τα πρωτόκολλα, περιέχοντα τον κατάλογον και την άξιον της υπό του μετανάστου εγκαταλειπομένης κινητής περιουσίας, θα συντάσσωνται εις 4 αντίτυπα, ων το εν θα φυλάσσεται παρά των τοπικών Αρχών, το δεύτερον θα παραδίδηται εις την εν τω άρθρον 11 προβλεπομένην Μικτήν επιτροπήν ίνα χρησιμεύση ως βάσις δια την εν τω άρθρω 9 προβλεπομένην εκκαθάρισιν, το τρίτον αντίτυπον θα παραδίδηται εις την Κυβέρνησιν της εις ην μεταναστεύει χώρας και το τέταρτον εις τον μετανάστην.

Άρθρον 9.

Η ακίνητος αγροτική ή αστική περιουσία, η ανήκουσα εις τους μετανάστας, εις τας εν τω άρθρω 9 αναφερομένας κοινότητας, ως και η παρά των μεταναστών ή των κοινότητων εγκαταλειπομένη κινητή περιουσία, θέλουσιν εκκαθαρισθή συμφώνως προς τας κατωτέρω διατάξεις υπό των μικτών επιτροπών των προβλεπομένων εν άρθρω 11.

Αι περιουσίαι, αι κείμεναι εις τα εδάφη τα υπαγόμενα εις την υποχρεωτικήν ανταλλαγήν, ανήκουσαι δε εις εκκλησιαστικά ή εις ευαγή καθιδρύματα κοινότητων εγκατεστημένων εις έδαφος μη υπαγόμενον εις την ανταλλαγήν, ανήκουσαι δε εις εκκλησιαστικά ή εις ευαγή καθιδρύματα κοινότητων εγκατεστημένων εις έδαφος μη υπαγόμενον εις την ανταλλαγήν, θέλουσιν ομοίως εκκαθαρισθή υπό τους αυτούς όρους.

Άρθρον 10.

Η εκκαθάρισις της κινητής και ακινήτου περιουσίας της ανηκούσης εις πρόσωπα εγκαταλείψαντα ήδη τα εδάφη των Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών, θεωρούμενα δε δυνάμει του άρθρου 3 της παρούσης Συμβάσεως ως υπαγόμενα εις την ανταλλαγήν των πληθυσμών, θέλει συντελεσθή συμφώνως προς το άρθρον 9 και ανεξαρτήτως παντός μέτρου οιονδήποτε χαρακτήρας, όπερ, συμφώνως προς τους νόμους ή άλλα διοικητικά μέτρα πάσης φύσεως, θεσπισθέντα από της 18ης Οκτωβρίου 1912 εν Ελλάδι ή εν Τουρκία ή καθ' οιονδήποτε άλλον τρόπον, έσχεν ως αποτέλεσμα οιονδήποτε περιορισμόν του δικαιώματος της ιδιοκτησίας επί της περιουσίας ταύτης, οίον κατάσχεσις, αναγκαστική πώλησις και άλλα. Εν περιπτώσει καθ' ην εις τας εν τω παρόντι ή εν τω άρθρω αναφερομένας περιουσίας είχαν επιβληθή μέτρον τοιαύτης φύσεως, η αξία τούτων θέλει καθορισθή υπό της εν τω άρθρω 9 προβλεπομένης Επιτροπής, ως εάν δεν είχαν εφαρμοσθή τα εν λόγω μέτρα.

Όσον αφορά τας απαλλοτριωθείσας περιουσίας, η Μικτή Επιτροπή θέλει προβή εις νέαν εκτίμησιν των από της 18 Οκτωβρίου 1912 απαλλοτριωθείσών τούτων περιουσιών, αίτινες ανήκον εις πρόσωπα υποκείμενα εις την ανταλλαγήν των δύο χωρών και αίτινες κείνται εις τα υποκείμενα εις ανταλλαγήν εδάφη. Η Επιτροπή θα καθορίση υπέρ των ιδιοκτητών αντιστάθμισμα προς επανόρθωσιν της ζημίας, ην θέλει βεβαιώσει. Το ποσόν του αντισταθμίσματος τούτου θέλει αχθή εις πίστωσιν των ιδιοκτητών τούτων και εις χρέωσιν της Κυβερνήσεως επί του εδάφους της οποίας ευρίσκονται τα απαλλοτριωθέντα ακίνητα. Εις ην περίπτωσιν τα εν τοις άρθροις 8 και 9 αναφερόμενα πρόσωπα δεν ήθελον εισπράξει το εισόδημα των περιουσιών της καρπώσεως, των οποίων είχαν κατά τον ένα ή τον άλλον τρόπον στερηθή, η ανταπόδοσις της αξίας των εισοδημάτων θέλει τοις εξασφαλισθή επί τη βάσει της μέσης προπολεμικής αποδόσεως, καθ' όν τρόπον θέλει ορίσει η Μικτή Επιτροπή.

Η εν τω άρθρω 11 προβλεπομένη Μικτή Επιτροπή κατά την εκκαθάρισιν των εν Ελλάδι περιουσιών των Βακουφίων και των εκείθεν απορρεόντων δικαιωμάτων και συμφερόντων ως και των αναλόγων ιδρυμάτων των ανηγόντων εις Έλληνας εν Τουρκία θέλει εμπνευσθή εκ των καθιερωθεισών αρχών εις τας προηγούμενας Συνθήκας, όπως εξασφάλιση πλήρως τα δικαιώματα και συμφέροντα των ιδρυμάτων τούτων και των ιδιωτών των εχόντων σχετικά συμφέροντα.

Η εν τω άρθρω 11 προβλεπομένη Μικτή Επιτροπή θέλει εφαρμόσει τας διατάξεις ταύτας.

Άρθρον 11.

Εντός προθεσμίας ενός μηνός από της ενάρξεως της ισχύος της παρούσης Συμβάσεως, θέλει ιδρυθή Μικτή Επιτροπή εδρεύουσα εν Τουρκία ή εν Ελλάδι και συνισταμένη εκ τεσσάρων μελών δι' έκαστον των Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών, και εκ τριών μελών εκλεγομένων υπό του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών μεταξύ των υπηκόων των Δυνάμεων των μη μετασχουσών εις τον πόλεμον του 1914-1918. Η προεδρεία της Επιτροπής θέλει ασκηθή διαδοχικώς υφ' ενός εκ των ουδετέρων τριών τούτων μελών.

Η Μικτή Επιτροπή θα έχη το δικαίωμα να συνιστά, εις ους ήθελεν εγκρίνει τόπους, Υποεπιτροπάς εργαζομένας υπό τας διαταγάς της. Εκάστη τούτων θ' αποτελήται εξ ενός Τούρκου, ενός Έλληνος ως μελών και ενός Προέδρου ουδετέρου,

υποδειχθησομένου υπό της Μικτής Επιτροπής. Η Μικτή Επιτροπή θα καθορίση την εις τας Υποεπιτροπάς ανατεθησομένην εξουσίαν.

Άρθρον 12.

Η Μικτή Επιτροπή θέλει ασκεί την επιτήρησιν και διευκολύνει την υπό της παρούσης Συμβάσεως προβλεπομένην μετανάστευσιν και προβαίνει εις την υπό των άρθρων 9 και 10 εκκαθάρισιν της κινητής και ακινήτου περιουσίας.

θέλει ορίζει τον τρόπον της μεταναστεύσεως και της ως άνω οριζόμενης εκκαθαρίσεως.

Εν γένει η Μικτή Επιτροπή θα δύναται να λαμβάνη πάντα τα κατάλληλα μέτρα προς εκτέλεσιν της παρούσης Συμβάσεως και θα λύη παν εκ της Συμβάσεως ταύτης αναφυόμενον ζήτημα.

Αι αποφάσεις της Μικτής Επιτροπής θα λαμβάνωνται κατά πλειονοψηφίαν. Πάσα διαφορά αφορώσα τας υπό εκκαθάρισιν περιουσίας, δικαιώματα και συμφέροντα θέλει κανονίζεται οριστικώς υπ' αυτής.

Άρθρον 13.

Η Μικτή Επιτροπή θα έχη παν δικαίωμα όπως διατάξη την ενέργειαν εκτιμήσεως της κινητής και ακινήτου περιουσίας της εκκαθαρισησομένης δυνάμει της παρούσης Συμβάσεως, αφού εξετάση τους ενδιαφερομένους ή αφού αρμοδίως καλέση αυτούς προς εξέτασιν.

Ως βάσις εκτιμήσεως των υπό εκκαθάρισιν περιουσιών θέλει ληφθή η εις χρυσόν αξία των.

Άρθρον 14.

Η Επιτροπή θέλει παραδώσει εις τον ενδιαφερόμενον ιδιοκτήτην δήλωσιν αναγράφουσαν το εις αυτόν οφειλόμενον ποσόν εκ της στερήσεως της περιουσίας του, ήτις περιουσία θέλει παραμείνη εις την διάθεσιν της Κυβερνήσεως επί του εδάφους της οποίας αύτη κείται.

Τα επί τη βάσει των ειρημένων δηλώσεων οφειλόμενα ποσά θ' αποτελέσωσιν οφειλήν της Κυβερνήσεως της χώρας, εις ην θα ενεργηθή η εκκαθάρισις, έναντι της Κυβερνήσεως της χώρας, εις ην ανήκει ο μετανάστης. Ούτος δικαιούται κατ' αρχήν να λάβη εν τη χώρα, ένθα μεταναστεύει και δια τα ποσά άτινα τω οφείλονται, περιουσίαν ίσης αξίας και της αυτής φύσεως οία η παρ' αυτού εγκαταλειφθείσα.

Κατά εξ μήνας θέλει καταρτίζεται λογαριασμός των παρά των οικείων Κυβερνήσεων οφειλομένων ποσών, επί τη βάσει των ως άνω εκδιδομένων δηλώσεων.

Κατά την γενικήν εκκαθάρισιν, εάν υφίσταται ισοτιμία μεταξύ των αμοιβαίως οφειλομένων ποσών, οι σχετικοί λογαριασμοί θέλουσι συμψηφισθή. Εάν η μία των Κυβερνήσεων είναι οφειλέτις έναντι της ετέρας μετά τον γενόμενον συμψηφισμόν, το χρεωστικόν υπόλοιπον θέλει καταβληθή τοις μετρητοίς. Εάν η οφειλέτις Κυβέρνησις ζήτηση προθεσμίας δια την καταβολήν ταύτην, η Επιτροπή δύναται να τη παράσχη ταύτας, υπό τον όρον όπως το οφειλόμενον ποσόν πληρωθή το πολύ εις τρεις ετησίας

δόσεις. Η Επιτροπή θέλει ορίζει τους πληρωτέους τόκους κατά τας προθεσμίας ταύτας.

Εάν το πληρωτέον ποσόν είναι αρκούντως σημαντικόν και απαιτεί μακροτέρας προθεσμίας, η οφειλέτις Κυβέρνησις θα πληρώσει τοις μετρητοίς ποσόν καθοριστέον υπό της Μικτής Επιτροπής μέχρι 20% επί του συνόλου του οφειλομένου ποσού και θα εκδώση δια το υπόλοιπον ομολογίας δανείου αποφέρουσας τόκον καθορισθησόμενον υπό της Μικτής Επιτροπής και εξοφλητέας εις διάστημα είκοσι ετών κατά μέγιστον όριον. Δια την υπηρεσίαν του δανείου τούτου η οφειλέτις Κυβέρνησις θα διάθεση εγγυήσεις εγκρινόμενας υπό της Επιτροπής. Η διαχείρισις των εγγυήσεων τούτων ως και η είσπραξις των προσόδων αυτών θέλει ενεργείται εν Ελλάδι υπό της Διεθνούς Επιτροπής και εν Κων/πόλει υπό του Συμβουλίου του Δημοσίου Χρέους. Εν περιπτώσει ασυμφωνίας όσον αφορά τας εγγυήσεις ταύτας, ο καθορισμός τούτων ανατίθεται εις το Συμβούλιον της Κοινωνίας των Εθνών.

Άρθρον 15.

Προς διευκόλυνσιν της μεταναστεύσεως τα ενδιαφερόμενα Κράτη θέλουνσι προκαταβάλει χρηματικά ποσά εις την Μικτήν Επιτροπή, κατά τους παρ' αυτής ορισθησομένους όρους.

Άρθρον 16.

Αι Κυβερνήσεις της Τουρκίας και της Ελλάδος θέλουνσι συμφωνήσιν μετά της εν τω 11 άρθρω προβλεπομένης Μικτής Επιτροπής επί παντός ζητήματος αφορώντος τας γεννησομένας γνωστοποιήσεις εις τα πρόσωπα, άτινα δέον να εγκαταλείψωσι τα εδάφη των δυνάμει της παρούσης Συμβάσεως και τους λιμένας εις ους τα εν λόγω πρόσωπα θέλουνσι κατευθυνθή, όπως μεταφερθώσιν εις τας χώρας του προορισμού των.

Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουνσιν αμοιβαίως την υποχρέωσιν, όπως ουδεμία άμεσος ή έμμεσος πίεσις ασκηθή επί των μελλόντων να ανταλλαγώσι πληθυσμών ίνα εξαναγκασθώσι να εγκαταλείψωσι τας εστίας των ή αποξενωθώσι της περιουσίας των προ της οριζομένης προθεσμίας δια την αναχώρησίν των. Αναλαμβάνουνσιν ομοίως την υποχρέωσιν, όπως μη υποβάλωσι τους εγκαταλείψαντας ή μέλλοντας να εγκαταλείψωσι την χωράν μετανάστas εις ουδένα φόρον ή τέλος έκτακτον. Ουδέν εμπόδιον θέλει παρεμβληθή δια την παρά των κατοίκων, των δυνάμει του άρθρου 2 εξαιρουμένων της ανταλλαγής περιοχών, ελεύθεραν άσκησιν του δικαιώματος αυτών όπως παραμείνωσιν έχει ή επιστρέψωσιν και απολαμβάνωσιν απωλύτως της ελευθερίας των και των δικαιωμάτων αυτών ιδιοκτησίας εν Τουρκία και εν Ελλάδι. Η διάταξις αύτη δεν θέλει προβληθή ως λόγος παρεμποδίσεως της ελευθέρας αποξενώσεως της περιουσίας της ανηκούσης εις τους κατοίκους των ειρημένων περιοχών των εξαιρουμένων της ανταλλαγής ως και της εκουσίας αναχωρήσεως εκείνων εκ των κατοίκων τούτων, οίτινες επιθυμούσι να εγκαταλείψωσι την Τουρκίαν ή την Ελλάδα.

Άρθρον 17.

Αι δαπάναι της συντηρήσεως και λειτουργίας της Μιτής Επιτροπής και των οργάνων αυτής θέλουνσιν επιβαρύνει κατά την ορισθησομένην υπό της Επιτροπής αναλογίαν τας ενδιαφερομένας Κυβερνήσεις.

Άρθρον 18.

Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη υποχρεούνται να επιφέρωσιν εις την οικείαν αυτών νομοθεσίαν τας τυχόν αναγκαίας τροποποιήσεις προς εκτέλεσιν της παρούσης Συμβάσεως.

Άρθρον 19.

Η παρούσα Σύμβασις θα έχη το αυτό κύρος και την αυτήν ισχύν έναντι των ώδε Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών, ωσεί περιλαμβάνετο αύτη εν τη Συνθήκη Ειρήνης, ήτις θέλει συναφθή μετά της Τουρκίας. Η ισχύς ταύτης άρξεται αμέσως μετά την επιχύρωσιν της ειρημένης Συνθήκης παρά των δυο υψηλών Συμβαλλομένων Μερών.

ΠΡΟΣ ΠΙΣΤΩΣΙΝ ΤΟΥΤΩΝ, οι υπογεγραμμένοι Πληρεξούσιοι, ων τα πληρεξούσια έγγραφα ευρέθησαν εν πλήρει τάξει και κατά τους απαιτούμενους τύπους, υπέγραψαν την παρούσαν Σύμβασιν.

ΕΓΕΝΕΤΟ εν Αωζάννη, τη 30ή Ιανουαρίου 1923, εις τρία αντίτυπα, ων το εν θέλει επιδοθή εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν, το έτερον εις την Κυβέρνησιν της Μεγάλης Εθνοσυνελεύσεως της Τουρκίας και το τρίτον θέλει κατατεθή εις τα αρχεία της Κυβερνήσεως της Γαλλικής Δημοκρατίας, ήτις θέλει επιδώσει επίσημα αυτού αντίγραφα εις τας λοιπάς Δυνάμεις αίτινες θα υπογράψωσι την Συνθήκην Ειρήνης μετά της Τουρκίας.

E.K. BENIZELΟΣ

M. ISMET

Δ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΣ

Dr. RIZA NOUR

HASSAN

ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ

ΟΙ ΥΠΟΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟΙ, δεόντως εξουσιοδοτημένοι, δηλούσιν ότι η Τουρκική Κυβέρνησις, χωρίς ν' αναμείνη την έναρξιν της ισχύος της υπό σημερινήν χρονολογίαν μετά της Ελλάδος συναφθείσης Συμβάσεως περί ανταλλαγής των Ελληνικών και Τουρκικών πληθυσμών, και κατ' εξαίρεσιν του άρθρου 1 της Συμβάσεως ταύτης, θέλει απελευθερώσει, άμα τη υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης, τους ικανούς άρρενας (homines valides) περί ων προνοεί το άρθρον 4 της ρηθείσης Συμβάσεως και εξασφαλίσει την αναχώρησίν των.

ΕΓΕΝΕΤΟ εις τριπλούν εν Αωζάννη, την τριακοστήν Ιανουαρίου του χιλιοστού εννιακοσιοστού εικοστού τρίτου έτους.

M. ISMET

Dr. RIZA NOUR

HASSAN

III. ΣΥΜΒΑΣΙΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΡΙΟΥ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

ΥΠΟΓΡΑΦΕΙΣΑ ΤΗ 24 ΙΟΥΛΙΟΥ 1923

Η ΒΡΕΤΤΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ, Η ΓΑΛΛΙΑ, Η ΙΤΑΛΙΑ, Η ΙΑΠΩΝΙΑ, Η ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ, Η ΕΛΛΑΣ, Η ΡΟΥΜΑΝΙΑ, ΤΟ ΣΕΡΒΟ-ΚΡΟΑΤΟ-ΣΛΟΒΕΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΤΟΥΡΚΙΑ, εν τη μερίμνη αυτών όπως εξασφαλίσωσι την διατήρησιν της ειρήνης εις τα σύνορα της Θράκης,

Και θεωρούσαι προς τούτο αναγκαίον όπως ληφθώσιν αμοιβαίως ειδικά τίνα μέτρα εκατέρωθεν των συνόρων τούτων, καθ' ἃ προβλέπεται εν τῷ άρθρῳ 24 της υπό σημερινήν ημερομηνίαν Συνθήκης ειρήνης,

Απεφάσισαν να συνομολογήσωσιν επί τούτῳ Σύμβασιν και διώρισαν ως Πληρεξουσίους αυτών:

Η ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΟΥ ΗΝΩΜΕΝΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΡΕΤΤΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΡΑΝΔΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΥΠΕΡΘΑΛΛΑΣΙΩΝ ΒΡΕΤΤΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΤΩΝ ΙΝΔΙΩΝ:
Τον Εντιμότατον Sir Horace George Montagu RUMBOLD, Baronet, G.C.M.G.,
Ύπατον Αρμοστήν εν Κωνσταντινούπολη·

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ:

Τον Μέγαρχον Στρατηγόν κ. Maurice PELLE, Πρεσβευτήν της Γαλλίας, Ύπατον Αρμοστήν της Δημοκρατίας εν Ανατολή, Ανώτερον Ταξιάρχην Τάγματος της Λεγεώνας της Τιμής

Η ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ:

Τον έντιμον Μαρκήσιον Camille GARRONI, Γερουσιαστήν του Βασιλείου, Πρεσβευτήν της Ιταλίας, Ύπατον Αρμοστήν εν Κωνσταντινουπόλει, μεγαλόσταυρον των Ταγμάτων των Αγίων Μαυρικού και Λαζάρου και του Στέμματος της Ιταλίας·

Τον Κύριον Jules Cesar MONTAGNA, Έκτακτον Αποσταλμένον και Πληρεξούσιον Υπουργόν εν Αθήναις, Ταξιάρχην του Τάγματος των Αγ. Μαυρικού και Λαζάρου, Ανώτερον Ταξιάρχην του Στέμματος της Ιταλίας·

Η ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΤΗΣ ΙΑΠΩΝΙΑΣ:

Τον Κύριον Kentaro OTCHIAI, Jusammi, Μέλος πρώτης τάξεως του Τάγματος του Ανατέλλοντος Ηλίου, Έκτακτον και Πληρεξούσιον Πρεσβευτήν εν Ρώμη·

Η ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ:

Τον Κύριον Bogdan MORPHOFF, πρώην Υπουργόν των Σιδηροδρόμων, Ταχυδρομείων και Τηλεγράφων

Το Κύριον **Dimitri STANCIOFF**, Διδάκτορα του Δικαίου, Έκτακτον Απεσταλμένον και Πληρεξούσιον Υπουργόν εν Λονδίνω, Μεγαλόσταυρόν του Τάγματος του Αγίου Αλεξάνδρου·

Η ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ:

Τον Κύριον **Ελευθέριον Κ. BENIZEΛΟΝ**, Πρώην Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου, Μεγαλόσταυρόν του Τάγματος του Σωτήρος·

Τον Κύριον **Δημήτριον ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΝ**, Πληρεξούσιον Υπουργόν εν Λονδίνω, Ταξιάρχην του Τάγματος του Σωτήρος·

Η ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΡΟΥΜΑΝΙΑΣ:

Τον Κύριον **Constantin I. DIAMANTY**, Πληρεξούσιον Υπουργόν

Τον Κύριον **Constantin CONTZESCO** Πληρεξούσιον Υπουργόν·

Η ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΣΕΡΒΩΝ, ΚΡΟΑΤΩΝ ΚΑΙ ΣΛΟΒΕΝΩΝ:

Τον Δρα **Miloutine YOVANOVITCH**, Έκτακτον Απεσταλμένον και Πληρεξούσιον Υπουργόν εν Βέρνη·

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ:

Τον **ISMET Pacha**, Υπουργόν επί των Εξωτερικών, Βουλευτήν Αδριανουπόλεως·

Τον Δρα **RIZA NOUR Bey** Υπουργόν της Υγιεινής και Κοινωνικής Περιθάλψεως, Βουλευτήν Σινώπης·

Τον **HASSAN Bey**, πρώην Υπουργόν Βουλευτήν Τραπεζούντας·

ΟΙΤΙΝΕΣ, αφού επεδείξαντο αλλήλοις τα πληρεξούσια αυτών έγγραφα, ευρεθέντα εν πλήρει τάξει και κατά τους απαιτούμενους τύπους, συνεφώνησαν επί των ακολούθων διατάξεων:

Άρθρον 1.

Τα από του Αιγαίου μέχρι του Ευξείνου Πόντου εδάφη, τα διήκοντα εκατέρωθεν των συνόρων, άτινα χωρίζουσι την Τουρκίαν από της Βουλγαρίας και της Ελλάδος, θα ουδετεροποιηθώσιν εις βάθος τριάκοντα περίπου χιλιομέτρων, περιλαμβανόμενον εντός των κάτωθι ορίων (Όρα συνημμένον χάρτην).

1όν) Επί Τουρκικού εδάφους, από του Αιγαίου μέχρι του Ευξείνου Πόντου:

γραμμή αισθητώς παράλληλος προς την μεθόριον της Τουρκίας μετά της Ελλάδος και της Βουλγαρίας, ως καθορίσθη εν τω άρθρω 2 παράγρ. 1 και 2 της υπό σημερινήν χρονονολογίαν Συνθήκης Ειρήνης. Η γραμμή αύτη θέλει χαραχθή εις απόστασιν τριάκοντα τουλάχιστον χιλιομέτρων από της εν λόγω μεθορίου, πλην της περιοχής

Σαράντα Εκκλησιών, ένθα δέον να αφήση έξω της ουδετεροποιουμένης ζώνης αυτήν ταύτην την πόλιν μετά περιμέτρου πέντε τουλάχιστον χιλιομέτρων, υπολογιζόμενης από του κέντρου της πόλεως ταύτης. Η γραμμή αυτή αρχομένη από του ακρωτηρίου Ιμπριτζέ - Μπουρνού, επί του Αιγαίου, θέλει καταλήξει εις το ακρωτήριο Σερμπές - Μπουρνού, επί του Ευξείνου Πόντου.

2ον) Επί Ελληνικού εδάφους, από του Αιγαίου μέχρι της Ελληνο-βουλγαρικής μεθορίου:

γραμμή αναχωρούσα από του άκρου του ακρωτηρίου Μάκρης (του χωρίου Μάκρη εξαιρουμένου), ακολουθούσα προς βορράν διεύθυνσιν αισθητώς παράλληλον προς τον ρουν του Έβρου μέχρι του Ταχταλή, και εξικνουμένη είτα προς ανατολάς του Μεχέρ - κόζ εις σημείον καθοριστέον επί της ελληνοβουλγαρικής μεθορίου, δέκα πέντε περίπου χιλιόμετρα δυτικώς του Κιουτσούκ - Δερμπέντ.

3ον) Επί Βουλγαρικού εδάφους, από της Ελληνοβουλγαρικής μεθορίου μέχρι του Ευξείνου Πόντου:

γραμμή αναχωρούσα εκ του ανωτέρου ορισθέντος σημείου, τέμνουσα την οδόν Αδριανουπόλεως εις Κοσή - Καβάκ, πέντε χιλιόμετρα δυτικώς του Παπάς -κοί, είτα προχωρούσα εις απόστασιν τριάκοντα τουλάχιστον χιλιομέτρων από της ελληνοβουλγαρικής και της τουρκοβουλγαρικής μεθορίου, πλην της περιοχής του Χαρμανλή, ένθα δέον να αφήση έξω της ουδετεροποιουμένης ζώνης αυτήν ταύτην την πόλιν μετά περιμέτρου πέντε τουλάχιστον χιλιομέτρων, υπολογιζόμενης από του κέντρου της ειρηνένης πόλεως, και καταλήγουσα επί του Ευξείνου Πόντου εις τον μυχόν του όρμου του κείμενου βορειοδυτικώς του Αμπερλέρ.

Άρθρον 2.

Επιτροπή οροθετήσεως, συγκροτηθησομένη εντός δέκα πέντε ημερών από της ενάρξεως της ισχύος της παρούσης Συμβάσεως, θα αναλάβη όπως καθορίση και χάραξη επί τόπου τα εν τω άρθρω 1 καθοριζόμενα όρια. Η Επιτροπή αυτή θα αποτελείται εξ αντιπροσώπων της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρεττανίας, της Ιταλίας, της Βουλγαρίας, της Ελλάδος και της Τουρκίας, εκάστης των Δυνάμεων τούτων διορισούσης ανά ένα αντιπρόσωπον. Οι αντιπρόσωποι της Βουλγαρίας, της Ελλάδος και της Τουρκίας θα μετέχωσι μόνον των εργασιών, αίτινες αφορώσι τα εδάφη των οικείων αυτών Κρατών το συνολικόν όμως πόρισμα των εργασιών τούτων θέλει καθορισθή και καταχωρισθή εν ολομέλεια της Επιτροπής.

Άρθρον 3.

Η ουδετεροποίησις των εν τω άρθρω 1 οριζομένων ζωνών, θέλει συντελεσθή και διατηρηθή συμφώνως προς τας κάτωθι διατάξεις:

1ον) Πάντα τα ήδη υπάρχοντα οχυρωματικά έργα, μόνιμα ή εκστρατείας, δέον να αποπλισθώσι και κατεδαφισθώσι μερίμνη της Δυνάμεως επί του εδάφους της οποίας ευρίσκονται. Ουδέν νέον έργον τοιούτου είδους θέλει κατασκευασθή, ουδεμία δε αποθήκη όπλων ή υλικού πολέμου, ως και ουδεμία ετέρα επιθετική ή αμυντική εγκατάστασις στρατιωτικής, ναυτικής ή αεροπορικής φύσεως θέλει οργανωθή.

2ον) Ουδεμία ένοπλος δύναμις δύναται να σταθμεύη ή να μετακινήται πλην των ειδικών στοιχείων, ως χωροφυλακής, αστυνομικών δυνάμεων, τελωνοφυλάκων,

οροφυλάκων, των αναγκαίων προς εξασφάλισιν της εσωτερικής τάξεως και επιτήρησιν των συνόρων.

Ο αριθμός των ειδικών τούτων στοιχείων, εν οίς δεν θα περιλαμβάνονται αεροπορικά δυνάμεις, δεν θα υπερβαίνει:

α) εντός της ουδετεροποιουμένης ζώνης του τουρκικού εδάφους, 5000 άνδρας εν συνόλω·

β) εντός της ουδετεροποιουμένης ζώνης του ελληνικού εδάφους 2500 άνδρας εν συνόλω·

γ) εντός της ουδετεροποιουμένης ζώνης του βουλγαρικού εδάφους, 2500 άνδρας εν συνόλω.

Ο οπλισμός τούτων θα αποτελείται μόνον εκ του περιστρόφου, της σπάθης, του όπλου και τεσσάρων οπλοπολυβόλων ανά 100 άνδρας, αποκλειομένου παντός πυροβολικού.

Αι διατάξεις αύται δεν θίγουν τας επιβληθείσας τη Βουλγαρία υποχρεώσεις δυνάμει της από 27 Νοεμβρίου 1919 Συνθήκης του Νείγυ.

3ον) Απαγορεύεται η υπεράνω της ουδετεροποιουμένης ζώνης πτήσεις στρατιωτικών ή ναυτικών αεροπλοίων, οιανδήποτε σημαίαν και αν φέρωσι ταύτα.

Άρθρον 4.

Εν η περιπτώσει μία των ομόρων Δυνάμεων, ης το έδαφος αναφέρεται εν τη παρούση Συμβάσει, ήθελε τυχόν διατύπωση παράπονα ως προς την τήρησιν των προηγουμένων διατάξεων, τα παράπονα ταύτα θέλουσιν υποβληθή υπ' αυτής εις το Συμβούλιον της Κοινωνίας των Εθνών.

Άρθρον 5.

Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΣΥΜΒΑΣΙΣ επικυρωθήσεται.

Αι επικυρώσεις αυτής θέλουσιν κατατεθή εν Παρισίοις, ως οίον τε τάχιον.

Άρξεται ισχύουσα ευθύς ως επικυρωθή υπό της Βουλγαρίας, της Ελλάδος και της Τουρκίας. Ειδικόν πρακτικόν θα πιστοποιήση τας επικυρώσεις ταύτας. Ως προς τας λοιπάς Δυνάμεις, αίτινες κατά την στιγμήν αυτήν δεν έχουσι τυχόν επικύρωση την Σύμβασιν, άρξεται αύτη ισχύουσα από της καταθέσεως των επικυρώσεων αυτών, κοινοποιηθησομένης προς τας λοιπάς συμβαλλομένας Δυνάμεις υπό της Κυβερνήσεως της Γαλλικής Δημοκρατίας.

Η Ιαπωνική Κυβέρνησις δύναται και απλώς να γνωστοποιήση εις την Κυβέρνησιν της Γαλλικής Δημοκρατίας, δια του εν Παρισίοις διπλωματικού αυτής αντιπροσώπου, ότι η επικύρωσις αυτής εγένετο, εν τοιαύτη δε περιπτώσει οφείλει να διαβιβάση αυτή, όσον το δυνατόν ταχύτερον, την πράξιν της επικυρώσεως.

ΠΡΟΣ ΠΙΣΤΩΣΙΝ ΤΟΥΤΩΝ, οι ανωτέρω μνημονευόμενοι Πληρεξούσιοι υπέγραψαν την παρούσαν Σύμβασιν.

ΕΓΓΕΝΕΤΟ εν Λωζάννη, τη 24η Ιουλίου 1923, εις εν και μόνον αντίτυπον, όπερ κατατεθήσεται εν τοις αρχείοις της Κυβερνήσεως της Γαλλικής Δημοκρατίας, ήτις θέλει επιδώσει επίσημον αυτού αντίγραφον προς εκάστην των υπογραψασών Δυνάμεων.

Horace RUMBOLD
PELLE
GARRONI
G. C. MONTAGNA
K. OTCHIAI
B. MORPHOFF
STANCIOFF
Ε. Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ
Δ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΣ
Const. DIAMANDY
Const. CONTZESCO
M. ISMET
Dr. RIZA NOUR
HASSAN

Α' ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ

Άρθρον 37.

Η Τουρκία αναλαμβάνει την υποχρέωσιν όπως αι εν τοις άρθροις 38 - 44 περιεχόμεναι διατάξεις αναγνωρισθώσιν ως θεμελιώδεις νόμοι, όπως ουδείς νόμος ή κανονισμός ή επίσημος τις πράξις διατελώσιν εν αντιφάσει ή εν αντιθέσει προς τας διατάξεις ταύτας και όπως ουδείς νόμος ή κανονισμός ή επίσημος τις πράξις κατισχύωσιν αυτών.

Άρθρον 38.

Η Τουρκική Κυβέρνησις αναλαμβάνει την υποχρέωσιν να παρέχη εις πάντας τους κατοίκους της Τουρκίας πλήρη και απόλυτον προστασίαν της ζωής και της ελευθερίας αυτών, αδιακρίτως γεννήσεως, εθνικότητος, γλώσσης, φυλής ή θρησκείας.

Πάντες οι κάτοικοι της Τουρκίας δικαιούνται να πρεσβεύωσιν ελευθέρως, δημοσία τε και κατ' ιδίαν, πάσαν πίστιν, θρησκείαν ή δοξασίαν ων η άσκησις δεν ήθελεν είναι ασυμβίβαστος προς την δημόσιαν τάξιν και τα χρηστά ήθη.

Αι μη μουσουλμανικαί μειονότητες θα απολαύωσιν πλήρως της ελευθερίας κυκλοφορίας και μεταναστεύσεως, υπό την επιφύλαξιν των εφαρμοζομένων, εφ' όλου ή μέρους του εδάφους, εις άπαντας τους τούρκους υπηκόους μέτρων άτινα, ήθελον τυχόν ληφθή υπό της Τουρκικής Κυβερνήσεως χάριν της εθνικής αμύνης και της τηρήσεως της δημοσίας τάξεως.

Άρθρον 39.

Οι ανήκοντες εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας υπήκοοι τούρκοι θα απολαύωσι των αυτών αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων ων και οι μουσουλμάνοι.

Πάντες οι κάτοικοι της Τουρκίας, άνευ διακρίσεως θρησκεύματος, θα ώσιν ίσοι απέναντι του νόμου.

Η διαφορά θρησκείας, δοξασίας ή πίστεως δεν οφείλει να αποτελέση κώλυμα δι* ουδένα τούρκον υπήκοον ως προς την απόλαυσιν των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων και ιδία την παραδοχήν εις τας δημοσίας θέσεις, αξιώματα και τιμάς ή την εξάσκησιν των διαφόρων επαγγελμάτων και βιομηχανιών.

Ουδείς περιορισμός θέλει επιβληθή κατά της ελευθέρας χρήσεως παρά παντός τούρκου υπηκόου οιασδήποτε γλώσσης, είτε εν ταις ιδιωτικαίς ή εμπορικαίς σχέσεσιν, είτε ως προς την θρησκείαν τον τύπον και πάσης φύσεως δημοσιεύματα, είτε εν ταις δημοσίαις συναθροίσεσιν.

Παρά την ύπαρξιν της επισήμου γλώσσης, θα παρέχωνται αι προσήκουσαι ευκολίαι εις τους τούρκους υπηκόους, τους λαλούντες γλώσσαν άλλην ή την τουρκικήν, δια την προφορικήν χρήσιν της γλώσσης, αυτών ενώπιον των δικαστηρίων.

Άρθρον 40.

Οι τούρκοι υπήκοοι, οι ανήκοντες εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας, θα απολαύωσι "νομικώς" και πραγματικώς της αυτής προστασίας και των αυτών

εγγυήσεων των απολαύουσι και οι λοιποί τούρκοι υπήκοοι, θα έχωσιν ιδίως ίσον δικαίωμα να συνιστώσι, διευθύνωσι και εποπτεύωσιν, ιδίαις δαπάναις, παντός είδους, φιλανθρωπικά, θρησκευτικά ή κοινωφελή ιδρύματα, σχολεία και λοιπά εκπαιδευτήρια μετά του δικαιώματος να ποιώνται ελευθέρως εν αυτοίς χρήσιν της γλώσσης των και να τελώσιν ελευθέρως τα της θρησκείας των.

Άρθρον 41.

Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα διαμένει σημαντική αναλογία υπηκόων, μη μουσουλμάνων η Τουρκική Κυβέρνησις θα παρέχη ως προς την δημοσίαν εκπαίδευσιν, τας προσήκουσας ευκολίας προς εξασφάλισιν της εν τοις δημοτικοίς σχολείοις παροχής εν τη ιδία αυτών γλώσση, της διδασκαλίας εις τα τέκνα των εν λόγω τούρκων υπηκόων. Η διάταξις αύτη δεν κωλύει την Τουρκικήν Κυβέρνησιν να καταστήση υποχρεωτικήν την διδασκαλίαν της τουρκικής γλώσσης εν τοις ειρημένοις σχολείοις.

Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα υπάρχει σημαντική αναλογία τούρκων υπηκόων ανηκόντων εις μη μουσουλμανικάς μειονότητες, θέλει εξασφαλισθή εις τας μειονότητας ταύτας δικαία συμμετοχή εις την διάθεσιν των χρηματικών ποσών, άτινα τυχόν θα εχορηγούντο εκ του δημοσίου χρήματος υπό του προϋπολογισμού του Κράτους ή των δημοτικών και λοιπών προϋπολογισμών επί εκπαιδευτικό θρησκευτικό ή φιλανθρωπικό σκοπό.

Τα ποσά ταύτα θα καταβάλλωνται εις τους αρμοδίους αντιπροσώπους των ενδιαφερομένων καθιδρυμάτων και οργανισμών.

Άρθρον 42.

Η Τουρκική Κυβέρνησις δέχεται να λάβη απέναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, όσον αφορά την οικογενειακήν ή προσωπικήν αυτών κατάστασιν, πάντα τα κατάλληλα μέτρα, όπως τα ζητήματα ταύτα κανονίζονται συμφώνως προς τα έθιμα των μειονοτήτων τούτων.

Τα μέτρα ταύτα θέλουσιν επεξεργασθή ειδικαί επίτροποι, αποτελούμεναι εξ ίσου αριθμού αντιπροσώπων της Τουρκικής Κυβερνήσεως και μιας εκάστης των ενδιαφερομένων μειονοτήτων. Εν περιπτώσει διαφωνίας, η Τουρκική Κυβέρνησις και το Συμβούλιον της Κοινωνίας των Εθνών θέλουσι διορίσει, από κοινού, επιδιαιτητήν εκλεγόμενον μεταξύ των ευρωπαίων νομομαθών.

Η Τουρκική Κυβέρνησις υποχρεούται να παρέχη πάσαν προστασίαν εις τας εκκλησίας, συναγωγάς, νεκροταφεία και λοιπά θρησκευτικά καθιδρύματα των ειρημένων μειονοτήτων. Εις τα ευαγή καθιδρύματα ως και τα θρησκευτικά και φιλανθρωπικά καταστήματα των αυτών μειονοτήτων, των ήδη ευρισκομένων εν Τουρκία, θα παρέχεται πάσα ευκολία και άδεια, η δε Τουρκική Κυβέρνησις, προκειμένου περί ιδρύσεως νέων θρησκευτικών και φιλανθρωπικών καθιδρυμάτων, ουδεμίαν θέλει αρνηθή εκ των αναγκαίων ευκολιών, αίτινες έχουσιν εξασφαλισθή εις τα λοιπά ιδιωτικά καθιδρύματα ομοίας φύσεως.

Άρθρον 43.

Οι εις τας μη μουσουλμανικάς μειονότητας ανήκοντες τούρκοι υπήκοοι δεν θα ώσιν υποχρεωμένοι να εκτελώσι πράξεις αποτελούσας παράβασιν της πίστεως ή των θρησκευτικών των εθίμων, ούτε θα περιτίπτωσιν εις ανικανότητα τίνα αρνούμενοι να

παραστήσιν ενώπιον των δικαστηρίων ή να εκτελέσωσι νόμιμόν τίνα πράξιν κατά την ημέραν της εβδομαδιαίας των αναπαύσεως.

Ουχ ήτιον, η διάταξις αυτή δεν απαλλάσσει τους τούρκους τούτους υπηκόους των υποχρεώσεων, αίτινες επιβάλλονται εις πάντας τους λοιπούς τούρκους υπηκόους προς τήρησιν της δημοσίας τάξεως.

Άρθρον 44.

Η Τουρκία παραδέχεται όπως αι διατάξεις των προηγουμένων άρθρων του παρόντος Τμήματος, εφ' όσον αφορώσιν εις τους μη μουσουλμάνους υπηκόους της Τουρκίας, αποτελέσωσιν υποχρεώσεις διεθνούς συμφέροντος και τεθώσιν υπό την εγγύησιν της Κοινωνίας των Εθνών. Αι διατάξεις αύται δεν δύνανται να τροποποιηθώσιν άνευ της συγκαταθέσεως της πλειοψηφίας του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών.

Η Βρεττανική Αυτοκρατορία, η Γαλλία, η Ιταλία και η Ιαπωνία υποχρεούνται δια της παρούσης Συνθήκης να μη αρνηθώσι την συγκατάθεσιν αυτών εις πάσαν τροποποίησιν των ειρημένων άρθρων, ην ήθελε κατά τους νομίμους τύπους αποφασίσει η πλειοψηφία του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών.

Η Τουρκία δέχεται όπως παν Μέλος του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών έχη το δικαίωμα να επισύρη την προσοχήν του Συμβουλίου επί πάσης παραβάσεως ή κινδύνου παραβάσεως οιασδήποτε των υποχρεώσεων τούτων και όπως το Συμβούλιον δύναται να ενεργή καθ' οιονδήποτε τρόπον και παρέχη οιασδήποτε οδηγίας κρινόμενος καταλλήλους και αποτελεσματικός εν τη περιστάσει.

Η Τουρκία δέχεται προς τούτοις όπως, εν περιπτώσει διχογνωμίας επί νομικών ή πραγματικών ζητημάτων αφορώντων τα άρθρα ταύτα, μεταξύ της Τουρκικής Κυβερνήσεως και μιας οιασδήποτε των λοιπών υπογραψασών την παρούσαν Συνθήκην Δυνάμεων ή πάσης άλλης Δυνάμεως Μέλους του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, η τοιαύτη διχογνωμία θεωρηθή ως διεθνούς χαρακτήρας διαφορά κατά το γράμμα του άρθρου 14 του Συμφώνου της Κοινωνίας των Εθνών.

Η Τουρκική Κυβέρνησις δέχεται όπως πάσα τοιούτου είδους διαφορά, επί τη αιτήσει του ετέρου των Μερών, παραπέμπηται εις το Διαρκές Δικαστήριον Διεθνούς Δικαιοσύνης.

Η απόφασις του Διαρκούς Δικαστηρίου θα η ανέκκλητος, θα έχη δε την ισχύν και το κύρος αποφάσεως εκδοθείσης δυνάμει του άρθρου 13 του Συμφώνου

Άρθρον 45.

Τα αναγνωρισθέντα δια των διατάξεων του παρόντος Τμήματος δικαιώματα εις τας εν Τουρκία μη μουσουλμανικάς μειονότητας, αναγνωρίζονται επίσης υπό της Ελλάδος εις τας εν τω εδάφει αυτής ευρισκομένας μουσουλμανικάς μειονότητας.

**ΣΥΝΘΗΚΗ ΦΙΛΙΑΣ, ΟΥΔΕΤΕΡΟΤΗΤΟΣ, ΔΙΑΔΙΔΑΓΗΣ
ΚΑΙ ΔΙΑΙΤΗΣΙΑΣ υπογραφείσα εν Αγκύρα τη 30 Οκτωβρίου 1930.**

Ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας και ο Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας, εν τη μερίμνη των όπως ακολουθήσωσιν ανά πάσαν περίστασιν πολιτικήν ομονοίας, και θέλοντες να διαδηλώσωσι την επιθυμίαν των όπως συμβάλωσιν εις το έργον της γενικής ειρήνης, λύοντες συμφώνως προς τας υψίστας αρχάς του Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου τας διαφοράς, αίτινες ήθελον αναφυή μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, απεφάσισαν να πραγματοποιήσωσι δια συνθήκη την κοινήν αυτών πρόθεσιν και ώρισαν προς τούτο πληρεξουσίους των.

Ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας:

την Α.Ε. τον κ. **ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΝ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΝ**, Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου

την Α.Ε. τον κ. **ΑΝΔΡΕΑΝ ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΝ**, Αντιπρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου, Υπουργόν επί των Εξωτερικών.

Ο Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας:

Την Α.Ε. τον **ΙΣΜΕΤ ΠΑΣΣΑΝ**, Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου, Βουλευτήν Μαλάτίας.

Την Α.Ε. τον Δόκτορα **ΤΕΦΗΚ ΡΟΥΣΔΗ ΒΕΒ**, Υπουργόν επί των Εξωτερικών, Βουλευτήν Σμύρνης.

Οίτινες αφού εκοινοποίησαν αλλήλοις τα πληρεξούσια αυτών έγγραφα ευρεθέντα εν τάξει συνεφώνησαν τα εξής:

Άρθρον 1.

Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουσιν αμοιβαίως την υποχρέωσιν όπως εις ουδεμίαν εισέλθωσι συμφωνίαν πολιτικής ή οικονομικής φύσεως ή συνδυασμόν εστραμμένον εναντίον του έτερου εξ' αυτών.

Άρθρον 2.

Εν' η περιπτώσει το εν των Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών, παρά την ειρηνική του στάσιν υποστή επίθεσιν μιας ή πλειόνων Δυνάμεων, το έτερον Μέρος αναλαμβάνει την υποχρέωσιν να τηρήσει ουδετερότητα καθ' όλην την διάρκειαν της συρράξεως.

Άρθρον 3.

Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουσι την υποχρέωσιν να υποβάλωσιν εις την διαδικασίαν της συνδιαλλαγής την προβλεπομένην υπό των κατωτέρω άρθρων 7-19, πάντα τα ζητήματα άτινα ήθελον τυχόν διαιρέσει αυτά και ων η λύσις δεν θα επετυγχάνετο δια της συνήθους διπλωματικής οδούς. Εν περιπτώσει αποτυχίας της διαδικασίας συνδιαλλαγής θα επιζητηθή δικαστικός διακανονισμός συμφώνως προς τα άρθρα 20-23 της παρούσης Συνθήκης, εκτός εάν τα μέρη συμφωνήσωσιν ίνα προσφύγωσιν εις διαιτητικόν δικαστήριον συσταθησόμενον συμφώνως προς τα άρθρα 55 και ακόλουθα της Συμβάσεως περί ειρηνικού κανονισμού διεθνών διαφορών της 18 Οκτωβρίου 1907 η εις πάσαν υπάρχουσαν μεταξύ αυτών ετέραν συμφωνίαν.

Άρθρον 4.

Αι διατάξεις του προηγούμενου άρθρου δεν εφαρμόζονται εις τα ζητήματα άτινα, δυνάμει των εν ισχύϊ μεταξύ των Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών Συνθηκών, ανήκουσιν εις την αρμοδιότητα ενός εξ' αυτών, ουδέ εις τα σχετιζόμενα με το δικαίωμα της κυριαρχίας. Εκάτερον των Μερών θα έχη το δικαίωμα της κυριαρχίας. Εκάτερον των Μερών θα έχη το δικαίωμα να καθορίση δι' εγγράφου δηλώσεως εάν τα ζήτσημα της ανάγεται εις το δικαίωμα της κυριαρχίας, του ετέρου Μέρους δυναμένου, εν περιπτώσει αμφισβητήσεως να προσφύγη εις διαιτησίαν ή εις το Διαρκές Δικαστήριον Διεθνούς Δικαιοσύνης ίνα προκαλέση απόφασιν επί του προδικαστικού τούτου ζητήματος.

Αι διατάξεις του προηγούμενου άρθρου δεν εφαρμόζονται επίσης εις διαφοράς οφειλομένας εις γεγονότα προηγηθέντα της παρούσης συνθήκης, και άτινα ανήκουσιν εις το παρελθόν.

Άρθρον 5.

Αί διαφοραί δια την επίλυσιν των οποίων ειδική προβλέπεται διαδικασία υπ' άλλων εν ισχύϊ μεταξύ των Μερών συμβάσεων, θα λύονται συμφώνως προς τας διατάξεις των συμβάσεων τούτων.

Άρθρον 6.

Προκειμένου περί διαφοράς ης το αντικείμενον κατά την εσωτερικήν νομοθεσίαν ενός των Μερών, είναι της αρμοδιότητος των δικαστικών ή διοικητικών αυτού αρχών, το Μέρος τούτο δύναται να αντιταχθή εις την υποβολήν της διαφοράς εις τας διαδικασίας τας προβλεπομένας υπό της παρούσης συμβάσεως πριν η εκδοθή εντος λογικής προθεσμίας οριστικής απόφασης υπό της αρμοδίας αρχής.

Το Μέρος το οποίον εν τοιάυτη περιπτώσει θα θελήση να προσφύγη εις τας προβλεπομένας παρά της παρούσης Συνθήκης διαδικασίας οφείλει να κοινοποιήση την πρόθεσιν του εις το έτερον Μέρος εντός έτους από της ως άνω αποφάσεως.

Άρθρον 7.

Κατόπιν αιτήσεως απευθυνθησομένης υπό του ενός των Συμβαλλομένων Μερών προς το έτερον Μέρος, θα συγκροτηθή εντός έξ μηνών από της ανταλλαγής των επικυρώσεων της παρούσης Συνθήκης διαρκής επιτροπή συνδιαλλαγής.

Πλην της περιπτώσεως αντιθέτου Συμφωνίας των Μερών η Επιτροπή Συνδιαλλαγής θα συγκροτηθή ως εξής:

1. Η Επιτροπή θ' απαρτίζεται εκ πέντε μελών. Εκάτερον των Μερών θα διορίζει ένα Επίτροπον, λαμβανόμενον μεταξύ των υπηκόων του. Οι τρεις λοιποί επίτροποι θα εκλέγονται από συμφώνου μεταξύ των υπηκόων ξένων Επικρατειών. Ούτοι δέον ν' ανήκωσιν εις έκαστος εις διάφορον εθνικότητα, να μη έχωσι την συνήθη αυτών κατοικίαν επί των εδαφών των Μερών, ούτε να διατελώσι εις την υπηρεσίαν των. Μεταξύ αυτών τα Μέρη θα υποδείξωσι τον Πρόεδρον της Επιτροπής και, εν περιπτώσει ασυμφωνίας, δια κλήρου θ' αποφασίζεται τις των τριών Επιτρόπων θα η Πρόεδρος.
2. Οι Επίτροποι θα διορίζονται δια τρία έτη. Θα δύνανται να επανεκλεγώσιν. Οι από κοινού διοριζόμενοι Επίτροποι θα δύνανται ν' αντικαθιστώνται διαρκούσης της εντολής των, εάν τα Μέρη συμφωνήσωσι σχετικώς. Εφ' όσον δεν έχει γίνει έναρξις της διαδικασίας εκάτερον των Μερών θα έχη το δικαίωμα να προβαίνει εις την αντικατάστασιν του υπ' αυτού διορισθέντος Επιτρόπου.

3. Εν περιπτώσει χρείας θέσεως κατόπιν θανάτου, παραιτήσεως ή άλλου κωλύματος αυτή θα πληρούται το ταχύτερον συμφώνως με τον τρόπον τον οριζόμενον δια τους διορισμούς.

Άρθρον 28.

Η παρούσα Συνθήκη θα κυρωθή το ταχύτερον και θα τεθή εν ισχύι ευθύς μετά την ανταλλαγήν των επικυρώσεων. Συνομολογείται δια διάρκειαν πέντε ετών από της ενάρξεως της ισχύος της. Εάν δεν καταγγελθή έξ μήνας πριν εκπνεύση, η προθεσμία αυτή θα θεωρηθή ως ανανεωθείσα διά δευτέραν περίοδον πέντε ετών και ούτω καθ'εξής.

Προς πίστωσιν οι προμνησθέντες πληρεξούσιοι υπέγραψαν την παρούσαν Συνθήκην.
Εγένετο εν Αγκύρα τη 30 Οκτωβρίου 1930.

Εν Αθήναις τη 9 Οκτωβρίου 1954. Αριθμός φύλλου 239

Νομοθετικόν Διάταγμα υπ' αριθμόν 3065. *Περί τρόπου ιδρύσεως και λειτουργίας Τουρκικών Σχολείων Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως Δυτικής Θράκης και ρυθμίσεως ζητημάτων τινών αφορώντων εις την εποπτείαν αυτών και τους Επιθεωρητάς Τουρκικών σχολείων Δυτικής Θράκης.*

Έχοντες υπόψη τας διατάξεις του Αρθρου 35 του Συντάγματος και την από 23 Σεπτεμβρίου 1954 σύμφωνον γνώμην της κατά την παράγραφον 2 του αυτού άρθρου 35 Ειδικής Επιτροπής εκ Βουλευτών, προτάσει του Ημετέρου Υπουργικού Συμβουλίου, απεφασίσασμεν και διατάσσομεν:

Άρθρον 1.

1. Δια την ίδρυσιν Τουρκικών σχολείων Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως εις την Δυτικήν Θράκην απαιτείται αίτησις υπογεγραμμένη υπό δεκαπέντε τουλάχιστον γονέων ή κηδεμόνων απολαύοντων των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων του Έλληνος πολίτου και μονίμων κατοίκων της πόλεως, κωμοπόλεως, χωριού συνοικισμού ή συνοικίας της τοπικής περιφέρειας, εν η ζητείται η ίδρυσις του σχολείου, οίτινες θεωρούνται και ως ιδρυταί.
2. Η άδεια ιδρύσεως και λειτουργίας Τουρκικών σχολείων εις Δυτικήν Θράκην χορηγείται υπό της Γεν. Διοικήσεως Θράκης μετά σύμφωνον γνώμην του Επιθεωρητού των Τουρκικών σχολείων, τηρουμένων κατά τα άλλα των ισχυουσών διατάξεων δια την χορήγησιν αδείας ιδρύσεως και λειτουργίας των ιδιωτικών σχολείων.
3. Τα νυν λειτουργούντα Τουρκικά σχολεία, εφ'όσον δεν κέκτηνται άδειαν ιδρύσεως και λειτουργίας, δέον όπως διά της οικείας Εφορείας υποβάλωσιν εντός τριμήνου από της δημοσιεύσεως του παρόντος αττήσιν προς τούτο, συμφώνως προς τα εν τοις εδαφ. 1 και 2 του παρόντος άρθρου οριζόμενα.

Άρθρον 2.

Δια πράξεως του επί της Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Υπουργού μετά γνώμην Επιτροπής, αποτελουμένης εκ Διευθυντών Τουρκικών μειονοτικών σχολείων, οριζομένης υπό του Γεν. Διοικητού Δυτικής Θράκης και μετά γνωμοδότησιν του Κ.Δ.Γ. Συμβουλίου Εκπαιδεύσεως θα καθορισθή το αναλυτικόν πρόγραμμα των Τουρκικών σχολείων επί τη βάσει του ισχύοντος δια τα Δημόσια σχολεία Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως προγράμματος.

Άρθρον 3.

1. Πάσαι αι ισχύουσαι διατάξεις περί υποχρεωτικής φοιτήσεως, εγγραφής, απουσιών, εξετάσεων, προαγωγής, απολύσεως κλπ. των μαθητών, του χρόνου ενάρξεως και λήξεως των μαθημάτων εν τοις σχολείοις Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως επεκτείνονται και εφαρμόζονται και εις τα τουρκικά μειονοτικά σχολεία Θράκης, εκτός αν άλλως ορίζονται τα περί τούτων δια του παρόντος.
2. Δια την προαγωγήν μαθητού Τουρκικού σχολείου από τάξεως εις τάξιν απαιτείται επί πλέον ο βαθμός της ετήσιας προόδου αυτού εις εκάτερον των γλωσσικών μαθημάτων να είναι τουλάχιστον σχεδόν καλώς (5).

Άρθρον 4.

Αι απολυτήριοι εξετάσεις των μαθητών της ΣΤ' τάξεως των Τουρκικών σχολείων Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως ενεργούνται ως και αι των δημοσίων σχολείων. Εις α σχολεία υπηρετούσι δημόσιοι διδάσκαλοι της Ελληνικής γλώσσης αι ως άνω εξετάσεις διεξάγονται υπό του συλλόγου των διδασκόντων εκάστου σχολείου, συμπληρουμένου υπό δημοσίων διδασκάλων της Ελληνικής γλώσσης οριζομένων υπό του Γεν. Διοικητού Θράκης, μετά πρότασιν του οικείου Επιθεωρητού Τουρκικών σχολείων.

ΠΑΥΛΟΣ

Β.

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΓΟΣ

Εν Αθήναις τη 16 Σεπτεμβρίου 1977. Αριθμός φύλλου 264

Νόμος υπ' αριθ. 694 περί Μειονοτικών Σχολείων της Μουσουλμανικής Μειονότητας εις Δ. Θράκην.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ψηφισάμενοι ομοφώνως μετά της Βουλής, αποφασίσσαμεν:

Άρθρον 1.

1. Τα της εκπαίδευσεως της εν Δυτική Θράκη μουσουλμανικής μειονότητας, διέπονται: α) Υπό των διατάξεων της δια του άρθρου 1 του Ν. Δ/τος της 25 Αυγούστου 1923 κυρωθείσης Συνθήκης περί Ειρήνης, συνομολογηθείσας εν Λωζάννη. β) υπό του Νόμου 309/1976, «περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως» και γ) υπό του παρόντος νόμου, επιφυλασσομένης εν πάση περιπτώσει της αρχής της διακρατικής αμοιβαιότητας
2. Οι εν τω παρόντι όροι «μεινότης», «μεινονοτικός» και «μεινονοτικοί» αναφέρονται αποκλειστικώς εις την εν Δυτική Θράκη μουσουλμανική μειονότητα.

Άρθρον 2.

Σκοπός του μεινονοτικού σχολείου είναι η εξασφάλις της σωματικής, πνευματικής και ηθικής αναπτύξεως και προόδου των μαθητών συμφώνως προς τους βασικούς σκοπούς της εν Ελλάδι γενικής εκπαίδευσεως και τας εις τα προγράμματα των αντιστοιχών δημοσίων σχολείων της Χώρας καθοριζόμενας αρχάς.

Άρθρον 3.

Τα μεινονοτικά σχολεία τελούν υπό τον έλεγχον και την εποπτείαν του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Άρθρον 4.

Δια την ίδρυσιν, λειτουργίαν, επιθεώρησιν και εποπτείαν των μειονοτικών σχολείων δημοτικής εκπαιδεύσεως ισχύουν αναλόγως αι περί Ιδιωτικής Γενικής Εκπαιδεύσεως κείμεναι εκάστοτε διατάξεις, επιφυλασσομένων των διατάξεων του παρόντος νόμου.

Άρθρον 5.

1. α) Δια την ίδρυσιν μειονοτικών σχολείων υποβάλλεται εις τον οικείον Επιθεωρητήν μειονοτικών σχολείων αίτησις υπογεγραμμένη υπό γονέων ή κηδεμόνων, απολαυόντων των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων του Έλληνος πολίτου και μονίμων κατοίκων της πόλεως, κωμοπόλεως, χωριού, συνοικισμού ή συνοικίας της τοπικής περιφέρειας δια την οποίαν ζητείται η ίδρυσις του σχολείου.
β) Ο αριθμός των αιτούντων καθορίζεται εκάστοτε υπό του οικείου Νομάρχου λαμβανομένων υπ' όψιν της τοποθεσίας, του αριθμού των κατοίκων των ενδιαφερομένων δια την ίδρυσιν του σχολείου και της αρχής της διακρατικής αμοιβαιότητας.
γ) Ο Επιθεωρητής διαβιβάζει την αίτησιν εις τον οικείον Νομάρχην μετά εισηγήσεως αυτού.
2. Η άδεια ιδρύσεως του μειονοτικού σχολείου εκδίδεται δια πράξεως του Νομάρχου εγκρινομένης υπό του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Εις την άδειαν ορίζεται, ως ιδρυτής, εις εκ των αιτησάντων γονεύς η κηδεμών, Έλλην πολίτης, εις τον οποίον τάσσεται προθεσμία, μη δυναμένη να υπερβή τον ένα μήνα προς αποδοχήν του ορισμού του ως ιδρυτού.
3. Εις ην περίπτωσιν ο οριζόμενος ως ιδρυτής δεν αποδεχθή τον ορισμόν, ο Νομάρχης επιλέγει έτερον πρόσωπον εκ του πίνακος των αιτησάντων τιθεμένης προθεσμίας αποδοχής του ορισμού του ως ιδρυτού κατά τα εν τη προηγουμένη παραγράφω οριζόμενα. Εάν ούτος αποποιηθή τον ορισμόν του ως ιδρυτού τηρείται η αυτή διαδικασία μέχρις εξαντλήσεως του πίνακος. Εξαντλουμένου του πίνακος ο Νομάρχης ορίζει τον κατά την κρίσιν του καταλληλότερον δια την ιδιότητα του ιδρυτού γονέα ή κηδεμόνα.
4. Η ιδιότης του ιδρυτού παύει όταν εκλείψει η ιδιότης αυτού ως γονέως ή κηδεμόνος μαθητού του σχολείου και εις την θέσιν του ορίζεται αμέσως υπό του Νομάρχου έτερον πρόσωπον επιλεγόμενον εκ του πίνακος των αιτησάντων την ίδρυσιν γονέων ή κηδεμόνων των μαθητών του σχολείου.
5. Η άδεια ανακαλείται άμα ως εκλείβουν κατά την κρίσιν του Νομάρχου αι προϋποθέσεις λειτουργίας του σχολείου. Η ανάκλησις ενεργείται δια πλήρους ητιολογημένης πράξεως του Νομάρχου εγκρινομένης υπό του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.
6. Η ισοτιμία των μειονοτικών σχολείων προς τα της δημοσίας εκπαιδεύσεως και αι σχετικά προϋποθέσεις αυτής, ορίζονται υπό του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων προτάσει του αρμοδίου Επιθεωρητού, διαφυλασσομένης της αρχής της διακρατικής εν προκειμένω αμοιβαιότητας.
7. Το μειονοτικόν σχολειον, εκπροσωπείται εις τας σχέσεις αυτού μετά των αρμοδίων εκπαιδευτικών και άλλων διουικητικών αρχών του Κράτους ή ενώπιον των δικαστηρίων, υπό του ορισθέντος ως ιδρυτού του σχολείου Έλληνος πολίτου, κατά τα οριζόμενα δι' αποφάσεων του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Άρθρον 6.

1. Το μειονοτικόν σχολείον έχει ιδίαν τριμελή Εφορείαν, διοριζομένην υπό του οικείου Νομάρχου, όστις επιλέγει τα μέλη αυτής εκ πίνακος περιέχοντος τουλάχιστον πέντε και το πολύ δεκαπέντε ονόματα γονέων ή κηδεμόνων των μαθητών του περί ου πρόκειται μειονοτικού σχολείου. Ο πίναξ ούτος καταρτίζεται κατόπιν εκλογών υπό των εχόντων δικαίωμα ψήφου, κατοίκων της έδρας του σχολείου Ελλήνων πολιτών.
2. Δικαίωμα ψήφου, έχουν μόνο οι μόνιμοι κάτοικοι της πόλεως, κωμοπόλεως, χωρίου, συνοικισμού ή συνοικίας της εκπαιδευτικής περιφέρειας ην εξυπηρετεί το σχολείον, οι οποίοι είναι γονείς ή κηδεμόνες μαθητών του σχολείου και εφ' όσον ούτοι δεν έχουν ασκήσει το δικαίωμα των αυτό δια την εκλογήν Σχολικής Εφορείας ετέρου σχολείου της εκπαιδευτικής περιφέρειας.
3. Ο χρόνος θητείας εκάστης Σχολικής Εφορείας ορίζεται τριετής, μεθ' ο διαξάγονται νέαι εκλογαί και καταρτίζεται νέος πίναξ, κατά τας προηγουμένας παραγράφους.
4. Κατά την διάρκειαν της θητείας των τα μέλη της Σχολικής Εφορείας δέον να διατηρούν την ιδιότητα γονέως και κηδεμόνος μαθητού του σχολείου του οποίου είναι Έφοροι. Οι εκ των μελών της Σχολικής Εφορείας παύοντες να έχουν την ιδιότητα ταύτην αντικαθίστανται υπό του οικείου Νομάρχου δι' επιλογής ετέρων εκ του κατά παρ. 1 του παρόντος άρθρου πίνακος. Εξαντλούμενοι του πίνακος ο Νομάρχης διορίζει τον κατά την κρίσιν του καταλληλότερον δια τα έργα του μέλους της Σχολικής Εφορείας, γονέα ή κηδεμόνα. Ο διορισμός ούτος ισχύει μόνον μέχρι της νέας εκλογής εφόρων εις το τέλος εκάστης τριετίας.
5. Η διαφικασία της εκλογής και τα καθήκοντα και αι αρμοδιότητες της Σχολικής Εφορείας καθορίζονται δι' αποφάσεων του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Άρθρον 7.

1. Δι' αποφάσεων του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και του κατά περίπτωσιν αρμοδίου Υπουργού εκδιδομένων βάσει του παρόντος νόμου και εντός του πλαισίου της γενικωτέρας εκπαιδευτικής νομοθεσίας της Χώρας ρυθμίζονται τα ακόλουθα αναφερόμενα θέματα των μειονοτικών σχολείων της Δ. Θράκης:
 - α) Σύνθεσις του διδακτικού προσωπικού του μειονοτικού σχολείου
 - β) Πρόσληψις (τυπικά και ουσιαστικά προσόντα, διαδικασία), δικαιώματα, υποχρεώσεις, κατάρτισις και ανανέωσις συμβάσεως εργασίας, πειθαρχικόν δίκαιον, λύσις σχέσεως και γενικώς θέματα καταστάσεως του μη έχοντος την ιδιότητα του δημοσίου υπαλλήλου προσωπικού, ως και της ασφαλίσεως του προσωπικού τούτου εις το ΙΚΑ ή εις ετέρους ασφαλιστικούς οργανισμούς.
 - γ) Υποχρεώσεις του μειονοτικού σχολείου ως προς τα κατώτατα όρια μισθοδοσίας των διδασκόντων εις αυτό εκπαιδευτικών και τας συνεισφοράς αυτού ως εργοδότη εις το ΙΚΑ ή ετέρους ασφαλιστικούς οργανισμούς.
 - δ) Διορισμός διευθυντού και Υποδιευθυντού μειονοτικών σχολείων, τρόπος αναπληρώσεως αυτών, καθήκοντα και υποχρεώσεις αυτών.
 - ε) Θέματα αφορώντα εις την διδασκαλίαν εν γένει, ήτοι:
 - (1) Αναλυτικά προγράμματα. Βασικά μαθήματα, ωράρια διδασκαλίας των τουρκιστί και ελληνιστί διδασκομένων μαθημάτων. Εξετάσεις πάσης φύσεως, συντελεσταί βαθμολογίας και τίτλοι σπουδών. Ειδικά μαθήματα κοινωνικής

διαπαιδαγωγήσεως, μορφωτικά και αθλητικά σχολικά δραστηριότητες. Συμμετοχή Μουσουλμάνων Θρησκευτικών λειτουργών εις την διδασκαλίαν των Θρησκευτικών.

(2) Επιγραφαι, πινακίδες, σχολική αλληλογραφία, διδακτικά βιβλία, βοηθήματα, εποπτικά μέσα διδασκαλίας και σχολικά βιβλιοθήκαι.

στ) Θέματα αφορώντα εις την φοίτησιν των μαθητών, ήτοι:

(1) Εγγραφή, μετεγγραφή, διαγραφή μαθητών, κανονισμός φοιτήσεως και τυχόν ειδικά μαθητικά ταυτότητες και έτερα μαθητικά θέματα.

(2) Σχολικά εκδηλώσεις, τελετή της Σημαίας, έπαρσις αυτής, εορτολόγιον και αργία μειονοτικών σχολείων.

ζ) Θέματα αφορώντα εις τα της συντηρήσεως των σχολικών κτιρίων και της οικονομικής εν γένει διαχειρίσεως του μειονοτικού σχολείου και αι σχετικά προς αυτά υποχρεώσεις του ιδρυτού και της Σχολικής Εφορείας.

η) Θέματα αφορώντα εις την σύμπραξιν των γονέων μετά των διδασκάλων ως π.χ. :

(1) Συμβούλια γονέων, συνεστιάσεις γονέων και διδασκάλων.

(2) Τρόπος λήψεως αποφάσεων γονέων και κηδεμόνων περί της ημέρας εβδομαδιαίας αργίας, του χρησιμοποιηθησόμενου αλφαβήτου, αραβικού ή λατινικού, ως και επί ετέρων θεμάτων κοινού ενδιαφέροντος γονέων και κηδεμόνων

θ) Θέματα σχετικά προς την διάθεσιν των εγγραφομένων δια πάσα περίπτωσιν εις τον προϋπολογισμό του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων πιστώσεως.

2. τα μειονοτικά Δημοτικά Σχολεία και πάντες οι εν αυτοίς υπηρετούντες εκπαιδευτικοί λειτουργοί, δημόσιοι και μη, υπάγονται εις την διοικητικήν και πειθαρχικήν δικαιοδοσίαν του Γενικού Επιθεωρητού και των Επιθεωρητών μειονοτικών σχολείων.

Άρθρον 8.

1. Δεν θίγονται δια των διατάξεων του παρόντος αι κατά περίπτωσιν αρμοδιότητες του Κέντρου Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμορφώσεως (.Κ.Ε.Μ.Ε.).
2. Τα κατά την δημοσίευσιν του παρόντος λειτουργούντα μειονοτικά σχολεία της Δυτικής Θράκης υποχρεούνται όπως εντός έτους από της δημοσιεύσεως του παρόντος υποβάλουν αίτησιν δια την χορήγησιν αδείας ιδρύσεως και λειτουργίας κατά τας διατάξεις των άρθρων 4 και 5 του παρόντος. Μέχρι της χορηγήσεως της αδείας ταύτης και υπό την προϋπόθεσιν ότι η αίτησιν υποβλήθη εμπροθέσμως, θεωρούνται ως νομίμως λειτουργούντα. Κατά τα λοιπά τα σχολεία ταύτα διέπονται υπό των διατάξεων του παρόντος νόμου.
3. Δια αποφ'άσεων του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων ρυθμίζεται πάσα λεπτομέρεια αναγκαία δια την εφαρμογήν του παρόντος νόμου.

Εν Αθήναις τη 13 Σεπτεμβρίου 1977
Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ

Εν Αθήναις τη 20 Νοεμβρίου 1980. Αριθμός φύλλου 267

Νόμος υπ' αριθ. 1091 περί της διαχειρήσεως των Βακουφίων της Μουσουλμανικής Μειονότητας εις την Δυτικήν Θράκην και των περιουσιών αυτών.

**Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**
Ψηφισάμενοι ομοφώνως μετά της Βουλής, απεφασίσαμεν:

Άρθρον 1.

Τα της διοικήσεως των Βακουφίων της Δ. Θράκης Μουσουλμανικής Μειονότητας και των περιουσιών αυτών διέπονται:

(α) Υπό της εν Λωζάννης συνυμολογηθείσης Συνθήκης περί ειρήνης, κυρωθείσης δια του άρθρου 1 του Ν.Δ. της της 25^{ης} Αυγούστου 1923.

(β) Υπό του παρόντος νόμου, επιφυλασσομένης της αρχής της διακρατικής αμοιβαιότητας.

Άρθρον 2.

Βακούφιον είναι το αφιέρωμα συνιστάμενον εξ ακινήτου ή κινητού περιουσιακού στοιχείου, ή προσόδου υπέρ ευσεβούς, αγαθοεργούς κοινωφελούς εν γένει σκοπού ή υπέρ φιλανθρωπικού, θρησκευτικού, ευαγούς ιδρύματος, είτε υπάρχοντος είτε δια της ελευθεριότητος ταύτης ιδρυομένου.

Άρθρον 3.

Βακουφικήν περιουσίαν αποτελεί αυτό τούτο το Βακούφιον ως και παν έτερον περιουσιακόν στοιχείον, κινητόν ή ακίνητον αφιερωμένον εις την λειτουργίαν του Βακουφίου, είτε υπό την έννοιαν του σκοπού είτε υπό την έννοιαν του ιδρύματος, ως εις το άρθρον 2 ορίζεται.

Άρθρον 4.

Έκαστον Βακούφιον υπό την έννοιαν των άρθρων 2 και 3 αποτελεί, από της ενάρξεως ισχύος του παρόντος νόμου, χωριστόν μειονοτικόν νομικόν πρόσωπον Ιδιωτικού Δικαίου, λογιζόμενον ως κοινωφελές ίδρυμα και λειτουργούν προς εξυπηρέτησιν του σκοπού δια τον οποίο συνεστήθη, διέπεται δε υπό των διατάξεων του παρόντος νόμου, εφαρμοζομένων και των διατάξεων του άρθρου 46 του νόμου 542/1977 «περί τροποποιήσεως, αντικαταστάσεως και συμπληρώσεως φορολογικών και άλλων τινών διατάξεων».

Άρθρον 5.

Η διαχείρισις και η διοίκησις εκάστου, κατά τα εν άρθρω 4. νομικού προσώπου, ασκείται υπό Διαχειριστικής Επιτροπής απαρτιζομένης εκ πέντε μελών. Τα Μέλη των Διαχειριστικών Επιτροπών είναι αιρετά και εκλέγονται δια μυστικής ψηφοφορίας υπό των μουσουλμάνων αρρένων και θηλέων των εγγεγραμμένων εις τους εκλογικούς καταλόγους του Δήμου ή της Κοινότητος ένθα κείται το Βακούφιον.

Προκειμένου περί πλειόνων Βακουφίων κειμένων εις τον αυτόν Δήμον ή την αυτήν Κοινότητα, αι εκλογαί διεξάγονται δια τας Διαχειριστικάς Επιτροπάς όλων των Βακουφίων κατά την αυτήν ημέραν.

Ο αριθμός των εκλεγομένων διαχειριστών είναι διπλάσιος του απαιτουμένου δια την συγκρότησιν των Διαχειριστικών Επιτροπών.

Εις περίπτωσιν μη υποβολής επαρκών υποψηφιοτήτων, ο Νομάρχης κατά τι ελλείπον υποδεικνύει τα εκ της μειονότητας, κατά την κρίση του, κατάλληλα πρόσωπα μέχρι, συμπληρώσεως αριθμού υποψηφίων τριπλασίου του απαιτουμένου δια την συγκρότησιν των Διαχειριστικών Επιτροπών του νόμου του. Αι εκλογαί διεξάγονται κατά τα οριζόμενα υπό των κατ' άρθρον 9 του παρόντος εκδιδομένων Προεδρικών Δ/των.

Άρθρον 6.

Εκλόγιμοι είναι οι εκ των εκλογέων συμπληρώσαντες το 25^{ον} έτος της ηλικίας των άρρενες και θήλεις, μουσουλμάνοι το θρήσκευμα πολίται, μη εκπεσόντες των πολιτικών των δικαιωμάτων δι' οιανδήποτε αιτίαν και μη έχοντες καταδικασθή, αμετακλήτως επί κακουργήματι ή επί κλοπή, απάτη, υπεрайξερέσει, εκβιάσει, πλαστογραφία, απιστία, δωροδοκία, καταπίεσει, παραβάσει καθήκοντος, εγκλήματι κατά των ηθών, συκοφαντική δυσφημήσει και χρεοκοπία.

Άρθρον 7.

Δεν είναι εκλόγιμοι οι μουφτήδες, οι υπ' αυτούς υπάλληλοι των μουφτειών και οι κατ' ευθείαν η εκ πλαγίου μέχρι δευτέρου βαθμού συγγενείς των εξ αίματος ή αγχιστείας. Δεν είναι ωσαύτως εκλόγιμοι αι βουλευταί και οι δημοτικοί ή κοινοτικοί σύμβουλοι.

Άρθρον 8.

Τα μέλη των διαχειριστικών Επιτροπών, και οι κατά το άρθρον 17 επίτροποι, εκπίπτουν αυτοδικαίως της τοιαύτης ιδιότητος των, εάν επέλθη περίπτωσις καθιστώσα τούτους μη εκλογίμους κατά τα άρθρα 6 και 7.

Εκπίπτουν ωσαύτως της ιδιότητός των δια μη συμμόρφωσιν προς τας διατάξεις του παρόντος νόμου και των εις εκτέλεσιν αυτών εκδιδομένων Προεδρικών Διαταγμάτων, Υπουργικών αποφάσεων και λοιπών διοικητικών πράξεων. Η μη συμμόρφωσις αποδεικνύεται δια τελεσιδίκου δικαστικής αποφάσεως εκδιδομένης, μετ' αίτησιν του Νομάρχου, δικαζομένην κατά την διαδικασίαν της εκουσίας δικαιοδοσίας.

Άρθρον 9.

Τα του τρόπου διεξαγωγής των εκλογών και συμμετοχής εις αυτάς της εποπτείας αυτών, της ανακυρήξεως των εποτυχόντων και του ορισμού αυτών υπό της Διοικήσεως εις τας Διαχειριστικές Επιτροπάς ως και παν συναφές προς τα ανωτέρω θέμα καθορίζονται δια Προεδρικών Διαταγμάτων εκδιδομένων κατόπιν προτάσεως των Υπουργών Εξωτερικών, Εσωτερικών, Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, και Οικονομικών. Δι' ομοίων Προεδριών Διαταγμάτων δύναται να τροποποιώνται ή και να αναστέλλωνται διατάξεις του παρόντος νόμου.

Άρθρον 10.

Ένστασις κατά του κύρους της εκλογής δύναται να ασκηθή εντός 15ημέρου από της ανακηρύξεως των επιτυχόντων, ενώπιον του οικείου Πρωτοδικείου.

Τα της διαδικασίας επί των ενστάσεων ορίζονται δια των κατά το προηγούμενον άρθρον Διαταγμάτων.

Άρθρον 11.

Προκειμένου περί Δήμων ή Κοινοτήτων, όπου υφίστανται πλειόνα του ενός Βακούφια, ο Νομάρχης ορίζει κατά την κρίσιν του ποίοι εκ των εκλεγέντων

απαρτίζουν την Διαχειριστική Επιτροπήν εκάστου Βακουφίου, λαμβάνων υπ' όψιν και την σειράν επιτυχίας των υποψηφίων. Το αυτό πρόσωπον δεν δύναται να μετέχη εις πλείονας της μιας Διαχειριστικής Επιτροπής.

Ωσαύτως δεν δύναται εις την αυτήν Διαχειριστικήν Επιτροπήν να μετέχουν οι σύζυγοι ή συγγενείς εξ αίματος ή εξ αγχιστείας μέχρι και του 3^{ου} βαθμού.

Άρθρον 12.

Η θητεία των μελών των Διαχειριστικών επιτροπών είναι τριετής.

Ο εκλεγής και υπηρετήσας επί δύο συναπτάς θητείας ως μέλος της Διαχειριστικής Επιτροπής δεν δύναται να επανεκλεγεί δια τας αμέσως επομένας δύο θητείας.

Άρθρον 16.

1. Αι Διαχειριστικά Επιτροπαί εκάστου Βακουφίου τελούν υπό την εποπτείαν και τον έλεγχον του οικείου Νομάρχου καθ' όσον αφορά εις την διοίκησιν, την λειτουργίαν και την οικονομικήν διαχείρισιν του Βακουφίου. Ο έλεγχος επί της οικονομικής διαχείρισεως ασκείται υπό του Νομάρχου δια της οικείας οικονομικής εφορίας. Δια κοινής Αποφάσεως των Υπουργών Εξωτερικών και Οικονομικών δύναται να καθορίζονται και ειδικότεροι όροι και προϋποθέσεις δεξαγωγής του οικονομικού λέγχου ως και πάσα άλλη αναγκαία λεπτομέρεια.
2. Δύο μήνας τουλάχιστον προ της ενάρξεως εκάστου οικονομικού έτους υποβάλλεται προς έγκρισιν εις τον Νομάρχην ο προϋπολογισμός του Βακουφίου, εντός δε δύο μηνών από της λήξεως του οικονομικού έτους υποβάλλεται ο απολογισμός μετά του ισολογισμού.
3. Το οικονομικόν έτος άρχεται την 1^η Ιανουαρίου και λήγει την 31^{ην} Δεκεμβρίου.
4. Ο προϋπολογισμός περιλαμβάνει τα τακτικά και έκτακτα έσοδα και έξοδα των οποίων προβλέπεται η πραγματοποίησις εντός του οικονομικού έτους, εις το οποίον αφορά και συνοδεύεται υπό πράξεως της Διαχειριστικής Επιτροπής εμφανούσης την υπό ταύτης ψήφισιν του προϋπολογισμού τούτου ως και υπό αναλυτικής εκθέσεως επαρκώς δικαιολογούσης έκαστον κονδύλιον εσόδων και εξόδων αυτού.
5. Ο απολογισμός περιλαμβάνει τα τακτικά και έκτακτα έσοδα και έξοδα τα οποία επραγματοποιήθησαν διαρκούντος του οικονομικού έτους, εις το οποίον αφορά και συνοδεύεται υπό πράξεως της Διαχειριστικής Επιτροπής εμφανούσης την έγκρισίν του υπό ταύτης ως και εκθέσεως δικαιολογούσης τας διαφοράς από τον εγκριθέντα προϋπολογισμόν.
6. Ο προϋπολογισμός και απολογισμός ανεξαρτήτως ύψους αυτών εγκρίνονται δια πράξεως του οικείου Νομάρχου μετά γνωμοδότησιν της παρά τη Νομαρχία Επιτροπής του άρθρου 73 του Π.Δ. 636/1977 «περί διαρθρώσεως του Υπουργείου Οικονομικών και Οργανισμού των Υπηρεσιών αυτού». Δια της πράξεως ταύτης δύναται να τροποποιώνται τα εις τον προϋπολογισμόν αναγραφόμενα ποσά εσόδων και εξόδων ή και εγγράφοντα νέα.
7. Ουδεμία μεταβολή ή μεταφορά πιστώσεων επιτρέπεται άνευ της κατά τα ανωτέρω εγκρίσεως του Νομάρχου και ουδεμία δαπάνη επιτρέπεται άνευ προηγουμένης αναγραφής της εις τον εγκεκριμένον προϋπολογισμόν.
8. Εάν εκ του ελέγχου των απολογισμών προύψουν ελλείματα ή ζημίαι οφειλόμεναι εις δόλον ή βαρείαν αμέλειαν, καταλογίζοντα εις τους υπαιτίους της Διαχειριστικής Επιτροπής δι' ητιολογημένης πράξεως του Νομάρχου μετά σύμφωνον γνωμοδότησιν της κατά την παρ. 6 του παρόντος άρθρου επιτροπής και μετά προηγουμένην ακρόασιν του υπαιτίου. Κατά της ως άνω πράξεως

χωρεί προσφυγή εις το Ελεγκτικόν Συνέδριον εντός ανατρεπτικής προθεσμίας τριάκοντα ημερών από της κοινοποιήσεως της εις τον εις νο αφορά, εφαρμοζομένων, κατά τα λοιπά των οικείων περί οργανισμού του Ελεγκτικού Συνεδρίου Διατάξεων.

9. Δια κοινής αποφάσεως των Υπουργών Εξωτερικών και Οικονομικών δύναται υπό τους όρους της διακρατικής αμοιβαιότητας, να καθορίζονται δικαιώματα ελέγχου διαχειρίσεως των Βακουφίων , υπέρ του Δημοσίου, καταβαλλόμενα ετησίως κατά ποσοστόν επί των ακαθαρίστων εσόδων εκάστου Βακουφίου.
10. Αρμοδία υπηρεσία δια την επίλυσιν οιασδήποτε αμφισβητήσεως περί την οικονομικής διαχείρησιν των Βακουφίων καθίσταται η εκάστοτε αρμοδία δια την εποπτείαν των κληροδοτημάτων Δ/νσις του Υπουργείου Οικονομικών.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ